

Ferran II: el rei del redreç?

Discurs de recepció d'Ernest Belenguer i Cebrià
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 26 d'octubre de 2017

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Ferran II: el rei del redreç?

Ferran II: el rei del redreç?

Discurs de recepció d'Ernest Belenguer i Cebrià
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 26 d'octubre de 2017

Barcelona, 2017

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Belenguer Cebrià, Ernest, 1946- autor

Ferran II, el rei del redreç?. — Primera edició

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788499653709

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica II. Títol

1. Ferran II, rei de Catalunya-Aragó, 1452-1516 2. Corona Catalanoaragonesa — Història — S. XV

3. Corona Catalanoaragonesa — Història — S. XVI

929Ferran II, rei de Catalunya-Aragó

94(460.22)°15/16°

© Ernest Belenguer i Cebrià

© 2017, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre del 2017

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-370-9

Dipòsit Legal: B 18119-2017

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

En el moment de triar el títol d'aquest discurs, que vull pronunciar com a membre electe de l'Institut d'Estudis Catalans, i d'escollir el sobrenom amb el qual distingir un dels personatges centrals d'aquest treball —els altres serien els seus territoris—, no he dubtat gaire. Sé que Ferran II és conegut com el Catòlic, qualificatiu també vàlid per a la seva primera dona —i de recorregut menys ampli en la seva vida—, com va ser Isabel de Castella. Però els Reis Catòlics varen ser anomenats així pel papa Alexandre VI en 1496, el segon Borja valencià de la cúria romana i en temps de l'enfrontament amb el cristianíssim rei francès. Un títol aquest darrer aplicat als monarques francesos des de segles abans per ésser els francs el primer poble, després de la caiguda de l'Imperi romà, que va convertir-se al cristianisme. El valencià Alexandre VI, en circumstàncies ben conjunturals, va privilegiar els seus aliats —els Reis Catòlics— enfortint-los protocol·làriament —valgui l'expressió— davant de la monarquia francesa, tan associada des de feia molt de temps —segles— al papat. I el pontífex ho va aconseguir, ja que amb aquest qualificatiu Ferran i Isabel són internacionalment i «hispanícament» ben coneguts.

Això no obsta perquè el sobrenom de Catòlic no fos tan utilitzat en els seus autèntics regnes patrimonials. Aquest, sobretot aleshores però també en la bibliografia aragonesa, ha estat reconegut i tractat com a lloctinent —quan ho fou—, príncep, duc, senyor, comte i rei, tal com ho assenyala Miguel Á. Marín.¹

1. Miguel Á. MARÍN GELABERT, «La fatiga de una generación. Jaume Vicens Vives y su *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*», a *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2006, p. LXXIX. Vegeu també José M. de FRANCISCO OLMOS, «Fernando el Católico y su trayectoria política e institucional en la Corona de Aragón (1452-1479): infante, duque, príncipe y rey», *Hidalguía*, núm. 340-341 (2010), p. 423-492.

Ara bé, per la importància que va adquirir l'obra de Vicens Vives sobre Ferran II ja no tan sols a Catalunya, sinó en tots els estudis històrics dels seus territoris que s'han fet després dels anys seixanta del segle xx, penso que el concepte *redreç* —positivament o negativament— ha circulat pertot arreu. Al cap i a la fi, semblava ser el rei del redreç ja no tan sols a l'Aragó, Catalunya, València i Mallorca, sinó també a Sardenya i Sicília i, amb algun interrogant, en el Nàpols conquerit de 1503 en endavant.

Permetin-me que presenti una síntesi de tots ells, mirant les diverses perspectives i el govern polític que el monarca va tenir amb cadascun. Abans, però, d'arribar a concloure aquest mig segle llarg entre la dècada dels seixanta i el nostre temps, no vull deixar d'assenyalar que la figura del rei va tenir una atracció bibliogràfica indubtable des de la seva època fins avui mateix. Això sí, més als segles xvi i xvii que no als xix i xx, en què Isabel fou més valorada. Es pot dir que al segle xviii va haver-hi un cert equilibri entre el rei i la reina. Però en els segles qualificats de *contemporanis* —xix i part del xx—, a Castella i fins i tot a la Corona d'Aragó, i sobretot a Catalunya, Ferran II no va ser ben vist. Era el monarca que s'havia casat amb Isabel i portat els seus territoris patrimonials sota el poder demogràfic, socioeconòmic i polític de la Corona castellana, bo i entenenent per aquesta l'inici de la unitat d'Espanya. Era una interpretació que arrencava de la Renaixença i havia arribat fins al primer terç del segle xx, amb historiadors tan coneguts com Rovira i Virgili i àdhuc Ferran Soldevila. El darrer, no obstant, canvià una mica el seu judici negatiu arran del matrimoni de Ferran II amb Germana de Foix i la possibilitat de trencar la pretesa unitat merament dinàstica.²

Els estudis de Vicens Vives des del 1936-1937 són tan coneguts que penso que no cal citar-los, però varen capgirar aquella darrera visió. I ho varen fer mitjançant tota una sèrie d'investigacions sobre bases documentals que o bé han evitat la continuïtat del treball seu per l'ombra positiva que aquelles generaven —és el cas de Catalunya—, o bé han influenciat molt investigacions fetes en altres regnes que negaven o confirmaven una paraula: el «redreç» —gairebé com un tòpic— que apareixia en la majoria dels documents signats pel rei.

D'un rei que, deixant de banda totes les interpretacions, jo qualificaria com un monarca d'un pragmatisme portentós. Per això sabia adaptar-se a les diverses circumstàncies que podia trobar en cada lloc o en cada moment, i evolucionava

2. Sobre les diverses valoracions que han recaigut en Ferran II, jo mateix vaig presentar-les en diversos treballs, com és el cas d'Ernest BELENGUER, «Balance historiográfico sobre Fernando II de Aragón», a *Ferdinandus, príncipe del Renacimiento, Rex Hispaniarum*, Saragossa, Diputació de Saragossa, 2006, p. 17-32 (catàleg de l'exposició comissariada per Ricardo Centellas i Esteban Sarasa). Un article meu més modern i amb noves aportacions es pot veure a Ernest BELENGUER, «La imatge historiogràfica del rei Ferran II i les seves actuacions», a *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (en premsa) (congrés patrocinat per l'IEC).

sempre segons li convingués. No cal que posi exemples, però al llarg del temps hi ha afirmacions seves que semblen en més d'una ocasió contradictòries i que he explicat en el treball del congrés citat en la nota 2. No ho eren per a ell. Potser sí per als historiadors o pensadors, vinguessin d'on vinguessin, que li han vist sovint diversos tarannàs. En tot cas, el rei, al llarg de tota la seva vida, sempre va lluitar per allò que ell pensava. I per això entenia que «redreçar» —reformar— els seus regnes seria bo per a tots aquests, però sobretot per a la mateixa Corona, que reforçaria la seva imatge, la seva força, l'economia i la hisenda, evidentment, quan pogués. I ja abans d'entrar en aquestes perspectives, vull dir que les polítiques del redreç, quan n'hi ha, seran vistes breument en els territoris dels països catalans, molt més coneguts, que no en els italians, que desenvoluparé més, sense oblidar el precedent aragonès, on el rei poc pogué fer davant de l'estructura social d'aquell regne. I en tots ells —diguem-ne els metropolitans— la bibliografia deliberadament no és exhaustiva per no ampliar més aquest treball.

UNES PARAULES SOBRE L'EXCEPCIÓ DE TOT MODEL: L'ARAGÓ DEL REI FERRAN³

He dit *excepció* perquè el Regne d'Aragó va ser el més rebec a qualsevol reforma del rei, malgrat que va haver-n'hi alguna. Rebec, abans de tot, per l'estructura social tan repressiva que hi havia. Un primer exemple: el predomini absolut d'una aristocràcia envoltada, a més, per una petita noblesa —cavalleria— que controlava dos dels quatre braços de les Corts aragoneses.⁴ Així, els vassalls de senyoriu aragonesos estaven pitjor que els mateixos mudèjars, que comptaven encara amb la protecció del rei.⁵ Així, les revoltes antisenyorials que hi hagué al llarg del segle XV sempre acabaven amb victòria dels senyors. Més encara, la Sentència de Celada de 1497, acceptada pel rei, va tenir unes clàusules fortament senyorials di-

3. El títol d'aquest apartat no s'allunya gaire de les idees de fa anys que va mantenir en la seva obra Fernando Solano. Aquest autor, desconixedor de l'increment econòmic aragonès —una altra qüestió seria el problema social i polític—, va arribar a parlar en determinades obres d'una certa inhibició del rei envers el Regne d'Aragó. Vegeu Fernando SOLANO, *Fernando el Católico y el caso aragonés*, Saragossa, Universitat de Saragossa, 1979. Òbviament, d'aleshores ençà, el coneixement aragonès, sobretot en qüestions econòmiques, ha millorat molt.

4. Sobre aquestes qüestions, com es pot pensar, hi ha bastants articles. Darrerament, el d'Esteban SARASA, «La nobleza laica en la Corona de Aragón durante el siglo XV», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

5. Esteban SARASA, «La condición social de los vasallos de señorío en Aragón durante el siglo XV: criterios de identidad», *Aragón en la Edad Media*, núm. 2: *Estudios de economía y sociedad (siglos XII al XV)* (1979), p. 203-244. I també Gregorio COLAS i José A. SALAS, *Aragón en el siglo XVI: Alteraciones sociales y conflictos políticos*, Saragossa, Universitat de Saragossa, 1982. Vegeu-ne, sobretot, la introducció, p. 11-15.

ferents de la Sentència arbitral de Guadalupe a Catalunya de 1486. I l'una i l'altra, bastant distintes, varen tenir la rúbrica del pragmàtic Ferran II.⁶

A més, malgrat algunes intervencions reials, en conjunt les institucions i els furs aragonesos no varen minvar amb Ferran II. Així, la legislació aragonesa va enfortir-se des de *Las observancias*, recopilades per Martín Díaz de Aux, fins als últims furs d'Aragó a les Corts de Montsó de 1510 i de 1512,⁷ amb noves prerrogatives senyorials. No cal parlar gaire del *justiciaazgo*, una institució en defensa de les lleis i els habitants aragonesos que agafà molta volada a mitjan segle xv i que exigia el jurament foral del rei davant de la persona que la representava.⁸

Tampoc el desenvolupament, que n'hi va haver, d'una burgesia mercantil —que avançava cap a un possible increment de petits agricultors i d'un lliure comerç capaç d'endinsar-se en nous negocis capitalistes, incloent-hi famílies converses com els Climent, Cavalleria, Santangel, Sánchez, Santamaria i Bardaxí— donà forces suficients a aquesta classe emergent,⁹ d'altra banda també oligàrquica a les ciutats, per encarar-se a la gran noblesa. Per tot això, a l'època de Ferran II, la seva esposa Isabel pot ser que digués: «Aragón no es nuestro; es necesario que volvamos a conquistarlo».¹⁰ A tant no podia arribar el rei, però sí que va intervenir en la ciutat de Saragossa suspenent la normal elecció dels jurats aragonesos en 1487,¹¹ així com el privilegi de manifestació davant del *justiciaazgo*, i va controlar els càrrecs i els nomenaments de la Diputació del regne durant un any (1495) gràcies al concurs del seu fill Alfons d'Aragó,¹² i va intentar crear una Hermandad aragonesa,¹³ similar a la castellana, amb tropes al servei del rei.

6. Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS, «Fernando II y el régimen señorial en Aragón: la Sentencia de Celada (1497)», *Estudios del Departamento de Historia Moderna de Zaragoza*, s. núm. (1979), p. 231-276.

7. Sobre les dues Corts, cal veure Cristina MONTERDE ALBIAC (ed.), *Las Cortes del reinado de Fernando II: Acta Curiarum Regni Aragonum*, t. XVI, vol. I: *Cortes Generales de Monzón 1510*, i vol. II: *Cortes Generales de Monzón 1512-1514*, Saragossa, Govern d'Aragó, Ibercaja i CEMA, 2011.

8. Xavier GIL, *De las alteraciones a la estabilidad: Corona, fueros y política en el Reino de Aragón, 1585-1648*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, p. 61-122.

9. José Á. SESMA, *Transformación social y revolución comercial en Aragón durante la Baja Edad Media*, Madrid, Fundación Juan March, 1982. I també José I. GÓMEZ ZORRAQUINO, *La burguesía mercantil en el Aragón de los siglos XVI y XVII (1516-1652)*, Saragossa, Diputació General d'Aragó, 1987.

10. José M. ALONSO GAMO, *Viaje a España de Francesco Guicciardini, embajador de Florencia ante el Rey Católico*, València, Castalia, 1952, p. 45-47.

11. M. Isabel FALCÓN, «El patriciado urbano de Zaragoza y la actuación reformista de Fernando II en el gobierno municipal», *Aragón en la Edad Media*, núm. 2: *Estudios de economía y sociedad (siglos XII al XV)* (1979), p. 245-291.

12. José Á. SESMA, *La Diputación del Reino de Aragón en la época de Fernando II (1479-1516)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1977.

13. José NAVARRO LATORRE, «Fernando II de Aragón», a *Aragón en su historia*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada, 1980, p. 206.

Però, en general, tots aquests intents fracassaren, a excepció de la introducció de la Inquisició a l'Aragó (1484) segons el model castellà,¹⁴ un fet al qual el monarca donà molta més importància a l'Aragó —era l'única institució reial eficaç als ulls de la monarquia— que al control de les lleis i l'estructura social aragonesa, que, d'entrada, sabia que ja havia perdut. Tant que les darreres Corts aragoneses convocades en 1515 a Calataiud no varen acabar ni varen tenir cap servei.¹⁵ Com diu Zurita:

Partió el rey de Calatayud para Madrid entrando el mes de octubre con todo el descontentamiento y desgrado que se puede pensar de sus súbditos y naturales a quién él tanto había amado y favorecido.¹⁶

DE MÉS A MENYS: EL REDREÇ A CATALUNYA, MALLORCA I VALÈNCIA, ÈXIT O FRACÀS?

Catalunya

«Lo adveniment del Fill de Déu»¹⁷ podia significar la vinguda de l'infant Ferran, després rei, segons els consellers barcelonins de 1475. No obstant això, Ferran II encara va tardar temps a personar-se a Catalunya per començar a reestructurar tot un país destruït per la llarga i cruenta Guerra Civil de 1462-1472. No puc dir gaires novetats que no hagi escrit ja Vicens Vives, l'historiador que va ressuscitar Ferran II en el Principat. Vicens va posar en marxa la paraula *redreç*, vàlida per a tota una sèrie d'iniciatives que vigoritzessin econòmicament, socialment i institucionalment el país. Una altra cosa és com cal interpretar aquestes accions, a qui o a quins afavoriren sobretot i si varen ser vàlides i fins a quin punt.

Diverses són les etapes que utilitzà el rei, bo i rectificanc en algun moment certes passes que havia fet equivocadament. Fou la primera que es va centrar en

14. José Á. SESMA, *El establecimiento de la Inquisición en Aragón (1484-1486): Documentos para su estudio*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1987. La problemàtica de la instal·lació d'aquesta Inquisició portà, fins i tot, a la mort d'un inquisidor a la catedral de Saragossa i a la persecució de molts conversos aragonesos. Ángel Sesma narra el tema a José Á. SESMA, «Violencia institucionalizada: el establecimiento de la Inquisición por los Reyes Católicos en la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, núm. 8 (1989), p. 659-673. També del mateix autor cal tenir present el títol següent: José Á. SESMA, *Fernando II y la Inquisición: El establecimiento de los tribunales inquisitoriales en la Corona de Aragón (1479-1490)*, Madrid, Academia de la Historia, 2013.

15. Enrique SOLANO COSTA, «Las Cortes de Aragón: de Fernando el Católico a Carlos V (1490-1530)», a Ernest BELENGUER (coord.), *De la unión de coronas al Imperio de Carlos V*, vol. I, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 398.

16. Jerónimo ZURITA, *Historia del rey Don Hernando el Católico: De las empresas y ligas de Italia*, vol. v, ll. x, Saragossa, Diputació General d'Aragó, 1996, p. 599.

17. Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars (segle xv)*, 2a ed., Barcelona, Vicens Vives, 1980, p. 219.

les Corts de Barcelona de 1481. En aquestes i d'acord amb l'assemblea, es tractà de tranquil·litzar un territori subsumit encara en les conseqüències de la guerra. S'intentà consolidar l'estructura de la propietat de la terra tornant els béns confiscats d'un bàndol i l'altre. Es van reconèixer els deutes que es varen contreure, fins i tot els de la Diputació del General —censals nous—, adversària de la monarquia. En la *Constitució de l'Observança*, es va reconstituir la Diputació, que es va convertir en garant dels greuges que es poguessin cometre pels funcionaris reials i qualsevol altra persona, per bé que limitant el seu poder per sota de les decisions finals d'un tribunal més favorable al rei: la Reial Audiència. Es va voler, mitjançant el «redreç de la mercaderia» —un veritable catàleg proteccionista—, afavorir el comerç i, en la mesura que es pogués, la manufactura, de manera que com a mínim els productes catalans arribessin a Sicília, Nàpols i, sobretot, Sardenya. Era un intent de revifar l'economia més aviat d'acord amb les antigues idees buscaires. Però, en el cas del camp, Ferran II, en la constitució *Com per lo senyor rei*, abans va acceptar les peticions dels nobles que les dels remences, de manera que va anul·lar la Sentència interlocutòria d'Alfons el Magnànim de 1455, en un clar gir cap a un conservadorisme feudal.

Aviat ho pagà la monarquia. La darrera revolta remença de Pere Joan Sala, entre els anys 1484 i 1485 —a més d'obligar el rei a una repressió injusta sobre un personatge que anys enrere gairebé li havia salvat la vida en la Girona assetjada per les tropes de la Generalitat en 1462—, acabà en un desbloqueig del problema remença, com fou la Sentència arbitral de Guadalupe de 1486. Una decisió ben elogiada per Vicens Vives,¹⁸ com després criticada per Eva Serra¹⁹ i fins i tot per Valentí Gual,²⁰ que veu en l'atemptat regicida de Joan Canyamars una protesta del sector més pobre dels remences. Certament, els mals usos senyorials es varen eliminar, però no el sistema senyorial amb una recomposició feudal, els eixos del qual es basaven en la renda procedent de la terra i la possibilitat d'incrementar els lluïsmes en les transferències directes del domini camperol.²¹ Encara es pot afir-

18. Jaume VICENS VIVES, *Historia de los remensas (en el siglo xv)*, 1a ed., Barcelona, Instituto Jerónimo Zurita, 1945 (edició de butxaca: Barcelona, Vicens Vives, 1978). I també Jaume VICENS VIVES, *El gran sindicato remensa (1488-1508)*, Madrid, CSIC, 1954.

19. Eva SERRA, «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques*, núm. 10 (1980), p. 17-32. I també Eva SERRA, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle xvii*, Barcelona, Crítica, 1988.

20. Valentí GUAL, «L'únic intent de regicidi. Joan de Canyamars contra Ferran II», a Ernest BELENGUER i Felipe V. GARÍN (ed.), *La Corona d'Aragó, segles xii-xviii*, València, Generalitat Valenciana, 2006, p. 143-154. Valentí Gual ha escrit més d'un treball sobre aquest tema. He elegit el del 2006 per les comparacions que l'historiador fa entre Canyamars —Catalunya— i l'Encobert —València en temps de les Germanies— (p. 153-154).

21. Sobre els remences, per la modernitat i profunditat, cal assenyalar Rosa LLUCH, «Ferran II i els remences», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

mar que, en les regions pròpies de la noblesa, la justícia senyorial continuà vigent durant dos segles més, com a mínim.²² La solució camperola havia obert un parèntesi de pau, tot i que no compensat pel malestar de tota mena —social i econòmic també— que en aquells moments provocà la introducció de la Inquisició, cap al 1486, segons el model castellà, diferent del Sant Ofici català de l'època medieval. Una innovació, doncs, que fou una responsabilitat total del rei, ja que la seva esposa Isabel era tan sols reina consort i no patrimonial en la Corona d'Aragó. Tant és així que Ferran II, en carta al seu virrei a Catalunya, l'infant Enric, arribà a escriure amb relació a la Inquisició que «queremos aquella en todo caso se faga, todos otros intereses postposados».²³

Després, Ferran II, en una segona etapa ben llarga, ja es va preocupar per la resta de les institucions autènticament catalanes. Potser la primera fou la mateixa Diputació que poc temps abans ell havia relançat.²⁴ Però el desacord dels seus representants activà el rei per interferir en les eleccions d'aquests entre els anys 1488 i 1491, bo i nomenant fins i tot oficials reials. Més endavant, sota l'excusa —en part real— de bàndols polítics, Ferran II aplicà el règim d'insaculació per a l'extracció de diputats, sancionat en les Corts catalanes de 1493. I una mateixa actuació amb temps més llarg es concretà en les reformes de Barcelona, autèntic cap i casal de Catalunya i la ciutat més representativa en les Corts, la qual cosa també interessà al monarca tant com endreçar i incrementar els seus comptes i la seva economia. Segons el pensament reial, en aquesta darrera línia, el pla Coromines de 1483 cercà la reducció del deute públic municipal, amb la creació de més impostos —és a dir, ingressos— i rebaixant despeses, fins i tot escurçant certa burocràcia municipal. Però el projecte fallà i no seria reprès sinó per l'home més proper al rei, com era Jaume Destorrents, nomenat per Ferran II conseller en cap des de 1490. Des d'aleshores i en poc temps, les reformes donaren peu a moltes innovacions.

En primer lloc, a la formació de governs municipals més conservadors, que anul·lava el sistema paritari que anys enrere pensà Alfons el Magnànim. Ara, en 1493, la cúpula de la gestió quedava en mans de cinc consellers, tres dels quals serien ciutadans, un sortiria del grup dels mercaders i el cinquè —any sí, any no—, de les classes considerades més baixes: artistes —professions liberals— i menestrals. De la mateixa manera, el Consell de Cent de jurats passà de

22. Valentí GUAL, «Justícia en terres de senyors en temps de Ferran II», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

23. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2010, 3 v. (concretament, vol. I, p. 376-377).

24. La darrera aportació sobre la Diputació l'ha escrit Tomàs de MONTAGUT, «La monarquia i les institucions dels territoris. Les Diputacions del General», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

trenta-sis ciutadans a quaranta-vuit, dels quals corresponien a mercaders, artistes i menestrals trenta-dos jurats per cada grup. Així i tot, la situació no l'acabà de veure clara Ferran II i en 1498 va imposar la insaculació al municipi barceloní, bo i evitant mitjançant l'atzar la tensió de bàndols polítics i, sobretot, adquirint més control de la ciutat, en tenir al principi el rei els ulls posats en la matrícula de les bosses de la insaculació. I per acabar de girar la reforma a un pla conservador, sempre més propici al rei, en 1499, dels quaranta-vuit jurats ciutadans, setze, dins del mateix grup, pertanyerien a la noblesa urbana, que, juntament amb els ciutadans, es convertí definitivament en la classe dels ciutadans honrats des de 1510. A la curta, però també a la llarga, s'activarien així més matrimonis de nous llinatges.²⁵ Encara el rei es va reservar l'anomenat *beneficium reial* fins a la seva mort, qüestió que li permetia intervenir en la facultat d'insacular o desinsacular en les nòmines dels candidats a càrrecs, cosa que ja mai més va fer cap altre rei.²⁶

De totes aquestes accions, el protagonista és, òbviament, Ferran II, ben vist per Vicens Vives, que parla de l'increment econòmic de Catalunya; de la represa del comerç des de 1493 fins a Alexandria; de la reactivació de mercats per als draps catalans en els territoris italians que depenien de la Corona d'Aragó; de la creació d'una unitat monetària —el principat, des de 1493, semblant al ducat venecià o a l'excel·lent valencià—; de l'aprofitament del comerç català en les places del nord de l'Àfrica conquerides en els primers anys del segle XVI, tal com va dir Ferran II, i d'una certa estabilització fiscal a Barcelona i al país. Ara bé, més d'una d'aquestes qüestions o bé s'ha rebaixat respecte a la perspectiva de Vicens Vives, o bé s'ha criticat alguna vegada en més d'una contradicció pels pocs autors que s'han apropiat a l'època però no l'han estudiada a fons.²⁷

Pel que fa al comerç, malgrat la recuperació migrada que va tenir —el mateix Vicens Vives parla d'aquest concepte—, la realitat és que sí que va existir. Així ho manifesta Ivan Armenteros des d'una posició concreta i no gaire treballada com fou la mateixa esclavitud. En la «Introducció» al seu llibre, l'autor ja ratifica la diferència de fesomia entre la Barcelona que va veure la reina Isabel en el seu viatge a la ciutat en 1481 i la perspectiva de l'alemany Hieronymus Münzer en 1494. Una diferència que Armenteros anirà incrementant amb xifres a mesura que avancen

25. Fins aquí un resum de la conegudíssima obra de Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*. Ara bé, el lector sí que veurà en aquesta exposició una certa crítica implícita a les accions —diguem-ne socials— del rei que Vicens Vives no concretà tant.

26. Àngel CASALS, «Vicens Vives i el redreç de Ferran II», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens Vives*, Cabrera de Mar, Galerada, 2010, p. 105-124.

27. En tot cas, citaria, per la modernitat i capacitat de síntesi, les darreres pàgines del treball següent, que sí esmenten al final el tema del redreç: Gaspar FELIU, «Finances, moneda i fiscalitat als segles XIV i XV», *Catalan Historical Review*, núm. 9 (2016), p. 129-146.

els temps.²⁸ No obstant, hi ha qui posa en dubte la pragmàtica reial atorgada als catalans per al comerç a les places nord-africanes en 1510, segons Vicens Vives. I no s'equivoca, perquè el monopoli d'aquestes duanes va ser concedit per Ferran II al seu lloctinent de tresorer reial del Regne de València i home de confiança, Alfonso Sánchez.²⁹ A més, altres condicions complicaren una tal oferta, com també assenyala Martín Corrales.³⁰ Per concloure amb relació al fet mercantil, avui les darreres investigacions subratllen l'increment relatiu del comerç mediterrani a Catalunya. I, a més, l'obertura d'un espai atlàntic a les darreries del segle xv i els primers anys del xvi, tal com també assenyala Ivan Armenteros³¹ i ratifica David Igual dins un món de transició entre els dos segles.³²

D'altra banda, en l'estabilitat econòmica de Barcelona, per citar un altre exemple dins dels mateixos dubtes que avui dia se situen sobre les idees de Vicens Vives, veiem fins i tot contradiccions. Àngel Casals, fent-se ressò dels censals que la batllia del rei devia a la ciutat —27.000 lliures posades al mercat barceloní a petició d'Alfons el Magnànim en 1429 i 12.000 lliures demanades per Joan II en 1460—, els interessos dels quals pujaven 1.834 lliures anuals i no eren pagats, arriba a la conclusió documentada que, entre els anys 1460 i 1515, el deute no pagat a Barcelona era ja de 100.370 lliures. Dificilment, doncs, es pot així parlar d'estabilitat.³³ Però, amb totes les dificultats que hi ha, Jaume Dantí sí que ho fa, més a prop dels plans del rei, seguint Jaume Vicens Vives. Perquè, deixant de banda el deute crònic provinent de la batllia reial, Jaume Dantí, veient xifres de la mateixa ciutat, escriu que sí que va existir un relatiu sanejament de les finances. Entre els anys 1498 i 1507, varen amortitzar-se 40.000 lliures i es varen rebaixar interessos anuals, «de manera que l'any 1500 el pressupost presentava un superàvit».³⁴ De totes les maneres, eren superàvits precaris i aviat es tornava a nous dèficits.

28. Ivan ARMENTEROS, *L'esclavitud a la Barcelona del Renaixement (1479-1516): Un port mediterrani sota la influència del primer tràfic negrer*, Barcelona, Fundació Noguera, 2015.

29. Àngel CASALS, «Vicens Vives i el redreç de Ferran II a Catalunya, cinquanta anys després», *Revista de Catalunya*, núm. 35 (novembre 1989), p. 54-55.

30. Eloy MARTÍN CORRALES, *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVII): El comercio con los «enemigos de la fe»*, Barcelona, Bellaterra, 2001, p. 93-100.

31. Ivan ARMENTEROS, *Cataluña en la era de las navegaciones: La participación catalana en la primera economía atlántica (c. 1470-1540)*, Barcelona, Fundació Ernest Lluch, i Lleida, Milenio, 2012.

32. David IGUAL, «En un temps de transició: el comerç de la Corona d'Aragó a la Mediterrània», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

33. Àngel CASALS, «Vicens Vives i el redreç...», p. 54. Les xifres de Casals estan tretes d'un memorial de la ciutat. Se semblen bastant, però no del tot, a les presentades per Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 371, nota 138.

34. Jaume DANTÍ, «El govern de la ciutat de Barcelona a l'època moderna: estabilitat institucional, dificultats financeres i relació amb el poder reial», *Quaderns d'Història*, núm. 5: *El temps del*

El problema, finalment, rau en el fet que l'època de Ferran II a Catalunya no ha estat investigada en realitat després de Vicens Vives, sobretot econòmicament, però també en les qüestions de les Corts³⁵ i la Diputació del General, ja esmentada. En el primer aspecte, hi ha una excusa que ajuda a entendre-ho: falta la majoria de les comptabilitats —les anomenades *clavaries*— en l'arxiu de la ciutat de Barcelona, però també escassegen moltes altres fonts econòmiques d'aquesta època en gran part del país. En les altres dues línies de treball, falta això mateix: treballar, investigar de debò, com és el cas de la recent tesi doctoral de Xavier Riera sobre Ferran II i la Generalitat de Catalunya, de l'any 2015. Mentrestant, continuarem parlant de redreç, tot i que sigui més un miratge que una autèntica realitat. El títol de la darrera ponència presentada per Jaume Dantí ja ho diu tot: «Producció agrària i manufactura entre el redreç i l'estancament».³⁶ I l'autor, en la seva conclusió, es decanta més pel segon concepte que no pel primer, una vegada ha analitzat fil per randa, segons la bibliografia actual, la realitat agrària i manufacturera d'aquells anys. A més, cal conèixer fins i tot si aleshores les idees majoritàriament varen ser de Ferran II o també d'un determinat pactisme que Eva Serra ha recordat.³⁷ I, sobretot, s'ha de pensar que els darrers anys de Ferran II des de 1510 no varen ser precisament anys bons a Catalunya, des de temes d'abastament de blat, presència de pirates a la costa i increment del bandolerisme fins a pressions de la monarquia en les dues últimes Corts del país,³⁸ qüestions totes que aquí i ara prefereixo no ampliar. No obstant, la prova de tot això és que el rei —que ja anava consolidant el càrrec de virrei en els seus territoris i, per descomptat, a Catalunya—³⁹ envià com a lloctinent general i capità ge-

Consell de Cent, II: La persistència institucional, segles XVI-XVII (2001), p. 127-145, esp. p. 137. Cal veure també del mateix autor: Jaume DANTÍ, «La hisenda municipal de la ciutat de Barcelona al segle XVI: el miratge del redreç», *Pedralbes*, vol. XIII, núm. 1 (1993), p. 505-512.

35. Amb relació a les Corts, poc s'ha estudiat. Sabem que varen ser set i també els serveis concedits, però no tant si varen ser cobrats. Vegeu Eva SERRA, «Les Corts dels regnes. La legislació de Corts dels anys de Ferran II: una aproximació comparativa dels regnes de la Corona catalanoaragonesa», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa). La mateixa autora ha assenyalat que el procés familiar de les Corts de 1480-1481 ja es troba en projecte de publicació, treballat per Imma Muxella i Josep Maria Bringué, sota la direcció d'Eva Serra.

36. Jaume DANTÍ, «Producció agrària i manufactura entre el redreç i l'estancament», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

37. Eva SERRA, «Vicens Vives i el pactisme», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió historiogràfica...*, p. 135-160.

38. Ernest BELENGUER, «Entre dos mares, dos mundos, dos siglos: Fernando el Católico y la Corona de Aragón», a *La Corona de Aragón en la monarquía hispánica: Del apogeo del siglo XIV a la crisis del XVII*, Barcelona, Península, 2001, p. 102-103.

39. Últimament, una síntesi actualitzada sobre el virregnat es pot veure a Jordi BUYREU, «Algunes puntualitzacions sobre les conseqüències de l'absentisme reial a la Catalunya de Ferran el Catòlic», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

neral un home de la seva total confiança: el seu fill natural i arquebisbe de Saragossa, tal com ho anuncia en carta als consellers de Barcelona el 30 d'agost de 1514.⁴⁰

Mallorca

«El món se fa nou del tot»,⁴¹ va escriure Pere Llitrà, síndic del Regne de Mallorca que en 1479 havia anat fins a Saragossa per mostrar al rei Ferran II l'acatament dels súbdits balearics. Davant del nou monarca, Pere Llitrà a fe que quedà ben tocat.⁴² Perquè quantes novetats en el seu territori podia plasmar un sobirà tan capaç i sembla que autoritari? Possiblement massa, degué pensar un enviat de les autoritats illenques, no favorables a gaires canvis. La història dels passats anys d'aquell segle manifestaven que aquesta terra havia anat de mal en pitjor. En els àmbits econòmic i social, tret d'una minoria enriquida, l'evolució havia empobrit la majoria. L'agricultura era deficitària fins i tot en la producció de blat i altres productes de primera necessitat. La manufactura havia entrat en una mala línia de vendes a l'exterior, cada vegada més falta d'una qualitat en els acabats i de mercats de compra que s'estretien. Conseqüentment, el comerç també anava aprimant-se. I l'illa de Mallorca, sobretot la Ciutat, sense ingressos a l'alça, necessità endeutar-se cada cop més. Eren els censals —el deute públic—, que en gran part s'havien consolidat per les peticions constants dels reis des de mitjan segle XIV, quan Pere I el Cerimoniós acabà definitivament amb la dinastia privativa dels mallorquins.

La pèrdua de terres per part dels pagesos forans, o en tot cas del domini útil d'aquestes, afavorí, a més, l'inici d'una aristocràcia terratinent i d'una oligarquia que també va anar acumulant béns agraris, tot i que residís a la Ciutat, enfront dels forans.⁴³ Una primera conseqüència fou la revolta dels forans de 1450,

40. Sebastià RIERA VIADER, *Cartes de Ferran II a la ciutat de Barcelona (1479-1515)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1999, p. 262-263.

41. José M. QUADRADO, *Islas Baleares*, Palma, D. Cortezo, 1888, p. 146. En un article de més d'un segle després i en la conclusió d'aquest, veient les ambaixades del notari mallorquí Pere Llitrà durant els anys vuitanta i part dels noranta, es conclou que, pel que fa al món nou, «para el caso mallorquín fracasan las esperanzas puestas en la política del *redreç*» (Maria BARCELÓ, «Las “embajadas” del notario mallorquín Pere Llitrà a la Corte de Juan II y Fernando II», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón: El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, t. 1, vol. 11, Saragossa, 1996, p. 22).

42. Evidentment, aquest personatge pertanyia a una família de notaris ben estudiada: Maria BARCELÓ, *Els Llitrà: una nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*, Palma, Leonard Muntaner, 2001.

43. Per a aquests canvis, cal veure, sense cap mena de dubte, Miquel DEYÀ i Gabriel JOVER, «L'evolució socioeconòmica de les Balears a la baixa edat mitjana», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de les illes Balears*, vol. II: *L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 155-171. Els dos autors van presentar ponències en el congrés celebrat l'octubre de 2016. En

d'aquells «conservadors de la terra», com es definien a si mateixos, contra els «destripadors e destruidors de la terra del senyor rey e de la cosa pública», és a dir, senyors i oligarques urbans.⁴⁴ No obstant aquestes frases, la revolta fou reprimida per Alfons el Magnànim, la qual cosa també accelerà precisament l'evolució privilegiada de les classes benestants. D'unes classes que, en el camp, però també en la manufactura, abans jugaren cartes a favor de l'extensió de la ramaderia d'ovelles, la venda de llana a l'exterior i el perjudici que, per falta de matèries primeres, podien ocasionar als artesans, menestrals i productors de draps tèxtils.

Quant a la fiscalitat i als deutes, des de primeries del segle xv, la Corona havia afavorit els censalistes, molts d'ells barcelonins,⁴⁵ a més d'aquells que també provenien de la Ciutat, ben vinculats a les autoritats de l'illa, que eren constantment repetides en la seva elecció des de mitjan segle, malgrat la pretesa neutralitat d'una insaculació sempre matisada per les famílies acomodades de la Ciutat. Tot això va tenir tanta relació que, en el contracte sant de 1405, es va estipular que, dels ingressos de la Ciutat, la primera cosa que es faria seria pagar els interessos —pensions— dels censalistes, i la resta hauria de canalitzar-se per a totes les necessitats de la capital i, fins i tot, de part de l'illa. I com que això no es podia portar a terme, sobretot quan altres textos posteriors, com la concòrdia de Barcelona de 1431, eren més severes en la qüestió censalista,⁴⁶ l'increment dels ingressos mitjançant impostos indirectes fou una realitat. Aquests afectaven tot el poble, més que no els directes sobre focs i propietats, dels quals, en part almenys, els privilegiats podien escapar-se, com veurem.

Evidentment, massa problemes tenia aquest regne perquè el rei iniciés un redreç tan necessari. Aviat Ferran II va adonar-se'n, quan va rebre una negativa del seu regne per presentar-se a les Corts generals de Montsó de 1483-1484. Amb independència del servei que els mallorquins potser haurien pagat, el cert és que varen passar per alt aquesta ocasió, ja que Mallorca no tenia Corts o, millor, als illencs se'ls havia reservat lloc a les Corts de Catalunya des de mitjan segle xiv, després de la caiguda del Regne de Mallorca en mans de Pere el Cerimoniós.⁴⁷ Però la seva assistència fou mínima i només alguns mallorquins, en pocs moments, es varen presentar a Corts generals. Precisament ara era una convocatòria

aquesta nota esmento la primera, que compara el paisatge agrari mallorquí amb el català: Gabriel JOVER, «Les bifurcacions de les estructures agràries durant el regnat de Ferran II (1452-1516): Mallorca i Catalunya», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

44. Guillem MORRO, *Mallorca a mitjan segle xv: El sindicat i l'alçament forà*, Palma, Documenta Balear, 1997, p. 201-214.

45. Jordi MORELLÓ, «Mallorca i la seva dependència financera del Principat (segles xiv-xv). Estudi dels censalistes catalans», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. xxxiii, núm. 1 (2003), p. 119-169.

46. Ricard URGELL HERNÁNDEZ, «El Regne de Mallorca i la nova dinastia», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de les illes Balears...*, vol. II, p. 145-147.

47. Ernest BELENGUER, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagès, 2015, p. 78.

de tipus general, pel que sembla, o el rei pensava concedir a aquest regne una capacitat més gran? No ho sabem, ja que els mallorquins persistiren en el seu *no*, tot i que més d'una vegada es lamentaren d'aquella decisió.⁴⁸ I en moltes coses el *no* va triomfar sobre el *sí* amb relació, fins i tot, a possibles canvis via redreç. És més, com acaba de mostrar Miquel Deyà en un treball innovador, Ferran II, en els primers anys del seu regnat, fins a 1485 com a mínim, sempre va prioritzar els interessos de Catalunya i dels creditors barcelonins davant els dels illencs. És més, la Ciutat de Mallorca, com a deutora, havia de retornar la propietat dels censals i les pensions abans als primers que als segons. És aquesta una qüestió important i poc coneguda fins ara en la historiografia mallorquina.⁴⁹ A banda d'aquest tema, cal assenyalar que el rei, quan volia, podia posar la mà a les bosses de la insaculació de la Ciutat, ja que la insaculació a la Ciutat provenia d'abans. D'exemples, n'hi ha molts. En 1491, el rei va escriure al seu virrei Escrivà de Romaní:

Vos diem e manam [...] que après haureu feta la abilitació o cèdula de les persones en dits sachs enseculadores [...] ans de insecular aquelles nos treme-teu còpia de la ceda de dites persones que per nosaltres en la forma dessús dita seran inseculades y spereu nostra resposta avisant nos de la condició de cada hun e de qual parcialitat són.⁵⁰

Ferran II també pogué introduir la nova Inquisició —Mallorca en tenia una de l'època medieval— sense gaires problemes, més enllà de certes protestes que s'apaivagaren. Els primers inquisidors arribaren a primeries de juny de 1488 i ja en agost del mateix any havien fet les primeres actuacions.⁵¹ Només en aquesta dècada dels vuitanta el rei va tenir èxit en el redreç sobre la reglamentació de la manufactura en el sector tèxtil, però potser fou aquesta acció l'únic triomf real del sobirà, com més endavant comentaré.

Aclarim els petits èxits d'aquesta primera etapa del redreç, que cobreix més d'una dècada del regnat, entre els anys 1479 i 1493.⁵² Pel que fa a la intervenció del rei en la Ciutat, és evident que no va agradar, i encara menys que no s'acceptés que

48. Per exemple, molts anys després, ja en 1564, quan afirmaven: «La experiencia nos a monstre que haventse apartat los pobladores del present regne de entrar en Corts [...] reben grans perjuis e agravis sens poderlos remediar» (Romà PIÑA, *La participació de Mallorca en les Corts catalanes*, Palma, Obra Cultural Balear, 1978, p. 33).

49. Miquel DEYÀ, «Mallorca, Catalunya i Corona a principis del regnat de Ferran II (1479-1485)», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

50. José JUAN VIDAL, «Fernando el Católico y Mallorca», a *Fernando II de Aragón: El rey Católico*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1996, p. 484.

51. Mateu COLOM, *La Inquisició a Mallorca (1488-1578)*, Barcelona, Curial, 1988, p. 28-32.

52. Pau CATEURA, «Mallorca, de la revuelta foránea al fracaso del redreç», *Pedralbes*, vol. XIII, núm. 1 (1993), p. 27-34.

els jurats mallorquins per si sols poguessin convocar el Gran i General Consell sense sol·licitar-ho prèviament al virrei. Una petició que es va fer al rei en 1490 i tingué una resposta negativa.⁵³ No obstant això i moltes altres tensions que podrien mostrar-se, però no cal fer-ho, crec que hi ha un punt clau: el rei no hagué de reformar la Ciutat i el Gran i General Consell perquè la insaculació —ja s'ha dit— existia. Ferran II no canvia res de les estructures urbanes i els seus privilegis, a excepció d'alguna demostració de poder reial, com ja s'ha assenyalat.⁵⁴ En conseqüència —i no és necessari explicar aquí la xifra de jurats i els diversos orígens socials, ni tampoc la composició del Gran i General Consell—, l'oligarquia que normalment sempre governà, canviant en tot cas les cares, no presentà una oposició absolutament tancada al monarca.⁵⁵

Quant a la Inquisició abans esmentada, és evident que el notari Porquers no enganya en una crònica de l'època, quan diu, amb relació a l'arribada dels inquisidors el 9 de juny de 1488, que «l'adveniment dels quals multi turbati fuerunt».⁵⁶ Però els tumults i les protestes no varen ser tan forts com en els altres territoris. En part, varen ser més aviat formals, en funció de la defensa de certs furs i privilegis mallorquins, tal com es va fer en alguns memorials i alguna sessió del Gran i General Consell i en l'enviament del mallorquí Joan Dusai a la Cort reial en 1490.⁵⁷ Potser perquè moltes famílies converses que apareixien en judicis ja no eren a l'illa i es processaren en absència, o perquè en 1488 la Inquisició ja s'havia instal·lat en els territoris metropolitans i els mallorquins representaven poc per al rei i els seus inquisidors. El Sant Ofici s'havia imposat pertot arreu, malgrat les protestes fins i tot violentes, i, en conseqüència —segons una carta del rei de 1491—, no vacillaria «davant la tímida oposició d'un regne illenc».⁵⁸

En relació amb les possibles discussions sobre l'exportació més o menys gran de llana que podia fer-se en funció que aquesta era la matèria primera del tèxtil, l'èxit del redreç de la manufactura va donar-se, sobretot, en els aspectes tècnics i

53. José JUAN VIDAL, «Mallorca durante el virreinato de Escrivá de Romaní (1486-1491)», a *Les illes Balears i Amèrica: Actes del congrés internacional 'Las Baleares y América'*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 1992, p. 65.

54. José JUAN VIDAL, «Injerencias del poder real en el poder territorial y municipal en Mallorca durante la época de Fernando el Católico», a *El poder real en la Corona de Aragón...*, t. I, vol. II, p. 237-254.

55. Romà PIÑA, «El Gran i General Consell y las instituciones del Reino de Mallorca: de Fernando el Católico a Carlos I», a Ernest BELENGUER (coord.), *De la unión de coronas al Imperio de Carlos V*, vol. I, esp. p. 479-487 i s.

56. José JUAN VIDAL, «Fernando el Católico y Mallorca», p. 487.

57. Mateu COLOM, *La Inquisició a Mallorca...*, p. 105-107.

58. Mateu COLOM, *La Inquisició a Mallorca...*, p. 108. En el congrés de l'octubre de 2016, aquest mateix autor va presentar una ponència més específica: Mateu COLOM, «El tribunal de la Inquisició a Mallorca durant el regnat de Ferran II», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

de qualitat dels draps. I això no afectava de forma important els interessos dels benestants. En tot cas, podia afavorir grups de mercaders fabricants i d'artesans fabricants, que, sense grans canvis, no molestava el poder de l'oligarquia governant. Però fins aquí arribà el pretès redreç del rei.⁵⁹ Les altres dues etapes del seu regnat acabaren sense cap reforma important a l'illa, tot i la gestió de virreis tan coneguts com Joan Aymerich, entre els anys 1493 i 1512, o Miquel de Gurrea, que va sobreviure a la mort de Ferran II.

Després de superar la pesta de 1493 i la falta de blat de 1495, a més de controlar bàndols mallorquins, Aymerich intentà posar fil a l'agulla del necessari redreç illenc, i va comptar àdhuc amb el suport de fra Francesc Çagarra, enviat des de la Cort. I vistos els obstacles que se li posaven des del cim oligàrquic de la Ciutat, que li va oferir un servei de 6.000 lliures gairebé com a suborn per tal de frenar la seva actuació, Aymerich intentà pactar amb menestrals i forans,⁶⁰ de manera que marcà un precedent del que gairebé setanta anys després li succeiria (1559-1561) a Guillem de Rocafull.⁶¹ En 1499, va aconseguir la pragmàtica de Granada. Aquesta volia estalviar despeses a la Ciutat, estabilitzar pressupostos a mitjà i llarg termini, cobrar deutes que la Ciutat necessitava recuperar i controlar els arrendadors dels impostos de la Ciutat evitant certes corrupcions. Tothom havia de pagar sense cap franquícia d'impostos, i fins i tot a l'estament militar se li va suspendre durant deu anys la immunitat fiscal que tenia sobre els impostos indirectes que gestionava la Universal Consignació, la institució responsable de la recaptació d'impostos per al pagament d'interessos del deute públic. Aquesta suspensió es va renovar en 1509 per deu anys més i també en 1519.⁶² En el fons, s'havien d'amortitzar 8.000 lliures anuals dels deutes censalistes i s'havia de descomptar un 20 % als interessos de les pensions dels censals. Massa coses. Aymerich podia comptar, en tot cas, amb la meitat dels consellers menestrals i amb tots els forans, però no amb els privilegiats que posseïen censals —barcelonins o no— i que no volien perdre ni un 1 % de les seves pensions. En conseqüència, la reforma quedà en l'aire. Fou el primer gran fracàs de Ferran II.⁶³

59. Miquel DEYÀ, *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo xv*, Palma, El Tall, 1997, p. 47-62.

60. Per a les actuacions dels forans durant segles, vegeu Antonio PLANAS, *El Sindicat de Fora: Corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*, Palma, Miquel Font, 1995.

61. Ernest BELENGUER, *Un reino escondido: Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000.

62. Miquel DEYÀ, «La economía mallorquina en época de Carlos I: innovaciones y continuidades», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 10 (2000), p. 51.

63. L'estudi detallat d'aquestes qüestions des de fa anys, a Álvaro SANTAMARÍA, «Pragmática de Granada. Una década de la historia de Mallorca (1495-1504)», *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 670-671 (1971), p. 3-61.

El segon —i potser encara més important— se situa en el virregnat de Miquel de Gurrea i en el decret de Ferran II de 1512 pel qual s'ordenava revisar la Sentència del rei Sanç de Mallorca de 1315. S'hi parlava sobre la fiscalitat i també sobre l'estructura de la propietat a l'illa. Aleshores, segons l'estimació de béns, es dictaminà que dos terços de la fiscalitat recaiguessin sobre la Ciutat i el terç restant, sobre la part forana. Però, d'aleshores ençà, moltes de les propietats foranes adquirides pels ciutadans no pagaven sinó en la Ciutat acollint-se a aquella sentència. En 1512, el que es volia era que aquests nous propietaris, empadronats en la Ciutat, paguessin per les seves possessions foranes en el territori. No cal dir que la resistència dels privilegiats a allò que podia considerar-se una capbreuació va ser total i aquesta anà en orris,⁶⁴ de manera que una tal negativa fou un precedent de les properes Germanies.⁶⁵

Això no obstant, la Ciutat sí que va donar suport a les qüestions que més li interessaven. Sense anar més lluny: el suport a la presa i, quan calgués, la defensa de les places nord-africanes, sobretot des de 1510. Al cap i a la fi, sense el comerç de Barbaria, com va dir Joan Aymerich, «lo regne no tendria lo exauch necessari de les robes e mercaderies d'aquell».⁶⁶ Sobre aquestes qüestions, hi ha bastanta bibliografia, tot i que la plaça clau per a Mallorca fou Bugia, conquerida el gener de 1510,⁶⁷ defensada en 1514 i en 1515 i perduda anys després. I sempre es comptà amb una col·laboració illenca que ja no relato; en tot cas, remeto el lector a un estudi meu que recull tots els esforços mallorquins i alguns treballs importants sobre aquest tema, lluny, d'altra banda, de la qüestió problemàtica del redreç.⁶⁸

València

El mismo día 5 de octubre, andadas tres leguas desde Jesús del Valle, llegamos a la nobilísima Ciudad de Valencia [...]. En esta llanura a poco espacio del mar se halla situada esta preclara Ciudad populosísima, mucho mayor que Barcelona.⁶⁹

64. Eulàlia DURAN, «La crisi mallorquina als segles xv i xvi», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 3 (1979), p. 53-77.

65. Miquel DEYÀ, «Les Germanies mallorquines», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 127-138.

66. Álvaro SANTAMARÍA, *El valle de Sóller y Mallorca en el siglo XVI*, Sóller, Imprenta Marqués, 1971.

67. Miquel DEYÀ, «Entre la toma de Orán y los pactos con Argel: las Baleares y la conquista de Bugía», a M. Á. BUNES IBARRA i B. ALONSO ACERO (coord.), *Orán, historia de la Corte Chica*, Madrid, Polifemo, 2011, p. 55-81.

68. Ernest BELENGUER, «Les Balears durant el regnat de Ferran el Catòlic», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de les illes Balears...*, vol. II, p. 192-209, i esp. 203-209.

69. Jerónimo MÜNZER, *Viaje por España y Portugal*, Madrid, Polifemo, 1991, p. 39.

Aquesta afirmació, absolutament real, no és de ningun habitant castellà, català o valencià d'aquella època. Més objectivament, si cal, la fa l'alemany Hieronymus Münzer, que viatjà per tota la península entre els anys 1494 i 1495 i al qual no pot atribuir-se cap perspectiva prèvia a allò que va veure i comprovà. Perquè, efectivament, València i el seu regne superaven de sobres l'hegemonia catalana dels segles XIII i XIV. Des del Compromís de Casp de 1412, el tema començava ja a notar-se. Però la Guerra Civil catalana de 1462-1472 i totes les seves conseqüències no feren sinó incrementar el potencial valencià. Un potencial que, al llarg del segle XV, es nota en el creixement demogràfic no només en els nuclis del nord i del centre del regne, sinó també en el desplaçament de la població que habitava més al sud fins a Oriola i Alacant. També en la diversificació d'una agricultura que ja no se centrava en la clàssica de l'abastiment mediterrani, bàsicament de blat, oli i vi, sinó que proporcionava productes hortícoles, de fruites i espècies, de seda, d'arròs, d'altres útils per a la manufactura com el lli, el cànem, l'espart, etc. Tota una sèrie d'articles, alguns per a la venda a l'estranger, majoritàriament territoris flamencs o italians. Al mateix temps, i ben combinada amb l'agricultura, la ramaderia i, en especial, la llana proporcionaven matèria primera per a una manufactura tèxtil que aixecà un vol important. Igual va succeir amb el comerç intern i extern, i a València varen situar-se grans companyies de mercaders, fossin florentins, venecians o genovesos, els alemanys de la companyia de Ravensburg —amb els quals contacta Münzer en 1494— i flamencs.

Si el lector no veu gaires notes bibliogràfiques, és perquè estic tractant un tema propi meu d'investigació i, fins i tot, de síntesi historiogràfica. En tot cas, es pot comprovar tot això i moltes més coses.⁷⁰ Per exemple, un cert proteccionisme mercantil valencià en la dècada dels vuitanta; el conflicte de les guerres d'Itàlia, que en més d'una ocasió frenà certs comerços en el món italià, i el gir des de 1492 i, sobretot, a primeries del segle XVI cap al món atlàntic i la casa de contractació. Totes matisaren una mica, tan sols una mica, el creixement econòmic valencià. Crec que aquestes frases d'Antoni Furió són correctes:

La centralidad de Valencia había durado muy poco, entre el declive de Barcelona y el ascenso de Sevilla, entre el liderazgo de Cataluña en la Corona de Aragón y la hegemonía de Castilla en la Monarquía Hispánica. La entrada en los tiempos modernos la enfrentaría bruscamente a sus nuevas realidades, con la revuelta de las Germanías, que le descubriría de golpe sus propias debi-

70. Ernest BELENGUER, *València en la crisi del segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 1976. Però, sobretot, la versió castellana d'aquest llibre, molt més ampliada per la pròpia investigació dels darrers anys i l'evolució bibliogràfica posterior: Ernest BELENGUER, *Fernando el Católico y la ciudad de Valencia*, València, PUV, 2012, en especial la introducció.

litades y su repentina condición periférica en el nuevo marco del Imperio de los Austrias.⁷¹

Evidentment que va haver-hi una debilitat política, tal com el títol de la nota 71 assenyala. És més, aquest afebliment polític, fins i tot corrupció urbana, portà la ciutat a un deute econòmic cada cop més gran, com he estudiat al llarg de tot el segle xv. Començant per les institucions, aquestes eren poc consistents en el Regne valencià, en absolut comparables a les catalanes. Fixem-nos que, en els trenta-set anys del regnat de Ferran II, només va haver-hi dues Corts: les de 1483-1484 fins a 1488, que començaren com a generals per a tota la Corona i després cada regne les individualitzà, i les de 1510. És a dir, moltes menys que en el cas català durant el mateix temps. D'altra banda, la institució que fora de les Corts les representava i recaptava el servei, és a dir, la Diputació del General del Regne de València, tampoc va tenir tanta força com la catalana. En un punt sí que varen semblar-se: Ferran II també imposà en la valenciana la insaculació des de 1488 endavant.

Ara bé, el motiu del perquè el rei no convocà Corts a València, cosa que la perjudicà, òbviament, en el desenvolupament de furs i privilegis, té una resposta molt clara: des de l'inici del segle xv (1418), la ciutat de València no tenia una llibertat política total. La monarquia gairebé controlava el seu comitè executiu —els jurats—, mentre que l'anomenat Consell de Cent cada cop es convocava menys. Durant molts anys, el món historiogràfic valencià no se n'adonà i, fins i tot, va tenir unes lectures positives dels immensos préstecs que la ciutat va fer a la monarquia —fos en temps d'Alfons el Magnànim, de Joan II o, sobretot, de Ferran II. Així, els articles de Sevillano Colom han estat valorats molt més del que aportaven.⁷² Es veien en un sentit positiu i, durant molts anys, cap historiador —de fet, eren bastant localistes i ningú havia investigat a fons l'època— no es preguntà per les conseqüències i, si eren dolentes, per què no es reparaven.

Personalment, l'època vaig estudiar-la i, òbviament, Ferran II —el rei del redreç, el rei de l'expansió de la insaculació— no pensà canviar cap cosa —tret de la

71. Antoni FURIÓ, «La ciudad y el Reino de Valencia en la Baja Edad Media: prosperidad material, esplendor cultural y debilidad política», a Ernest BELENGUER (coord.), *Reino y ciudad: Valencia en su historia*, Madrid, Caja Madrid, 2007, p. 108. No cal que expliqui gaire el tema cultural, artístic i literari, també, amb Ausiàs March, per exemple, o la Llotja valenciana. Només esmentaré, per la seva modernitat, un congrés sobre *Joan Roís de Corella i el seu món*, celebrat el 2013 i publicat a València el 2014 per la Institució Alfons el Magnànim. En aquest, va participar un ampli ventall d'historiadors del país, de la literatura, de la filosofia i de la religiositat.

72. FRANCISCO SEVILLANO COLOM, *Préstamos de la ciudad de Valencia a los reyes Alfonso V y Juan II (1426-1472)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1951. I també —mirem el títol— FRANCISCO SEVILLANO COLOM, «Las empresas nacionales de los Reyes Católicos y la aportación económica de la ciudad de Valencia», *Hispania*, núm. 57 (1954), p. 511-623.

Diputació— del regne i de la seva gran ciutat: València. De fet, sempre va ser un rei bastant autoritari i, en aquest país, antipàtic, valgui l'expressió. El Regne i la ciutat de València van ser els primers de tota la Corona d'Aragó que van patir la introducció de la Inquisició, ja des de 1482,⁷³ després d'un segle d'intentar una autèntica conversió del món hebraic.⁷⁴ I quan els valencians varen protestar enmig de les Corts de 1483-1484 i enviaren un ambaixador al rei, que era a la guerra de Granada, la resposta de Ferran II a Ruiz de Liori fou colèrica: a més de dir-li «que creya erem tots escomunicats», davant de la insinuació valenciana que el tema s'havia de portar a Corts, contestà que enviaria «el alguazir e que rompria la cort, lavors noy hauria greuge».⁷⁵ Però es podria dir que el comportament del rei en relació amb la Inquisició sempre havia estat igual i a tot arreu.

Ara bé, aquesta mateixa actitud Ferran II va mantenir-la en la majoria de les peticions valencianes que podien no agradar-li. Un exemple clar i sorprenent fou quan, en un moment d'un cert buit de poder a l'Ajuntament de València el gener de 1482, aquelles autoritats, que l'havien agafat momentàniament, demanaren al rei que establís la insaculació a la ciutat de València. I Ferran II va replicar-los que no. És a dir, no volia reformar res, perquè l'estructura municipal, com estava, ja li venia bé. Cada any, ell rebria una cèdula —*ceda* es deia a l'època— que portava el llistat —dotze noms per a dos jurats nobles i dotze noms per a quatre jurats ciutadans— triat pel racional, que era un funcionari municipal dedicat a examinar tota la comptabilitat de la ciutat i a més coses. Aviat el racional quedà a les ordres del rei i més d'un va ser en el càrrec fins a vint anys, mentre que els jurats canviaven cada any. Així, ja es pot dir qui dominava la ciutat, i si la corrupció creixia, com era d'esperar, el rei canviava la persona, però no el sistema. En 1482, 1486, 1503, 1511 i altres anys, hi hagué crisis polítiques i econòmiques. Al cap i a la fi, el Consell de Cent —la Cambra Baixa— era reunit pel comitè executiu, en el qual manava el racional, dos o tres cops l'any. No hi havia cap problema, perquè els comptes es presentaven pràcticament votats. Ingressos —arrendaments— i despeses —compra de blat i altres necessitats comunes, pagament de pensions dels censals emesos per la ciutat—, tot depenia del racional, i aquest, del rei.

D'un rei que aprofità el sistema per demanar a València préstecs —més ràpids de donar que no un servei, que necessitava temps per recollir-lo—, fossin per a la guerra de Granada, per a les guerres d'Itàlia o per a la conquesta de les places nord-africanes. Tant se li'n donava! El cas és que la qüestió, estudiada per mi en

73. Molt recent és la publicació d'aquest llibre que recomano i que gairebé tot és de València: José M. CRUSELLES (coord.), *En el primer siglo de la Inquisición española*, València, PUV, 2013.

74. Aquesta qüestió, encara no publicada, ha estat plantejada per Rafael NARBONA, «Dels conversos a l'expulsió dels jueus: la pastoral apostòlica», a *Ferran II i la Corona d'Aragó* (en premsa).

75. Ernest BELENGUER, *València en la crisi...*, p. 165.

els llibres citats en les notes 70 i 75, portà a un desgavell econòmic que multiplicava quasi per vuit les peticions fetes per Alfons el Magnànim i Joan II. Fins i tot el rei arribà a enganyar la ciutat argumentant que la petició que feia era per a la defensa de Sicília d'un atac dels turcs, i no era cert. L'any 2014 vaig descobrir aquesta mentida reial, que entabanà tota la ciutat, àdhuc el seu propi racional. Fou el préstec número 12 dels esmentats per Sevillano Colom, demanat el 14 d'agost de 1502, i significava l'avançament de 20.000 florins —300.000 sous en moneda de compte a l'interès de 15.000 sous per miler, o sigui, un 6,6 %.⁷⁶ Diu el rei al seu batlle general del regne —que no s'ha de confondre amb el racional de la ciutat—, és a dir, el comptable de la hisenda reial de tot el país:

No ignorau com la nostra ciutat de València ha carregat censal vint milia souls de moneda valenciana a raho de xv^a souls per millar per obs de prestar a nos trescents milia souls de la dita moneda per obs de pagar la dot de la Illustre dona Joana d'Aragó, duquesa de Frias, nostra molt amada e cara filla, encara que en lo contracte fet entre nos e la dita ciutat per la indemnitat de aquella haïam pres altres motius.⁷⁷

Joana d'Aragó era filla natural de Ferran II i es casà amb Bernardino Fernández de Velasco, duc de Frías. Les capitulacions del matrimoni, del 2 de novembre de 1502, mereixen la bona dot atorgada i pagada, sense saber-ho, per la ciutat de València.⁷⁸

Així, més altres coses, s'explica la crisi econòmica valenciana dels primers anys del segle XVI, la fallida de bancs que aportaven diners a la ciutat però que després no eren retornats, en una situació semblant als préstecs donats al rei, i, a la fi, la mateixa corrupció del rei. Però també de la ciutadania honrada valenciana, que, com la catalana, en els darrers anys anava abandonant el comerç per centrar-se en la inversió en censals. Una part del món del comerç es transformava així en especulació financera.⁷⁹ Un exemple d'aquestes qüestions el vaig donar jo mateix fa

76. També Sevillano Colom va ser enganyat, ja que va seguir un text de balanç dels préstecs que la monarquia devia a la ciutat des de l'any 1426 fins al 1560 i que trobà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aquest text seguia els préstecs catalogats en el mateix Arxiu de la Ciutat de València, el qual també va ser enganyat, ja que els jurats i el racional de 1502 varen creure's la petició reial. FRANCISCO SEVILLANO COLOM, «Las empresas nacionales de los Reyes Católicos...», p. 511-623, i concretament, quant a aquest préstec, p. 607-608.

77. Arxiu del Regne de València, Reial Cancelleria, reg. 246, f. 76r. Vegeu el document íntegre a ERNEST BELENGUER, «Les relacions del rei Ferran II i la ciutat de València», a *Joan Roís de Corella i el seu món*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2014, p. 50-107, esp. p. 104-106.

78. Archivo Histórico Nacional de Toledo, secció Noblesa, Frías, C 600, D.4.

79. Tot i que encara no s'ha publicat, ho té ben clar Enrique CRUSELLES, «Hombres de negocios y ciudadanos honrados en Barcelona y Valencia en las postrimerías del siglo XV», a *Ferran II i la*

molts anys i ara, amb documentació més moderna, no fa gaire temps. Em refereixo a la crisi d'octubre de 1511, encapçalada per Jeroni Torres i Baltasar Fores, que de mercaders passaren a ser banquers i administradors de clavaries de censals de València en 1507-1508 i 1508-1509. Finalment, com ja s'ha esmentat, els seus bancs acabaren enfonsant-se. La crisi va ser tan forta, que Ferran II va enviar un comissari, Lluís Joan, regent de la batllia general, per investigar-la i esbrinar què havia succeït en els comptes de la ciutat en els darrers anys. Lluís Joan ho va resoldre, però, això sí, per deixar una altra vegada València preparada per a nous pres- tecs. La conjuntura s'arreglava, però el problema estructural va persistir.⁸⁰

En conseqüència, poc després de la mort de Ferran II, les Germanies aixecaren la seva veu. Òbviament, les Germanies començaren en la ciutat i després varen estendre's al país, just quan fracassaven. Dic això perquè en aquestes pàgines he parlat sobretot de la ciutat, de la capital, no tant del regne, que no tingué una caiguda semblant, com han assenyalat tant Antoni Furió⁸¹ com Castillo del Carpio. Aquest, estudiant la Diputació del General durant tot el segle XVI, matisa l'evolució de la ciutat amb «estallidos sociales como los vividos en la capital del Reino», amb relació a una millor situació de la Diputació, que, no obstant, va tenir una etapa insegura fins a 1530.⁸²

EL DISCUTIBLE REDREÇAMENT EN ELS TERRITORIS ITALIANS

Sardenya

Los tant e tant arduós negocis que S. A. té en aquells regnes no consenten que de present la S. Serenitat hi pugua fer absència maiorment tant longua com sia mester per a venir en aquest regne e perço no podent-hi S. M. t venir, havent elegit a mi per son Virrey en aquest regne [...], me ha comés e manat convocar parlament general en aquest regne a tots los estaments e braços de aquell per oferir-vos per part de S. E., ensemps ab lo consell e ajuda de vosaltres, redreçar

Corona d'Aragó (en premsa). De totes maneres, aquesta idea, en realitat, un segle abans ja existia i la va escriure Francesc Eiximenis en el seu *Dotzè del Crestià*: «Deu ésser vedat comprar rendes e violaris a tothom qui puixa mercadejar, car jatsia açò que aitals coses se puixen haver justament, emperò empatxen la mercaderia qui, sens comparació, es millor per a la comunitat».

80. Per a tots aquests esdeveniments, es poden veure les meves obres següents: Ernest BELENGUER, *València en la crisi...*, p. 270-289; Ernest BELENGUER, *Fernando el Católico y la ciudad de Valencia*, p. 344-364; Ernest BELENGUER, *Collecció documental del regnat de Ferran II i la ciutat de València*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 2011, p. 1064-1078 i 1123-1138.

81. Antoni FURIÓ, «Temps de represa i creixement. La recuperació del final de l'edat mitjana i l'inici de la moderna», a *Història agrària dels Països Catalans*, vol. II, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 2004, p. 181-243. Furió es refereix fonamentalment a la producció agrària.

82. José M. CASTILLO DEL CARPIO, «La Generalitat Valenciana durante el siglo XVI», a *Estudis*, núm. 38 (2012), p. 343-373, esp. p. 366-368.

e tornar a lloc e novament ordenar tot lo que en aquest regne sia vist esser necessari, axí generalment com particular e administrar-vos justícia e atorgar-vos aquelles gràcies que per los mèrits de vostres predecessors e vostres dignament merexeu.⁸³

Aquestes paraules del virrei Ximén Pérez Escrivà, pronunciades en el Parlament sard en 1481, tenen molt de suc. D'entrada, els infinitius *redreçar*, *tornar a lloc* i *ordenar* manifesten la intenció del jove Ferran II d'aplicar les seves idees de redreç certament a un regne, però, sobretot, a una illa que des de fa un segle i mig no acaba de ser controlada per la monarquia.

Els temps anteriors a Ferran II

Per descomptat que s'entén aquest desori, si es mira el passat. Al cap i a la fi, Sardenya va ser, en primer lloc, una donació papal a Jaume II a les darreries del segle XIII a canvi d'abandonar la dinastia catalanoaragonesa la conquesta de la Sicília angevina, una qüestió que després no va succeir del tot. No obstant, fins a 1324 Sardenya no caigué en mans de la Corona, i això és un dir. Perquè, durant més de cinquanta anys, el rei Pere el Cerimoniós lluità per mantenir l'illa. A fi de comptes, a Sardenya, abans de l'arribada del món bàsicament català, hi havia altres nuclis polítics i comercials amb el suport de famílies originàries d'aquests que feien difícil l'assentament català. Així, els Dòria genovesos o els Pisans, per exemple. Algunes famílies, com els Arborea, connectats per vincles matrimonials amb nobles catalans, ajudaren la monarquia durant trenta anys fins que aquesta no va saber distingir el jutge d'Arborea, Marià IV, bo i concedint-li un paper més elevat que el del primer noble sard.

Marià IV començà a somiar a ser rei de l'illa i la rivalitat amb Pere el Cerimoniós durà anys i continuà amb els seus fills, tant Hug III d'Arborea com Elionor d'Arborea. De fet, tres ciutats —també nuclis comercials— mantenien viva l'esperança de recuperar el control sard per part de la monarquia: Sàsser, l'Alguer i Càller, amb una població molt favorable a aquella. En el cas de l'Alguer, ho fou tant perquè el Cerimoniós, en 1354, va expulsar els seus habitants i, a poc a poc, va repoblar la ciutat amb tot un munt de mercaders, artesans i persones varies vingudes de Catalunya, fonamentalment. A més, durant anys, els reis, tant el Cerimoniós com el seu fill, Joan I, i fins i tot Martí l'Humà, havien concedit territoris a nobles catalans, valencians i més d'un aragonès i mallorquí amb la idea clara d'implantar el seu pretès poder polític amb una base social nobiliària. Tant se li'n donava que fos d'alta o de baixa noblesa, atès que en aquell temps hi havia una

83. Antonio ERA, *Il Parlamento sardo del 1481-1485*, Milà, A. Giuffrè, 1955, p. 20.

certa recança per anar a aquella illa, llunyana i no gaire atractiva. Potser fou aquesta mancança d'interès el que dificultà encara més el control de la monarquia, malgrat que el mateix Pere el Cerimoniós anà a l'illa i, fins i tot, convocà el primer Parlament sard de tota la història sense gaires repercussions favorables.⁸⁴

No seria fins a la batalla de Sanluri de 1409, que guanyà Martí el Jove —i poc després va morir víctima d'una malaltia—, que els conflictes amb els Arborea i tots els seus descendents s'anaren afeblint. No obstant, fins al 1420, mitjançant grans sumes de diners —més de 100.000 florins—, no es va resoldre el problema del vescomte de Narbona Guillem III, que havia encapçalat l'herència dels Arborea com a nét de Beatriu, la germana d'Elionor d'Arborea. Abans, però, el *podestà* Leonardo Cubello, que pertanyia a una branca col·lateral del judicat d'Arborea, s'aproprià de part del territori amb capital a Oristà. Cubello deixava de banda la càrrega d'aquell títol i el símbol dels Arborea per acceptar el títol de marquès d'Oristà i comte de Goceano. Tot això gràcies al diàleg amb una Cort —la de Martí l'Humà, ja a punt de morir i sense descendència legítima— que intentà continuar la política que havia instituït Martí el Jove. És a dir, cercar un equilibri entre la vella i la recent feudalitat i entre la feudalitat i la jurisdicció urbana. De fet, en paraules de Mattone, en aquell moment s'acabava la fase *selvaggia* de la conquesta de Sardenya.⁸⁵

Però començaren uns altres problemes, fins i tot superat el buit del Compromís de Casp. En gran manera, provenien de l'increment nobiliari de distint pelatge i també de les dificultats governamentals de les ciutats sardes més importants. Com bastants historiadors sards expliquen, el regnat d'Alfons el Magnànim, succeït després pel de Joan II, incrementà una mena de caos que ara assenyalaré, tot i la convocatòria d'un Parlament del rei Alfons. Però la cessió de la major part del poder reial a la noblesa portà a la màxima expansió del feudalisme a l'illa. Això es pot veure en mil qüestions, precisament quan en teoria la monarquia s'havia fet amb el control de l'illa. Però, per ser veritat una tal afirmació, calia que la reialesa posés els peus a Sardenya o, en tot cas, que fes autèntics passos perquè els seus representants hi tinguessin veritable força, cosa que, evidentment, no va succeir ni amb Alfons el Magnànim ni amb Joan II. El primer, per causa del seu absentisme en moltes terres, fruit de l'obsessió napolitana ja des de 1421. El segon, perquè la Guerra Civil catalana de 1462-1472 va ocupar la major part dels seus esforços. En conseqüència, la mateixa reialesa a Sardenya deixà avançar les classes més altes

84. Pel que fa a aquest Parlament, cal veure Giuseppe MELONI, *Il Parlamento de Pietro IV d'Aragona (1355)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1993, col·l. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», 2. La història sarda, des d'Alfons el Benigne fins a Pere el Cerimoniós, pot veure's en síntesi a Ernest BELENGUER, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós...*

85. Bruno ANATRA, Antonello MATTONE i Raimondo TURTAS, *Storia dei sardi e della Sardegna*, vol. III: *L'Età moderna dagli aragonesi alla fine del dominio spagnolo*, Milà, Jaca Book, 1989, p. 335-336.

—la noblesa feudal, abans de tot—, les quals veien en la monarquia, i en els seus funcionaris, un poder més passiu que actiu. Un primer exemple —n’hi haurà més— se centra en el pretès món parlamentari que havia de ser la imatge del model català. No ho va ser, malgrat l’intent, la pretesa reunió a Corts de 1355 assenyalada. Però tampoc es va acceptar la concessió de Martí l’Humà en 1401 que Càller i l’Alguer formessin part de les Corts catalanes. En tot cas, aquesta idea del rei Martí es va aprofitar per enviar ambaixades sardes a les Corts del Principat durant l’interregne de Casp.⁸⁶

Finalment, el llarg silenci parlamentari a Sardenya només es va trencar a les Corts de 1421, convocades a Càller per un rei Alfons que va ser aleshores a l’illa. No obstant, ben poca cosa va obtenir, i en aquesta idea coincideixen historiadors de la categoria de Boscolo des de 1953⁸⁷ i, posteriorment, Antonio Marongiu i Bruno Anatra, per posar uns exemples. De bell antuvi, les presses que mostrava el rei per acabar el Parlament i marxar cap a Nàpols no afavoriren la convocatòria, malgrat el pretès cerimonial català quant a les cartes de la reunió, la nòmina dels tractadors per l’import del donatiu, la presentació de capítols de cort, etc. Tot això es va fer entre el 26 de gener i el 6 de febrer de 1421.⁸⁸ Malgrat el que s’ha dit en la nota 88, el cert és que l’esmentat Parlament quedava desequilibrat per causa dels diversos estaments convocats. Hi predominaven els privilegiats i, per descomptat, la noblesa. Més clarament, la gran noblesa feudatària. Anatra així ho explica quan, amb números a la mà, argumenta que el 76 % dels militars és de tall feudal, senyorial. Si hi ha alguns cavallers, van anar-hi com a procuradors dels barons. Més encara, en el moment de la clausura del Parlament i la definició del donatiu, que en teoria es va fer, els nou militars que el signaren eren tots senyors feudals. En el

86. Bruno ANATRA, *La Sardegna dall’unificazione aragonese ai Savoia*, Torí, UTET Libreria, 1987, p. 165.

87. Alberto BOSCOLO, *I parlamenti di Alfonso il Magnanimo*, actualització, edició i notes a cura d’Olivetta Schena, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, coll. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», 3.

88. Antonello MATTONE, «“Corts” catalane e Parlamento sardo: analogie giuridiche e dinamiche istituzionali», a *XIV Congresso di Storia della Corona d’Aragona: La Corona d’Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*, vol. IV: *Comunicazioni*, Sàsser, Delfino, 1997, p. 259. Aquest autor, en una línia semblant a la que Pietro Corrao va escriure per a Sicília en els mateixos anys, com es veurà, subratlla la importància d’aquesta època ja de pau en comparació de la llarga guerra del segle XIV i els primers anys del XV i, sobretot, per la integració de Sardenya a la Corona d’Aragó. Pocs anys després, tornà a insistir, juntament amb una seva companya, en la política municipal d’Alfons el Magnànim, el primer rei que va establir a Càller reformes en l’elecció dels jurats, gairebé com un precedent clar de la insaculació. Un monarca que, a les darreries dels noranta del segle XX, començà a ser molt revalorat, seguint els passos anteriors de Mario del Treppo de 1972. Vegeu Carla FERRANTE i Antonello MATTONE, «I privilegi e le istituzioni municipali del Regno di Sardegna nell’età di Alfonso il Magnanimo», a *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d’Aragona: La Corona d’Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo*, vol. I: *Atti*, Nàpols, Paparo, 2000, p. 277-320.

cas oposat, del braç reial només es pogué comptar, amb estatut i títol parlamentari, amb les viles d'Esglésies —Ciutat de la Plata—, l'Alguer, Càller, Sàsser i Bossa, ja que en realitat no n'hi havia més. D'altra banda, els eclesiàstics, fonamentalment els càrrecs importants, tenien amples connexions amb la noblesa.

Així les coses, moltes giraven al voltant dels privilegiats. Certament, es volgué regular la justícia, abreujar la seva actuació, aturar els abusos de molts funcionaris regis. Però només eren paraules, ja que la *Carta de logu* —aquella que fou inspirada per Marià IV d'Arborea i augmentada per Elionor d'Arborea en 1391— es va convertir, redactada també en català, en la *Carta de loch* sarda, «del present regne», reguladora de la justícia entre els sards. No eren precisament reformes importants, les de les Corts de 1421, a excepció dels capítols de cort amb el plàcet del rei —*plau*— a tot un material presentat pels privilegiats. És més, aquests demanaven que els funcionaris reials es reintegressin en els respectius oficis, malgrat que, en el fons, no se'ls facilitava el treball. En realitat, el domini dels privilegiats era ben patent fins i tot en la donació de 50.000 florins a pagar en cinc anys —10.000 per any. Perquè, com es va dir aleshores, aquesta quantitat es feia per «munífica liberalità», és a dir, sense cap obligació o raó de fer-ho.⁸⁹

Ara bé, a més que no hi havia un repartiment equilibrat entre els tres estaments i que rendes de Sàsser i altres terres de la regió del Logudor estaven hipotecades per la indemnització promesa al vescomte de Narbona, per aconseguir aquella suma es va comptar sobretot amb un impost sobre les mercaderies del 3,75 %. Bàsicament, les afectava totes, tant les d'entrada com les de sortida, a excepció del blat, el vi i la carn fresca.⁹⁰ La seva administració va ser portada endavant per «una deputació del general» que només en el nom, però no en el poder i el temps de duració, semblava la catalana. Els seus delegats —un per cada braç— havien de canviar cada any i, pel que fa a les ciutats, Càller doblava les possibilitats de representació en temps davant de Sàsser, l'Alguer i Bossa. Esglésies restava en l'aire perquè, malgrat haver-ho demanat en aquestes Corts, no era segur en el futur que es deslliurés d'una possible alienació fora del domini reial.

D'altra banda, aquestes Corts rebaixaven les jurisdiccions dels organismes centrals de control administratiu i patrimonial. Fou el cas de la procuració reial, encara que es va mantenir, però afeblit, el control de les dues anteriors administracions de caps de governadors, «segons era antigament». Però la realitat era que els interessos corporatius de ciutats i barons augmentaren. Un exemple és el

89. Antonio MARONGIU, «Il Parlamento o Corti del vecchio Regno sardo. Relazione introduttiva», a *Istituzioni rappresentative nella Sardegna medioevale e moderna*, 2a ed., Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1989, coh. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», 1, p. 41-42.

90. Bruno ANATRA, «Il donativo dei parlamenti sardi», a *Istituzioni rappresentative nella Sardegna...*, p. 188.

de Càller, pel qual el procurador no podia ingerir-se en la jurisdicció del veguer de la ciutat; aquest, a més, podia obtenir la funció de lloctinent en absència del governador. Més exemples mostra Anatra en subratllar el paper directiu de l'oligarquia urbana en qüestions econòmiques i comercials, de manera que, en poques paraules, com diu la mateixa ciutat de l'Alguer, «casco puxa liberalment fer sos afers».⁹¹ Entretant, els barons ampliaven el seu control feudal en el rerepaís rural i, a més, incrementaven el seu poder després de les Corts de 1421, quan, sense tornar mai més Alfons el Magnànim a l'illa, el rei va cercar el suport de l'alta noblesa en el govern sard.

En realitat —com fa veure Bruno Anatra i, d'acord amb el llistat de nomenaments donat per Mateu Ibars, es ratifica—,⁹² en gran manera els mateixos virreis del Magnànim i altres càrrecs seus pertanyien a aquella noblesa. Són els casos dels Centelles, Besora, Erill, Carroç i Aragall —lloctinent de virrei—, bo i trepitjant, si calia, privilegis com els de Càller, que prohibien a aquells que posseïen heretats a l'illa fruit d'aquests càrrecs.⁹³ Així les coses, era molt difícil que el rei controlés l'illa, sobretot en uns anys que necessitava diners —dècades dels trenta i quaranta, fonamentalment—, en funció del seu desig de fer-se amb Nàpols. I, com menys n'obtenia, més pensava en l'alienació de béns del seu patrimoni reial, qüestió que feia tremolar la vila d'Esglésies. En aquest cas, tant se li'n donava que en 1432 el Magnànim hagués confirmat la tradicional fórmula de vinculació d'Esglésies a la monarquia: «Vulla lo dit senyor stathuir perpetualment que null temps la dita vila ne altres de son terme e de sa jurisdicció no puxen esser dats ne alienats ne en alguna manera de la sua reyal corona separades».⁹⁴ Pocs anys després, Esglésies passà a poder dels Carroç, comtes de Quirra, a canvi dels diners, sobretot «pro sustentatione galearum»,⁹⁵ que tant necessitava el rei Alfons. Consegüentment, va haver-hi conflictes i acords posteriors que després es diluïren per les distintes situacions ja estudiades per Tangheroni. El mateix autor ha comprovat que casos com el d'Esglésies varen succeir superant la xifra de cinquanta, i alguns quedaren deshabitats entre el segle XIV i primeries del XV.⁹⁶

91. Bruno ANATRA, *La Sardegna dall'unificazione...*, p. 167.

92. Josefina MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña: Fuentes para su estudio*, vol. I: 1410-1623, Pàdua, CEDAM, 1964.

93. Bruno ANATRA, *La Sardegna dall'unificazione...*, p. 168.

94. Marco TANGHERONI, «Città e feudalesimo in Sardegna nel Quattrocento: il caso di Iglesias», a *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona: La Corona d'Aragona e il Mediterraneo: aspetti e problemi comuni da Alfonso il Magnanimo a Ferdinando il Cattolico (1416-1516)*, vol. II, Nàpols, Società Napoletana di Storia Patria, 1982, p. 305-306.

95. Marco TANGHERONI, «Città e feudalesimo in Sardegna...», p. 306.

96. Marco TANGHERONI, «Per lo studio dei villaggi abbandonati a Pisa e in Sardegna nel Trecento», *Bollettino Storico Pisano*, núm. 40-41 (1971-1972), p. 227-245.

A més, una carta del monarca del 22 de març de 1446, enviada a Càller, que feia d'intermediària, autoritzava els grans barons que s'interessessin pel bon servei, repòs i tranquil·litat del país. Una segona, que encarregava el tema a dos nobles de prestigi com era el marquès d'Oristà i comte de Goceano, així com el comte de Quirra, els parlava de la possibilitat que només amb la iniciativa d'un braç —el militar— poguessin fer-se reunions, gairebé com un Parlament. És més, cap dels seus oficials —fos el virrei, governadors o procuradors— podria oposar-se'ls, malgrat que en més d'una ocasió algun dels seus ministres —acceptem la paraula— volia ser més reialista que el mateix rei. En 1446 i 1452, les reunions de l'estament militar arribaren a presentar capítols que no havien de ser revocats mai pel rei. A canvi, òbviament, s'oferiria el pagament d'un servei que, com a molt, no passà de 31.000 ducats, sumant els retards del primer any i la donació del segon, en una mena de contracte polític *do ut des*, difícil de mantenir, perquè, més enllà de la feblesa de la Corona, els barons intentaren furtar-li una de les seves prerrogatives més importants: la de convocar el Parlament.⁹⁷

Dues qüestions amb relació als barons de l'illa han de ser tractades. La primera es basa en la sorprenent actuació d'aquesta noblesa amb els seus vassalls camperols. Una posició molt distinta a aquella que succeeix a Catalunya en el segle xv amb els pagesos de remença. Aquí ja es coneix l'antagonisme entre nobles i remences pel tema dels mals usos. És més, si el problema començà a oficialitzar-se de debò des del crit de rebellió «El pare Adam morí intestat» de 1388 i s'allargà durant tot el quatre-cents, fins a la Sentència arbitral de Guadalupe (1486), com a mínim, a Sardenya la situació va ser molt diferent. Els barons sards varen ser partidaris de donar la llibertat als camperols i que poguessin traslladar-se de lloc. Trencaven així els darrers vincles de la servitud medieval. Però no ens enganyem: els grans barons sabien el que feien donant-los aquesta pretesa llibertat, que, a més, es va consolidar en el temps del seu control illenc.

D'aquesta manera, els feudataris més potents podien exercir la seva força d'atracció davant d'uns camperols lliures, és cert, però lliures per escollir a quin gran feu s'arrimaven. A fi de comptes, els senyors podien oferir franquícies atractives als pagesos tenint present el teixit demogràfic sard d'una pagesia amb bases fluixes i ben apetibles. L'exemple, en 1456, dels senyors de Galtelli, de la Barbaja de Belví i de Terranova, que posaven obstacles a aquestes decisions i varen ser amonestats pel mateix rei, ho diu tot. El virrei d'aleshores, Jaume Carroç, comte de Quirra, havia aconseguit un paquet de franquícies i llibertats als seus pagesos, els quals varen preferir trobar-se en el gran feu d'Ollastra que no en un mig feu, el de Galtelli, molt a prop geogràficament del primer. Els grans barons estaven

97. Antonio MARONGIU, «Les réunions particulières de l'étament militaire en Sardaigne», *Archivio Storico Sardo di Sassari*, núm. 9 (1983), p. 167-178.

dominant així el camp i també volien, si no controlar-les del tot, ficar-se una mica en l'administració de les ciutats, en l'oligarquia d'aquestes. A més, havien obtingut el «procés de cambra», amb el dret a parlar amb el sobirà sense que cap instància superior pogués impedir-ho i, òbviament, presentar-se a la Cort reial quan calgués.

En segon lloc, cal no oblidar la imparable carrera de la feudalitat amb l'ampliació de les seves jurisdiccions en l'època d'Alfons el Magnànim i fins i tot després. Per a la feudalitat menor, es va obtenir el ple exercici, en el món civil i criminal, de la judicatura de mer i mixt imperi entre els anys 1420 i 1440. En la feudalitat major, es varen recuperar espais, s'incrementà el poder jurisdiccional, s'obtingué fins i tot que les seves possessions poguessin convertir-se en béns alodials, així com desgravacions fiscals, com la de la taxa de successió de l'heretat i, en conseqüència, l'automàtica estabilització del dret successori. És més, el procés de l'increment dels patrimonis dels feus, amb l'increment de la successió en la línia femenina i/o col·lateral, quedava arrodonit pel complement adquirit d'uns béns alodials sobre territoris alienats del patrimoni reial. Així, es podien fer noves famílies, però sempre vinculades a l'eix originari. Bruno Anatra ho clarificà molt.⁹⁸ Entre els anys 1420 i 1440, l'ampliació del canal hereditari arribà a quatre vegades en el primer decenni i a cinc en el segon.

És indubtable i podria parlar-se durant molt de temps que el món baronial creixia, però en l'interior tenia una feblesa que podia utilitzar un rei hàbil i astut. La noblesa sarda, molta de la qual mantenia els orígens en la metròpoli conquerida, des de mitjan segle XV, si no abans, s'agrupava en bàndols, en dos grans bàndols enfrontats i algun noble que anava per lliure. O millor, algun dels seus membres es relacionava amb els dos bàndols. D'una banda, es trobaven les dues branques dels Carroç, nom que ja apareix amb Jaume I —segle XIII— amb ocasió de la conquesta de València. Bastants anys després, resideixen com a grans feudataris a Sardenya, quan ja s'han dividit. El més gran, és a dir, la segona casa rica de l'illa, portava el títol de comte de Quirra, com fou el cas de Jaume Carroç —que és qui ens interessa, sense omplir el text de noms genealògics—, i arribà a ser virrei de Sardenya entre el 1452 i el 1456, a tot estirar. A l'altra branca pertany Nicolau Carroç d'Arborea —possiblement la tercera casa més potent de l'illa—, amb connexions amb els antics Arborea sense aconseguir-ne res d'efectiu, malgrat els recursos jurídics que va presentar. A més d'altres títols baronials, com el de Terranova, Nicolau Carroç també fou virrei de Sardenya durant molts anys (1460-1479).

D'altra banda, es trobaven els Cubello, que havien obtingut el títol de marquès d'Oristà i comte de Goceano i eren la primera casa de l'illa. Això sí, si sumem les rendes feudals de tots ells —Cubello i Carroç—, ja representaven el 55 % dels inte-

98. Bruno ANATRA, *La Sardegna dall'unificazione...*, p. 177.

ressos feudals sards. I, òbviament, la disputa entre els uns i els altres estava garantida. En 1455, Jaume Carroç, com a virrei, va ser amonestat pel Magnànim per haver atacat amb armes el marquès d'Oristà. Després fou Nicolau Carroç, també virrei, qui s'enfrontà al darrer marquès d'Oristà. I això que un Carroç i l'altre, durant molt de temps, no varen tenir bones relacions. Tant se li'n donava, perquè per damunt de tot s'imposaven els interessos dels bàndols. I entre els anys 1469 i 1470, dues circumstàncies inesperades provocaren una explosió dels bàndols mai vista, que s'estendria per mitja illa i que, al final, donaria peu a la intervenció del rei —el nou rei Ferran II—, que intentà ordenar el Regne sard.

Abans de tot, en 1469, Jaume Carroç, comte de Quirra, va morir deixant com a única filla legítima Violant Carroç i de Centelles. El seu segon cognom provenia de la mare, segurament la segona dona de Jaume Carroç, que pertanyia a la família Centelles, també noble i morta abans que el pare de la noia. El problema per a la petita comtessa, que ho heretava tot, fou la seva edat i el fet d'un testament que deixava com a tutor Nicolau Carroç d'Arborea. Aquest, a més de controlar tot el patrimoni de la joveníssima comtessa, pensà —i ho feu— casar-la aviat amb el seu fill Dalmau, convertint-lo —per raons del costum de Càller, on la núvia aportava els seus béns al marit— en el comte de Quirra. Les dues famílies s'havien unificat, malgrat l'actitud més que trista de l'adolescent comtessa.⁹⁹ I Nicolau Carroç d'Arborea, que les controlava, era, a més, el virrei de l'illa. Tot plegat era una mala peça en el teler quan, per acabar de trencar l'efímera pau, moria en 1470 sense cap fill l'últim Cubello, marquès d'Oristà i comte de Goceano, bo i nomenant successor seu un nebot: Leonard Alagó. Era aquesta una herència que immediatament va ser impugnada per Nicolau Carroç d'Arborea.

Tota aquesta qüestió comportà una problemàtica que agafà gairebé tota la dècada dels setanta a Sardenya, ja que enfrontà els dos bàndols assenyalats i enmig d'una monarquia aleshores més afeblida. No es pot oblidar que la Guerra Civil a Catalunya continuava viva en 1470 i les seves conseqüències serien llargues. Pel que fa a Sardenya, els Carroç eren els virreis, però l'altra part del conflicte no veia Nicolau com a tal virrei, sinó com l'etern enemic nobiliari contra qui s'enfrontava no sols Leonard Alagó, sinó també una gran colla de nobles, oposats a la pretesa hegemonia dels Carroç. Durant anys, hi hagué de tot. Al cap i a la fi, es discutia per un territori que havia pertangut als jutges d'Arborea, a més que el patrimoni era bastant elevat. Explicar els esdeveniments fil per randa d'una tal confrontació, on hi ha batalles, paus momentànies, mediació d'enviats de la Corona... no crec que sigui l'objectiu del present treball. Això sí, s'ha de dir que, finalment, a la topada bèl·lica de Macomer de 1478, guanyà el virrei, i Leonard Alagó va ser qualificat com a traïdor. Aleshores Joan II declarà feus reials el marquesat d'Oristà i el

99. Maria-Mercè COSTA, *Violant Carroç, una comtessa dissortada*, Barcelona, Dalmau, 1973.

comtat de Goceano, per bé que durant un temps l'administració del territori, tant d'ingressos com de despeses, va mantenir-la el virrei, Nicolau Carroç d'Arborea.

Els intents de reforma del rei Ferran

Però, en poc temps, la major part dels protagonistes varen morir: és el cas del rei Joan II; de Dalmau, el comte de Quirra i fill del virrei sard, i del mateix Nicolau Carroç. Per la seva banda, Lleonard Alagó fou enviat a Xàtiva, en el Regne de València. Aviat Ferran II encapçalà una nova política que ja havia tingut el seu precedent en els fets narrats, per bé que el monarca volgué conèixer la situació econòmica del patrimoni reial adquirit, que, mort Nicolau Carroç, encara havia estat administrat per Brianda Carroç i de Mur, la seva esposa. Una dona de fort caràcter, capaç de discutir amb el mateix rei l'administració d'Oristà, bo i argumentant que tant el seu marit com el seu fill —Nicolau Carroç i també Dalmau— ja havien mort i ella se'n va fer càrrec pel «gran servey del Senyor Rey e perquè los bens confiscats nos perdessen».¹⁰⁰

La resposta de Ferran II va ser gairebé immediata, tot i que al començament en to suau. El març de 1479, ja havia enviat a Sardenya Joan Riba, un home de la seva confiança, perquè sobre el terreny comencés a mirar alguna qüestió i portés moltes d'altres cap a la metròpoli; el novembre de 1479, va encomanar al mestre racional de València, Joan Ram Escrivà, que passés comptes de tot allò que ja tenia en les seves mans i que pertanyia al marquesat d'Oristà i s'havia demanat a Brianda Carroç. Això sí, que les coses «sien ab tota celeritat e favorablement tractades» com «merexen los grans servicis del quondam visrey son marit e seus».¹⁰¹ Ferran II ja sospitava més d'una xifra incorrecta, tal com va fer-li veure l'informe de Joan Ram Escrivà, i tal com també deien en el fons les queixes i, fins i tot, excuses de Brianda Carroç, quan afirmava parlant del seu marit que:

Nos deu considerar com hun trasorer o altre receptor de pecúnies del Senyor Rey, mas com a hun cavaller capità de guerra e tenint loch de Rey; com sa Senyoria sapia be que les despeses de la guerra nos poden fer limitadament ne ab aquelles certificacions, apoques e cauteles que hun altre administrador o regidor pot fer o provehir.¹⁰²

La historiadora Emilia Salvador —de qui he tret aquestes citacions d'un treball seu fet sobre les comptabilitats del mestre racional de València, trobades en

100. Emilia SALVADOR, «Las tempranas preocupaciones hacendísticas de Fernando el Católico. El caso sardo», *Archivo Storico Sardo*, vol. xxxix (1998), p. 196.

101. Emilia SALVADOR, «Las tempranas preocupaciones hacendísticas...», p. 191.

102. Emilia SALVADOR, «Las tempranas preocupaciones hacendísticas...», p. 197.

l'Arxiu del Regne de València— no s'equivocà quan titulà el seu article «Las tempranas preocupaciones hacendísticas de Fernando el Católico. El caso sardo». Evidentment, les preocupacions varen ser immediates i les conclusions del mestre racional, clares. Al virrei mort Nicolau Carroç i a la seva dona no se'ls devia res, més aviat al contrari. Però Ferran II, ja recuperat el marquesat d'Oristà, no cercà majors problemes. El març de 1481, el sobirà, després d'agrair el seu treball a Joan Ram Escrivà, va determinar que aquests comptes s'enviessin al nou mestre racional que el rei va crear a Sardenya. La persona escollida era Berenguer Granell, que ja a l'illa havia de fer-se càrrec d'aquests comptes i de tots els del patrimoni reial sard. En carta del mateix mes de març, Ferran II ja va escriure a Granell estimulant el seu funcionari i subratllant-li algunes qüestions que havia de fer. Ferran II li deia que treballés «ab tal moderació e prudència que Deu ne sia lodat e Nos servits e vos ne pugau essere comendat e satisfascau la creença e bona opinio que de Vos tenim», i que tingués presents els «fraus e rapinas que diu haver comes los qui han tengut lo regiment e administracio dels magatzenis, drets e pecunies», perquè tot això és «la ruyna e depopulació de les Universitats reals de aquell regne».¹⁰³ Poc abans —setembre de 1480—, el monarca ja havia nomenat procurador reial sard Joan Fabra, i va ordenar a mossèn Honorat Berenguer Mercader, batlle general de València, que proporcionés tot tipus d'ajuda —tècnica, s'entén, com certs llibres de model— al procurador sard. Fabra substituïa així Pere Maça de Liçana, que per poc temps havia exercit aquest càrrec a la mort de Nicolau Carroç, com a gendre seu, i de Brianda Carroç. I com a primer de tots, cap al maig de 1479, el rei havia nomenat nou virrei de Sardenya Ximén Pérez Escrivà de Romaní,¹⁰⁴ germà precisament de Joan Ram Escrivà. Així s'omplia el Regne de Sardenya de valencians, o d'ajuda d'ells, en el moment en què Ferran II va posar en marxa la seva política de redreçament a l'illa, bloquejada durant més d'un segle per tota una sèrie de conflictes.

Significaré a vosaltres la voluntat de Sa Magestat [...] que per altres camins podia ésser servida de grans quantitats fent justícia, es a saber exercitant drets de coronacions e maridatges e cobrant a ses mans moltes viles e castells de aquest Regne, los quals per haver contravingut los senyors útils de aquells a la natura e condició dels feus devoluts a S. M. t dels quals se poguerá gran suma de pecunja e axi matex processant per justícia molts singulars de aquest regne, los quals en persona e en béns poguera degudament executar, y encara volent haver raó de les pecúnies que-s pretén ésser stades preses, detengudes e mal administrades per los consellers regidors de les ciutats e viles reyalys e

103. Giovanni TODDE, «Maestro rationale e amministrazione in Sardegna alla fine del '400», a *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. II, p. 150.

104. Josefina MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña...*, vol. I, p. 148.

apres castigar en persona e béns aquelles e cobrar les imposicions e drets a ses mans e convertir aquells en la reparació e munició dels castells, ciutats e viles reyls». ¹⁰⁵

Aquest fragment del discurs pronunciat pel virrei Ximén Pérez Escrivà davant del Parlament sard manifesta, després de les paraules més suaus de l'inici, que Ferran II aleshores no parlava en broma per moltes raons. En primer lloc, el virrei no era del país. Era un virrei amb preeminència reial, és a dir, amb plens poders per tirar endavant el Parlament malgrat no trobar-se present el sobirà, i, per descomptat, no depenia de bàndols nobiliaris ni d'oligarquies urbanes. En segon lloc, el rei necessitava diners per moltes qüestions i en aquest text ja se suggereixen certes maneres d'obtenir-los. Al cap i a la fi, els turcs s'havien atrevit a presentar-se a Òtranto i calia mantenir, reparar i, fins i tot, incrementar les fortificacions de l'illa. Per tot això i per moltes més coses, Ferran II sabia i volia consolidar el seu patrimoni reial, controlar les regidories de les ciutats i viles reials, evitar que les imposicions i els drets de rendes fugissin de les seves mans per caure, com solia succeir, en les oligarquies urbanes o en el poder nobiliari. A aquest se li havien de demanar capbreus dels seus pretesos territoris, perquè molts podien correspondre a la monarquia i d'altres, amb diners, se n'havia de recuperar no sols la propietat útil, sinó també la legítima. Així, el rei reequilibraria la relació entre terres feudals i terres de reialenc.

Ara bé, per aconseguir aquests desigs i fer-los realitat, s'havia d'incrementar la justícia i també la burocràcia, perquè no tot es basava en un virrei nou. També en el governador del Logudor, Pere Pujades, en el mestre racional o en un procurador totalment fidels, als quals Ferran II havia enviat instruccions. ¹⁰⁶ No debades, hi havia petits racons a l'illa i també oficis perifèrics que podien posar pals a les rodes de la reordenació econòmica i política que el rei urgia. El punt 2 de l'esmentada carta és un exemple de la situació sarda d'aleshores:

Item per les clamors tenjm de la ruyna e despopulacio de les universitats reals de aquell regne a causa dels fraus e rapina ques diu haver comes los quj han tengut lo regiment e administracio dels magatzeins, drets e peccunies de aquelles entre les altres coses entendreu ab summa diligencia en demanar e ha-

105. Antonio ERA, *Il Parlamento sardo del 1481-1485*, p. 21-22.

106. Francesco LODDO CANEPA, «Alcune istruzioni inedite del 1481 nel quadro della politica di Ferdinando II in Sardegna», a *V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III: *Fernando el Católico e Italia*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1954, p. 105-127. Entre aquelles, es troba la carta del rei a Berenguer Granell, ja citada, per la qual Ferran II ordena al mestre racional de Sardenya que vigili molt els comptes abans assenyalats, que durant temps portà Brianda Carroç (p. 126-127).

ver compte de les dites administracions e los fraus trobareu, punireu e provehireu en tot segons les comissions e provissions de nos tenju e juxta stil e pratica del offic de Racional.¹⁰⁷

En conseqüència, no va resultar fàcil vèncer hostilitats manifestes amb unes bases de referència reials massa febles. A Sàsser, l'intent d'insacular els càrrecs dels oficials per tal de controlar el regiment de la ciutat va tenir tants problemes com les oposicions dels calleresos a la política del virrei i, òbviament, respostes d'aquest certament dures.¹⁰⁸ D'un virrei descrit per l'opinió pública manipulada com una persona de mala conducta i pocs principis morals. La realitat, no obstant, era la d'una oposició parlamentària davant finalment del donatiu demanat i d'un Parlament sense pràctiques regulars. El virrei va ser cessat, substituït temporalment per Guillem de Peralta¹⁰⁹ i reintegrat al càrrec en el moment de concloure un Parlament amb una reduïda delegació parlamentària que es va desplaçar fins a Còrdova i Sevilla. Una delegació que va oferir 150.000 lliures dividides en deu anys, que havien de pagar-se entre el braç militar —la meitat— i el braç reial, que es faria càrrec de dos terços, i l'eclesiàstic, del terç restant. Com assenyala Bruno Anatra, aquests dos terços devien servir, en el pretès quadre del «redreç», al rescat del patrimoni reial sota la responsabilitat d'una comissió formada pels més alts funcionaris del regne.¹¹⁰

Però no hi havia més. El rei havia intentat limitar el poder feudal a la vegada que apropiarse la titularitat dels béns i drets indispensables per a l'exercici efectiu de la seva potestat. Ara bé, les instruccions de gener de 1485 enviades al virrei Ximén Pérez Escrivà i al procurador Joan Fabra revelen —com assenyala Manconi— que Ferran II volia anar més lluny.¹¹¹ Per això insistia a controlar l'explotació directa dels recursos econòmics primaris, com la sal o la plata de la zona d'Esglésies, l'una i l'altra sota el comerç abusiu de certs nobles; tornava a manifestar el seu desig de realitzar el capbreu general, i de recaptar els ingressos patrimonials, incloent-hi gabelles que molt sovint queien en poder de les ciutats. I a aquestes instruccions, tan sols assenyalades, sense arribar a tots els detalls, cal afegir una sèrie de pragmàtiques sobre la reorganització de l'ofici de procurador reial i de mestre racional, que van agafant cada cop més poder.

107. Francesco LODDO CANEPA, «Alcune istruzioni inedite del 1481...», p. 126.

108. Antonio ERA, «Storia della Sardegna durante il regno di Ferdinando il Cattolico, I. Le vicende», a *V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III, p. 52-54.

109. Antonio de la TORRE, «Guillem de Peralta, virrey y procurador real en Cerdeña», a *Studi storici in onore di Francesco Loddo Canepa*, vol. I, Florència, G. C. Sansoni, 1959, p. 87-94.

110. Bruno ANATRA, «Il donativo dei parlamenti sardi», p. 189.

111. Francesco MANCONI, *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón bajo los Austrias*, València, PUV, 2010, p. 48-49.

No obstant, les oposicions, cap al 1488, encara eren molt fortes, tal com es pot veure en les instruccions que el rei envià a un nou virrei, Íñigo López de Mendoza, del qual s'ha trigat temps per assegurar la identitat.¹¹² El rei arribà a dir al seu home de confiança que la «reformación, reintegración y conservación del nostro real patrimonio», així com «la clarificación y exoneración de nostras reales rentas»,¹¹³ havien estat en realitat lletra morta. Ferran II observà que els abusos de l'època de Joan II es perpetuaven i, fins i tot, afectaven funcionaris seus. L'apropiació indeguda de béns, l'explotació de castells, la concessió privativa d'oficis públics, el contraban de blat i cavalls romanien. També un desordre burocràtic que no havia estat millorat en els primers deu anys del seu regnat. El rei, a més del virrei, va exigir al seu mestre racional que controlés el mateix procurador reial i la resta dels oficials que rebien rendes i que fossin enviades les seves comptabilitats, si calia, a la Cort i al secretari reial, Luis González, «porque las podemos ver, entender y examinar con el capbreu i saber sobre ellas lo que desseamos y a nostro Servicio cumple».¹¹⁴

Com assenyala Manconi, l'esforç del mestre racional Granell ha de ser gran per tot allò que se li demana. Però el «redreç burocràtic y redreç económico tienen que marchar al unísono».¹¹⁵ A les figures ja subratllades anteriorment —i algunes varen ser substituïdes per determinats abusos, o almenys així es deia a Sardenya—,¹¹⁶ cal afegir des de l'any 1487 la creació del regent de la Reial Cancelleria sarda, que amb el pas del temps es convertirà en el lletrat que assistirà el virrei en el govern sard.¹¹⁷ A poc a poc, el rei va fent camí, tot i que encara li costaria obtenir un correcte funcionament de les Corts i una major centralització del govern sard, entre altres moltes coses.

Al començament de la dècada dels noranta, el rei va fer passos per aconseguir certes unificacions. L'expulsió dels jueus en 1492, com en tots els seus regnes, va

112. Francisco de MOXÓ Y MONTOLIU, «La verdadera identidad del virrey de Cerdeña Íñigo López de Mendoza (1486-1491) y su ciudadanía valenciana», a *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona: La Corona d'Aragona in Italia (sec. XIII-XVIII)*, t. I: *Il «Regnum Sardiniae et Corsicae» nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona*, vol. II: *Comunicazioni*, Sàsser, Delfino, 1995, p. 351-373.

113. Louis J. ROGIER, «Istruzioni di Ferdinando il Cattolico al viceré don Ignazio López de Mendoza (1488)», a *Studi storici e giuridici in onore di Antonio Era*, Pàdua, CEDAM, 1963, p. 337-351.

114. Louis J. ROGIER, «Istruzioni di Ferdinando il Cattolico...», p. 351.

115. Francesco MANCONI, *Cerdeña: Un reino...*, p. 51.

116. Em refereixo al virrei anterior, Ximén Pérez Escrivà, i al procurador Joan Fabra, tal com diu el doc. v del treball de Francisco de MOXÓ Y MONTOLIU, «La verdadera identidad del virrey...», p. 370.

117. Antonio MARONGIU, «Il Reggente la Reale Cancelleria, primo ministro del governo viceregio (1487-1837)», *Rivista di Storia del Diritto Italiano*, vol. V, núm. 2 (1932), i també la reimpressió a Antonio MARONGIU, *Saggi di storia giuridica e politica sarda*, Pàdua, CEDAM, 1975.

ser en la línia religiosa.¹¹⁸ També de caire religiós, però amb una idea, a més, política, la creació de la Inquisició a Sardenya segons el model peninsular era una realitat ja el març de 1493. El rei envià cartes en aquest sentit, com la dirigida a la capital de l'illa, Càller, en la qual notificava als seus consellers l'arribada de mossèn Sancho Marín, «para fazer e exercir el dicho Sancto officio [...] encargándoles que lo recibieran [...] afectuosament».¹¹⁹ Al cap i a la fi, com es pot veure en altres lletres de Ferran II, la Inquisició era l'única institució amb jurisdicció a tota l'illa i podia fer-se càrrec de moltes qüestions. Així, el monarca, pel que fa al receptor inquisitorial —un oficial important del Tribunal—, el desembre de 1493 li aconsellava fins i tot que «exercessau vostre officio instruint al lochtinent general vos done tota favor en lo que sia mester».¹²⁰ A un lloctinent, és a dir, a un virrei que des d'octubre de 1491 ja es trobava a l'illa i ocupava el càrrec.¹²¹ Era el barceloní Joan Dusai, que pertanyia a una família de ciutadans honrats al servei de la Corona en la reforma del govern municipal de Barcelona en el temps del redreç català. Era un personatge avingut amb la monarquia. Tant que va ser virrei des de 1491 fins a 1507, capacitat com ho estava pels seus estudis jurídics en tot tipus d'afers polítics i administratius. No trigà el rei molt de temps a enviar-li instruccions ben concretes per controlar les relacions entre oficials reials i autoritats ciutadanes, per sanejar pressupostos municipals i per dominar les protestes de la gran feudalitat, que s'enfrontava a les intencions del monarca.¹²²

Però les oposicions són molt fortes, amb queixes, fins i tot, de familiars del mateix monarca, com el seu oncle Enrique Enríquez, que havia rebut de la Corona l'encontrada de Costa de Valls, a Sardenya, que va pertànyer al rebel Leonard Alagó, i ara no volia atendre peticions reials.¹²³ Manconi anota tota una sèrie d'èxits del virrei, però que ell mateix qualifica de «medidas fragmentarias», per bé que pensa que la monarquia caminava cap a una clara transformació reial. Sí, però no del tot: al final d'aquestes pàgines ho intentaré demostrar. Dos anys després, el rei volgué que es fes un Parlament a Càller, tal com havia dit al virrei amb data

118. Raimondo TURTAS, *Storia della Chiesa in Sardegna dalle origini al Duemila*, Roma, Città Nuova, 1999. Tot i que ja és antiga, cal no oblidar aquesta síntesi: Alberto BOSCOLO, «Gli Ebrei in Sardegna durante la dominazione aragonese da Alfonso III a Ferdinando il Cattolico», a *V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III, p. 9-17.

119. Salvatore LOI i Angelo RUNDINE, *Raccolta di documenti editi e inediti per la storia della Sardegna*, vol. III: *Documenti sull'Inquisizione in Sardegna (1493-1713)*, Sàsser, Fondazione Banco di Sardegna, 2004, p. 9.

120. Salvatore LOI i Angelo RUNDINE, *Raccolta di documenti editi e inediti...*, p. 10.

121. Josefina MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña...*, vol. I, p. 160.

122. Giovanni TODDE, «Istruzioni di Ferdinando il Cattolico a Giovanni Dusay per il buon governo dell'isola di Sardegna», *Nuovo Bolletino Bibliografico Sardo*, núm. 22 (1959), p. 5-6.

123. Francesco MANCONI, *Cerdeña: Un reino...*, p. 54.

definitiva del 26 de març de 1495, ja que l'anterior del novembre no havia arribat a l'illa. Com diu Ferran II, tots els seus regnes havien de ser convocats, perquè tots —inclosa Castella— havien de col·laborar en la defensa de la religió cristiana per causa de «la sospecha que se tiene de la entrada de turcos enemigos». ¹²⁴ Evidentment, ni Antonio Era ni ningú es creu l'excusa turca, quan es coneixen les veritables necessitats econòmiques en funció del conflicte amb el francès Carles VIII pel control de Nàpols. De la mateixa manera, Era creu que, en el primer moment, es pensà en la convocatòria d'un veritable Parlament, amb greuges pel mig.

Però no va ser finalment així. Va ser una reunió petita, on el virrei trobà una oposició flagrant, en la qual portà la veu cantant l'arquebisbe de Càller, Pedro Pilares. Les raons de reparar murades, de tenir artilleria i d'armar més d'una galera varen ser gairebé menyspreades. I fou una prova de força que el rei va perdre, per molt que Era elogiï l'astúcia i habilitat de Ferran II per aconseguir 6.000 lliures cada any durant tres. No varen ser tantes, bo i acceptant la tesi de l'autor, que creu que els dos primers terminis es varen complir. Fins i tot essent aquest el resultat, quedaven molt lluny de les 150.000 amb les quals pensava el monarca deu anys després d'haver-li-les concedit el Parlament de 1485: una xifra a pagar en deu anualitats. Tampoc calen gaires sorpreses, perquè una cosa semblant a la sarda va succeir en el Regne de València. Així, l'octubre de 1495, Ferran II convocà Corts a Sant Mateu, però poques repercussions jurídiques i econòmiques varen tenir. No es coneix cap promulgació de furs i actes de cort a València, ni tampoc cap servei. Només que, gairebé un any després, la ciutat de València va donar al rei un servei de cent genets durant un any. ¹²⁵

Passaren els anys i s'arribava al final de la dècada amb un nou mestre racional de total confiança de Ferran II perquè ordenés la comptabilitat i la legitimitat administrativa a Sardenya, ¹²⁶ alhora que, el novembre de 1499, el rei envia noves instruccions al seu virrei Joan Dusai, el qual fins i tot es desplaçà a la Cort peninsular. Francesco Manconi les ha tractat i, en gran manera, repeteixen peticions que ja s'havien demanat abans, però no s'havien complit. ¹²⁷ Diverses són aleshores les indicacions donades a Joan Dusai. Abans de tot, que s'apliqués a la recuperació, reintegració i conservació del reial patrimoni liquidant els antics censos

124. Antonio ERA, «Reunión extraordinaria del Parlamento sardo en 1495», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 23 (1953), p. 593-609, esp. p. 595.

125. Ernest BELENGUER, *Cortes del reinado de Fernando el Católico*, València, Universitat de València, 1972, p. xv.

126. Es tractava de Miquel Gualbes, que també pertanyia a una de les famílies més importants de la ciutadania honrada, tal com assenyala Eva SERRA, «Els Gualbes ciutadans de Barcelona: de la fallida bancària del segle xv a l'enllaç nobiliari del segle xvii», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Actes*, vol. 1, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, p. 479-494.

127. Francesco MANCONI, *Cerdeña: Un reino...*, p. 58-59.

—deutes públics— que es devien, recaptant drets d'exportació de mercaderies i rendes patrimonials reservades i prohibint infeudacions i concessions emfitèutiques de béns immobles. Després, que el virrei tornés a la demanda, mai complida, de la redacció d'un capbreu almenys dels drets exigibles per la Corona. Tot això, en tercer lloc, significava l'intent de contenció del poder feudosenyorial tot reafirmant la preeminència reial i la incentivació del conreu dels cereals en els territoris de les ciutats reials. Però més notable fou el control que el monarca volia exercir sobre les jerarquies eclesiàstiques, amb una política semblant a la que els Reis Catòlics —també Isabel— havien establert en la península. És a dir, el nomenament dels bisbes per la monarquia.¹²⁸ Finalment, la darrera preocupació havia de ser la defensa del regne, tant la marítima com la de les ciutats.¹²⁹

Ara bé, aquesta darrera qüestió tenia veritables costos econòmics i polítics, i és possible que fos el motiu pel qual Dusai va anar a la Cort peninsular. Allí, el rei li va dir que ja estava cansat de fer reunions triennals amb els estaments sards —especialment, el noble— que no aportaven gairebé res. El virrei devia convocar un Parlament autèntic. Hi havia hagut intents en 1497 i 1500, però els resultats en serveis no varen ser gran cosa.¹³⁰ El verdader Parlament des del 1504 no arribà a bon port fins al 1511, ja en el virregnat de Girón de Rebolledo.¹³¹ Evidentment, són anys de retard fins a la finalització del Parlament, però, en part, es deu també a tota la politització que hi ha fora àdhuc de Sardenya. Certament, Nàpols ja ha estat conquerit en 1503, però no ordenat encara. A més, la mort d'Isabel condicionà també la política del rei pel que fa a França —pau mitjançant el matrimoni del rei amb Germana de Foix en 1506— i també a Castella. Serà des de 1508, amb l'inici de les empreses en el nord d'Àfrica —Orà, per exemple, cau en mans de Cisneros en 1509—, que el Parlament sard es reprendrà i acabarà en 1511. Però ara es tracta d'un veritable Parlament, d'acord amb «lo stil y practica de Catalunya». És a dir, amb tres braços que demanen greuges abans de concedir un servei de 150.000 lliures a pagar en deu anys. Això sí, la noblesa exigeix i, en gran manera, aconsegueix tota una sèrie de privilegis jurisdiccionals que temps enrere havia anat perdent. El Parlament sard en conjunt ja no accepta que el servei només es

128. Raimondo TURTAS, «Erezione, traslazione e unione di diocesi in Sardegna durante il regno di Ferdinando II d'Aragona (1479-1516). Vescovi e diocesi in Italia dal XIV alla metà del XVI secolo», a *Atti del VII Convegno di Storia de la Chiesa in Italia*, vol. II, Roma, Herder, 1990, p. 717-755.

129. Serafino CASU, Antonio DESSI i Raimondo TURTAS, «Le piazzeforti sarde durante il regno di Ferdinando il Cattolico (1479-1516)», a *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. II, t. I, p. 217-261.

130. Bruno ANATRA, *Istituzioni e società in Sardegna e nella Corona d'Aragona (secc. XIV-XVII): El arbitrio de su libertad*, Càller, AM&D, 1997, p. 41.

131. Josefina MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña...*, vol. I, p. 170-171.

faci per qüestions d'emergència bèllica i internacional. Més aviat Sa Majestat —i el seu virrei— ha de reparar greuges:

Com es acostumat en les Corts i Parlaments y entena en algunes coses que seran vistes necessaries y utils per lo be y redres del present Regne, aixi en general com en particular, e que una part de la quantitat que sera offerta sia deputada per lo que serà necessari per lo reparo del Regne: greuges et altres.¹³²

Amb tot això, la noblesa —ja s'ha dit— va obtenir molts avantatges, ja que va limitar el rol de la burocràcia reial i posà en marxa un pla de contenció de la jurisdicció reial.¹³³ Les paraules no són meves. Són de Francesco Manconi, malgrat que, després, l'autor conclou elogiant el govern de Ferran II a Sardenya. Probablement no es pot negar que el rei reformés la burocràcia i els municipis amb l'aplicació del procés d'insaculació, per bé que no d'un cop, sinó en diversos anys. És curiosa, per exemple, la intervenció del rei en 1500 per col·locar l'esmentada insaculació en el barri més important i culminant de la ciutat de Càller, estructurada urbanísticament en quatre parts i districtes distints. Putzulu es refereix en concret a l'anomenat *Castellum Castri de Kallari*.¹³⁴ Tampoc es pot negar que el monarca va reequilibrar el reialenc i una part dels territoris feudals amb l'ampliació de l'esfera de la jurisdicció reial, a la vegada que perfeccionà els procediments parlamentaris. I Manconi accepta les conclusions de Bruno Anatra en el sentit que Ferran II va crear «le basi degli ordinamenti istituzionali dell'isola per i prossimi due secoli».¹³⁵ Crec que el lector, en les darreres ratlles, veurà que hi ha certes contradiccions entre la contenció o l'ampliació de la jurisdicció reial. Probablement, l'any 2010, el mateix Manconi manté una interpretació paradoxal en determinades qüestions que interroguen el concepte *redreç*. L'afirmació segurament ha de matisar-se o, almenys, acceptar que l'autoritarisme del rei no va ser tan clar com anys enrere es pensava.

132. Anna M. OLIVA i Olivetta SCHENA (ed.), *I parlamenti dei viceré Giovanni Dusay e Ferdinando Giron de Rebolledo (1495, 1497, 1500, 1504-1511)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1998, coll. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», 5, p. 403.

133. Francesco MANCONI, *Cerdeña: Un reino...* És més, aquesta contenció «se va a convertir en los años venideros en una notable recuperación de la nobleza. La “revancha” resulta más evidente cuando, con un privilegio de 14 de abril de 1511, se les concede a los nobles que no pertenecen a la gran feudalidad que entren en el *regiment* de Càller (diez en total), análogamente a lo que había sucedido en Barcelona el año anterior» (p. 61).

134. Evandro PUTZULU, «Cagliari catalana: strutture e mutamenti sociali», a *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. II, p. 313-325.

135. Bruno ANATRA, *Istituzioni e società in Sardegna...*, p. 96.

Sicília

No querian más Inquisición ni gabellas ni Regio donativo, ni por Virey á D. Hugo, ni ningun Virey que fuese español. Y que no aceptarían ningun Virey si primero el Rey nuestro Señor no le enviaba perdon general de todas las alteraciones pasadas, y los tornaba en aquel estado del tiempo del Rey Martín.¹³⁶

L'any 1516, una revolta d'aristòcrates i alguns membres del patriciat urbà a Palerm obligà el virrei Hug de Montcada a anar-se'n de Palerm i fugir a Messina. Des d'allí, el representant del rei, ja no de Ferran II, sinó de l'adolescent Carles, es queixava de tot allò que demanaven els revoltats. No gaire més tard, es va produir una conjura al voltant d'un jurat palermità, Gianluca Squarcialupo. I fins i tot en 1522-1523 una altra sedició dels barons de Cefalà, els Abbatellis, intentà, entre d'altres, com el comte de Cammarata, que Sicília —o almenys ciutats importants, com ara Palerm, Messina i Catània— caigués en mans de la Corona francesa.¹³⁷ Cap dels tres moviments va tenir èxit. El primer —que no reconeixia la validesa del virrei Hug de Montcada un cop mort el rei Ferran i no acceptava la legitimitat d'aquell en canviar el rei— va acabar aviat. L'enviament d'un nou virrei, ara ja nomenat pel nou rei Carles, com fou el comte de Monteleone, Ettore Pignatelli, va triomfar, en mantenir la majoria dels càrrecs existents. El segon, que durà un any des de mitjan 1517 i arribà a pensar en un atemptat contra el virrei i el seu seguici, a l'església de San Giacomo, durant els oficis de les vespres de Santa Maria, acabà amb la mort de Squarcialupo. I el tercer comportà diverses execucions sense que França aixequés el cap.¹³⁸

Unes breus paraules sobre l'evolució de la història siciliana abans del regnat de Ferran II

Tots aquests fets han estat qualificats com a segon Vespro sicilià tant pels historiadors actuals¹³⁹ com pels cronistes italians del Risorgimento nazionale, a les

136. Marquès de PIDAL i Miguel SALVÀ, *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, vol. xxiv, Madrid, Imprenta de la Viuda de Calero, 1854, p. 249. Es tracta d'una curiosa carta escrita pel comanador castellà Diego del Àguila, el 31 d'agost de 1516, a la reina Joana, coneguda com *la Boja*, tancada a Tordesillas, però en un moment realment de buit polític en la monarquia.

137. Ferdinando MAURICI, *Illi de domo et familia Abbatellis: I baroni di Cefalà: una famiglia dell'aristocrazia siciliana fra '400 e '500*, Palerm, Officina di Studi Medievali, 1985.

138. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V: Las coronas y sus territorios*, Barcelona, Península, 2002, p. 75-78.

139. Manuel RIVERO, «Sicilia, el "segundo Vespro"», a *La Corte de Carlos V*, vol. I: *Crisis sucesoria en la Corona de Aragón*, part I: *Corte y gobierno*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, p. 150-158. En tot cas, cal veure el final d'aquest tema sicilià.

darreries del segle XIX, és a dir, en els moments de la unificació italiana, tal com va escriure, per exemple, Isidoro La Lumia,¹⁴⁰ i han estat criticats amb reflexions historiogràfiques més recents per Giuseppe Giarrizzo¹⁴¹ i Giuseppe Galasso.¹⁴²

Ara bé, en aquestes revoltes de primeries del cinc-cents, no deixaven de veure-s'hi fortes analogies amb la tradició contractualista nascuda del primer Vespro. Adelaide Baviera ha assenyalat certes velles posicions independentistes entre l'explosió produïda amb l'arribada de Pere el Gran en 1282 i la del jove Carles d'Habsburg. Per a la coneguda historiadora, l'inici d'aquestes revoltes del cinc-cents no deixava de ser la lluita sempre secular entre els punts de vista antagònics del regne i la Corona durant els temps catalanoaragonesos. Lluita entre la contraposició d'un règim patrici i feudal descentralitzat, d'una banda, i l'autoritarisme centralista, de l'altra. El primer, en davallada; el segon, en via de consolidació. Per això, la mort de Ferran II va oferir una ocasió per recuperar la vella forma feudal entre el rei i els súbdits, una fórmula per la qual Sicília havia caigut en mans del món català.¹⁴³

No obstant, entre els anys 1282 i 1516, hi ha massa temps per pensar com podia seguir viu el Vespro sicilià inicial i no haver-se convertit en un mite simbòlic de caràcter popular, com afirma Tramontana.¹⁴⁴ És clar que el mite existia, però els moviments del període 1516-1523 no podien fer-se en pocs dies, ni tampoc atribuir-se només a conflictes locals o a *vendette* entre famílies. En aquest sentit, Trasselli, que ha destacat aquests darrers temes en incloure, a més, entre altres coses, un patriciat urbà en lluita pel control de l'administració municipal, veu l'origen de les crisis molt abans.¹⁴⁵ És a dir, al llarg de tot el regnat de Ferran II. De fet, per conèixer a fons aquesta època, s'ha de començar des que la dinastia catalana arribà a Sicília en temps de Martí el Jove, la crisi del Compromís de Casp i la tradició autonomista que va sobreviure en la primera meitat del segle XV fins al començament del regnat de Ferran II.

Una repassada a tots aquests esdeveniments ens fa veure la realitat de Sicília, una illa dominada per bàndols nobiliaris abans del desembarcament de la monar-

140. Isidoro LA LUMIA, *Storie siciliane*, vol. IV: *La Sicilia sotto Carlo V imperatore*, Palerm, Virzi, 1883.

141. Giuseppe GIARRIZZO, «Introduzione», a Maurice AYMARD i Giuseppe GIARRIZZO (coord.), *Storia d'Italia*, Torí, M. Aymard i G. Giarrizzo, 1987.

142. Giuseppe GALASSO, *Il Mezzogiorno nella storia d'Italia*, Florència, Le Monnier, 1984, p. 1-14.

143. Adelaide BAVIERA ALBANESE, «Sulla rivolta del 1516 in Sicilia», *Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere ed Arti di Palermo*, sèrie IV, vol. XXXV (1977), p. 434-436. I també Adelaide BAVIERA ALBANESE, «La Sicilia tra regime pattizio ed assolutismo monarchico agli inizi del secolo XVI», *Studi Senesi*, vol. II (1980), p. 131 i s.

144. Salvatore TRAMONTANA, *Gli anni del Vespro: l'immaginario, la cronaca, la storia*, Bari, Dedalo, 1989.

145. Carmelo TRASELLI, *Da Ferdinando il Cattolico a Carlo V: L'esperienza siciliana, 1475-1525*, vol. I, Cosenza, Soveria Mannelli Rubbettino, 1982, p. 527.

quia catalanoaragonesa, que es va fer gràcies a la ferma posició de Martí l'Humà a la metròpoli —valgui la paraula— i a l'actuació de Martí el Jove, casat en primeres núpcies amb Maria, la verdadera reina siciliana i néta de Pere el Cerimoniós.¹⁴⁶ Tant aquesta parella, que va aconseguir tenir un fill aviat mort, com la formada per Martí el Jove i la seva segona esposa, Blanca de Navarra, calmaren els ànims de la noblesa siciliana en una època qualificada «d'anarquisme baronial».¹⁴⁷

Una etapa en la qual els Martins es varen veure obligats, d'una banda, a controlar la dividida i vella aristocràcia —i només de perfil esmento noms com els Chiaramonte o els Ventimiglia— i, de l'altra, a crear un nou nucli feudal, bo i afavorint la immigració d'importantes famílies catalanes i la formació d'un nou grup oligàrquic. Era aquest un intent, a més, de reduir l'excessiu poder de la primera, fos per processos, exilis i perdó donat després. També els Martins hagueren d'acceptar —com ho varen fer al principi els seus avantpassats, des de Pere el Gran i els seus successors— la suavització de la fiscalitat illenca, que es convertiria en una collecta o un donatiu cenyit a quatre casos que Giuseppe de Martino va destacar fa molts anys.¹⁴⁸ Com a conclusió, cal assenyalar que l'època dels dos Martins havia significat un temps d'una certa estabilitat entre els diversos elements de la classe política dominant, incloent-hi les grans ciutats de l'illa, al capdavant de les quals hi havia Palerm i Messina, que s'apropaven cada cop més a la Cort de la Corona.¹⁴⁹

Però la seva desaparició despertà de nou la lluita pel control dels càrrecs més prestigiosos, enmig de la regència de la reina Blanca a Sicília i, encara pitjor, de les tensions del Compromís de Casp. Per mantenir-se en el seu lloc, Blanca va elaborar un projecte marcadament autonòmic, envoltada, a més, d'alts nobles —els Ventimiglia, els Montcada— que aprofitaven la situació per usurpar dominis reials. Encara més: somiaven un rei propi que podia ser Frederic de Luna, fill natural de Martí el Jove. La qüestió s'aturà després de Casp, quan Ferran d'Antequera s'assegurà la unió del Regne de Sicília enviant-hi el seu fill Joan, el duc de Peñafiel, com a virrei.¹⁵⁰ Ara bé, l'infant Joan també va rebre pressions per accep-

146. Ernest BELENGUER, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós...*, p. 233-239.

147. Pietro CORRAO, *Governare un regno: Potere, società e istituzioni in Sicilia fra Trecento e Quattrocento*, Nàpols, Liguori, 1991.

148. Eren els de la coronació del rei, la investidura com a cavaller d'un fill del rei, el matrimoni d'una filla o d'una germana del rei i, finalment, la defensa del regne (Giuseppe de MARTINO, «Il sistema tributario degli aragonesi in Sicilia», *Archivio Storico Siciliano*, núm. 4-5 (1938-1939), p. 83).

149. Pietro CORRAO, «Città ed élites urbane nella Sicilia del Tre-Quattrocento», *Revista d'Historia Medieval*, núm. 9: *Oligarquías políticas y élites económicas en las ciudades bajomedievales (siglos XIV-XVI)* (1998), p. 173-191.

150. Maria-Mercè COSTA, «El viatge de l'infant Joan (futur Joan II) a Sicília (1415)», a *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. III, p. 287-302.

tar ser rei a Sicília.¹⁵¹ Fou Alfons el Magnànim qui superà aquesta crisi, aturada també pel major interès de Joan per contreure noces amb Blanca de Navarra, transformada ja en reina d'aquell regne. No obstant, al llarg de la primera meitat del segle xv i fins a primeries de la dècada dels seixanta, l'autonomisme sicilià, el somni d'un rei propi i l'obtenció constant de dominis reials per a la noblesa varen ser unes amenaces persistents en la Corona. Un punt de vista d'una historiografia siciliana més nacionalista i no compartit per historiadors actuals pel que fa, sobretot, a l'època del rei Magnànim. Avui dia, fins i tot arriba a parlar-se d'un cert equilibri polític en la primera meitat del segle xv, malgrat que de despeses, a Sicília, n'hi hagué moltes, i la fiscalitat va créixer, com també les alienacions del patrimoni reial en funció del conflicte napolità d'aleshores.¹⁵² De tots els problemes que podien presentar-se, només assenyalo el de Carles de Viana, des de l'any 1458 fins al setembre de 1461, com a mínim.

El primogènit de Joan II, enfrontat al pare pel Regne de Navarra ja morta la seva mare, Blanca, arribà a personar-se a Sicília i a envoltar-se de les famílies aristocràtiques que molts anys abans ja ho havien fet durant la regència de Blanca. Ara «los isleños veían en él no solo al legítimo sucesor de don Alfonso [el Magnànim, que acabava de morir], sino al hijo de la virtuosa doña Blanca, que fué su Reina».¹⁵³ Semblava que podia repetir-se la situació dels Martins, quan l'Humà era a la Corona d'Aragó i el Jove es trobava a Sicília. Ara el príncep de Viana va assistir al Parlament de Castrogiovanni de 1458, que prestava fidelitat al nou rei, allunyat a la metròpoli: Joan II. Però no era així. L'antagonisme entre el fill, Carles de Viana, i el pare, Joan II, anà a més. I aquest darrer hagué de treure el fill de Sicília, fer-lo anar a Mallorca i, d'allí, a Catalunya. Quan Carles de Viana va ser arrestat a Lleida, entre altres coses, hi va haver acusacions de:

Pràctiques exquisites e inhonestes en comoure lo dit Regne per apoderar-se de aquell, en tant que fou empres de matar lo Visrey en lo Parlament aiustat en Castrojuan [...] prometent e otorgant officis e altres gracies en lo dit Regne de Sicilia.¹⁵⁴

151. Francesco GIUNTA, *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*, Barcelona, Ariel, 1989, p. 277-303 (cap. xi).

152. Pietro CORRAO, «Amministrazione ed equilibri politici nel Regno di Sicilia (1416-1443)», a *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. I, p. 179-198.

153. Manuel IRIBARREN, *El príncipe de Viana*, Pamplona, Diputació Foral de Navarra, 1969, p. 22.

154. Jaume VICENS VIVES, *Fernando el Católico, príncipe de Aragón, rey de Sicilia, 1458-1478*, Madrid, CSIC, 1952, p. 78, nota 16.

Curiosament i paradoxal, moltes gràcies i privilegis va donar Joan II a la noblesa siciliana per atreure-la al seu bàndol i no al del fill. Un exemple és suficient: el cas dels Ventimiglia, com es veu en la mateixa Cancelleria de Joan II:

Per alguns bons sguarts e consideration, que de present no curam explicar, com per los continus et agradables serveys a nostra Magestat fets per lo pare del noble e amat nostre Anthoni de Vintemilia e de altra part lo deude que ha ab lo illustre Marques de Girachi, los altes serveys de qual son dignes de gran retribution.¹⁵⁵

I al mateix temps que la monarquia es debilitava per aturar el grup de Carles de Viana a Sicília, Joan II va córrer a donar títols i llocs al seu fill Ferran, ja mort el 23 de setembre de 1461 el príncep de Viana.

Aquesta desaparició significà pràcticament el començament del conflicte i la guerra posterior amb la Generalitat de Catalunya. I cal no oblidar que aquell marquès de Geraci, és a dir, el grup de Ventimiglia, va ser cridat per la Diputació del General de Catalunya —la Generalitat— per entrar a formar part del bàndol antimonàrquic. El rebuig d'aquest i altres sicilians va donar-los més poder, més privilegis i, fins i tot, alienacions del patrimoni reial a l'illa. És cert que tots aquests donarien suport a la idea de Joan II de nomenar coregent a Sicília el seu fill Ferran, qüestió ja aprovada a Saragossa en 1468, abans del matrimoni de l'infant amb la infanta Isabel de Castella, concedint al nuvi un territori reial. Qüestió també ratificada anys després, en el Parlament sicilià de Palerm, en 1474. Això no obstant, és cert que tantes concessions afeblien la monarquia. En conseqüència, el nou rei, abans de ser-ho ell sol quan morís el seu pare, Joan II, hagué d'ordenar l'illa enmig d'un regnat pràcticament poc conegut fins ara. Podria qualificar-se de *redreç reial* a Sicília, o més ben dit, d'un control polític a l'illa?

És evident que el rei volgué imposar una major autoritat a l'illa, també en els sectors econòmics, fins on era possible, i per descomptat en els fiscals, com veurem. En aquest darrer cas —i pàgines després se'n parlarà més—, cal avançar que el regnat de Ferran II en l'àmbit assenyalat presenta dues fases distintes però cada cop més incrementades. La primera, entre els anys 1488 i 1502, va permetre triplificar la contribució; la segona, entre els anys 1502 i 1514, consolidà la xifra obtinguda i se sollicità cobrar-la cada tres anys, és a dir, 300.000 florins triennals.¹⁵⁶ I independentment que tots aquests fets portaren protestes i revoltes, sobretot ja mort Ferran II, la realitat és que el rei sabia que podia demanar-ho. Perquè Sicília

155. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico: Tradizioni politiche e conflitto tra Quattrocento e Cinquecento (1468-1523)*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2003, p. 35-36.

156. Domenico LIGRESTI, «Parlamenti e donativi in Sicilia nella prima metà del Cinquecento», *Annali di Storia Moderna e Contemporanea*, vol. v (1999), p. 413.

no era un regne qualsevol. Avui dia, és el territori més investigat bibliogràficament en l'economia del Mezzogiorno italià, i amb visions molt distintes, que aquí no s'han d'explicar, entre Bresc¹⁵⁷ i Epstein,¹⁵⁸ per mostrar obres ben importants. Cap dels dos autors, no obstant, pot negar que el regne tenia un potencial econòmic de primera magnitud. I això sembla que succeïa tant en el món agrari —i no només del blat, sinó també de conreus més especialitzats, uns en la Sicília occidental i d'altres en l'oriental— com en les manufactures tèxtils. D'aquestes, n'hi havia poques de llana, però bastantes de cotó, lli i fustany, que eren de producció local i es trobaven també en les ciutats, com és el cas de Messina. Tot plegat explica l'interès del rei, el domini que vol mantenir sobre les ciutats i les seves classes més altes —clergat, noblesa i oligarquia urbana— i, evidentment, les disputes bibliogràfiques actuals que han permès debats impresos.¹⁵⁹

Dels primers intents de control enèrgic de Ferran II a la suavització de les formes en els anys noranta

Aviat el rei Ferran començà a fer-ho, ja des de l'any 1474, moment en el qual sobre el paper es va crear una Diputació del Regne, tot i que la seva estructura definitiva trigarà un segle a consolidar-se.¹⁶⁰ Des d'aleshores, enfront de la potent família dels Ventimiglia, es veu una aliança política i econòmica amb els Luna, comtes de Caltabellota, d'origen català pel que fa als avantpassats. També la dels Benedictis; la dels Montcada, comtes d'Adernò i Caltanissetta; la dels Branciforte, barons de Mazzarino;¹⁶¹ la família dels Alliata, d'origen pisà i que varen controlar un prestigiós banc, i el potent home de negocis a Palerm que fou Guglielmo Aiutamicristo.¹⁶² S'estava dibuixant així una doble línia de confrontació de bàndols

157. Henri BRESCH, *Un monde méditerranéen: Économie et société en Sicile 1300-1450*, Roma, École Française de Rome, 1986, 2 v.

158. Stephan R. EPSTEIN, *An island for itself: Economic and social change in late medieval Sicily*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

159. Un exemple es troba, sense anar gaire lluny, en el número 5 de la *Revista d'Història Medieval* de València, de l'any 1994, p. 133-178.

160. Vittorio SCIUTI RUSSI, «XVII. La monarquía hispánica y el gobierno del Reino de Sicilia», a *Instituciones de la España moderna*, vol. I: *Las jurisdicciones*, Madrid, Actas, 1996, p. 370. Tot i que el treball pertany a l'època moderna, convé conèixer el seu apartat primer, titulat «El Reino de Sicilia como un reino "paccionado"». Perquè així volien els súbdits que fos l'illa siciliana, per bé que no tant el rei, més abocat cap a l'autoritarisme.

161. Per conèixer l'origen i el creixement de totes aquestes famílies, s'ha de recordar Francesco SAN MARTINO DE SPUCCHES, *Storia dei feudi e dei titoli nobiliari dalla loro origine ai giorni nostri* (1923), Palerm, Boccone del Povero, 1924, 10 v.

162. Giuseppe PETRALIA, *Banchieri e famiglie mercantili nel Mediterraneo aragonese: L'emigrazione dei pisani in Sicilia nel Quattrocento*, Pisa, Pacini, 1989.

nobiliaris entre els Ventimiglia i els Abbatellis, d'una banda, i els Luna i els seus socis, de l'altra, en la qual el rei havia de fer d'àrbitre que portés les aigües al seu molí en assumptes tan importants com el Parlament de 1478 i, sobretot, els grans processos polítics de 1485.

Pel que fa al Parlament de 1478, poques coses es poden dir que no ratifiquin la línia ja expressada. Convocat pel virrei, comte de Prades, a Polizzi el juny de 1478, va traslladar-se a Catània l'agost del mateix any i, finalment, a Palerm. De la imposició demanada per causa de l'amenaça turca —un 10 % sobre totes les rendes—, no se'n coneix l'obtenció, que potser s'aconseguí en algun moment. Per contra, sí que són ben patents les dificultats parlamentàries. Des de la lluita pel *primo loco* protocol·lari entre Messina i Palerm —qüestions ben freqüents a Sicília i altres territoris; ja a la Corona d'Aragó succeïa, si les Corts convocades eren generals a tots els regnes— fins a les protestes per la taxa impositiva. Protestes que no tan sols varen ser expressades de viva veu, sinó també mitjançant un text imprès en aquell moment amb l'ajut de Federico Pollicino, baró de Monforte i casat amb una parenta d'Antoni Ventimiglia, el nou marquès de Geraci, que s'expressà públicament també contra la «injusta» imposició del tribut. Com afirma Trasselli, una part dels feudataris sicilians començava a plantejar una amenaça al nou sobirà, aviat rei únic de Sicília. La protesta escrita i el suport dels Ventimiglia semblaven recordar la tradició autonomista de temps passats, des de l'època de la reina Blanca.¹⁶³

Però la resposta del virrei, comte de Prades, ja començava a ser total, i s'envoltà de persones fidels a la monarquia, malgrat les protestes de la mateixa ciutat de Palerm. Així, Francesco Abbatellis, baró de Cammarata —família ja assenyalada abans—, va ser suspès del càrrec de pretor de la ciutat, mentre que es nomenava protonotari del regne Mariano Alliata, que havia de controlar la nova elecció d'oficials de la ciutat de Palerm. Més encara, el càrrec de pretor passà a Nicolò Leofante, abans tresorer del regne, i, quan calgué, fins i tot el seu fill Prothosilao va substituir-lo temporalment, de manera que el virrei va nomenar cavaller aquest darrer perquè legalment pogués ser-ho. Tots eren criatures d'una monarquia, ja de Ferran II des de final de gener de 1479, que s'enfrontaria en una lluita política que donaria pas als grans processos de 1485.

Abans, però, passaren cinc anys de tensió constatable, fos amb el nou virrei, Gaspar de Spes, comte de Sclafani i cambrer del rei Ferran, fos en el breu temps de govern a l'illa dels barons d'Àsaro i Licodia. El primer va ser nomenat per Ferran II com a virrei gairebé amb plens poders. Tenia l'ordre d'encarar-se amb tot el grup dels Ventimiglia i els seus acòlits. I des de 1481 així ho va fer, bo i prohibint la realització d'un duel entre Enrico Ventimiglia, marquès de Geraci, i Pietro Cardona, comte de Golisano, per raons familiars i de dot que implicaven cessions del castell

163. Carmelo TRASELLI, *Da Ferdinando il Cattolico a Carlo V...*, vol. II, p. 377.

i la terra de la Roccella a Enrico Ventimiglia, marit d'Eleonora Cardona, la germana de Pietro. Els duels a la Sicília d'aleshores eren considerats un fet de lesa majestat, semblant a l'heretgia, la fabricació de moneda falsa i els homicidis.

Però, en realitat, una tal prohibició era gairebé una excusa per atacar amb tota la maquinària judicial els Ventimiglia, com pot veure's, mort el pare, Antonio Ventimiglia, sense testament i amb la negativa donada a Enrico Ventimiglia per tenir el «mero e misto imperio» en les terres del marquesat. A poc a poc, l'enfrontament entre el virrei, Gaspar de Spes, i els Ventimiglia va anar agrint-se, i Ferran II, el desembre de 1483, demanà a Gaspar de Spes que viatgés a la metròpoli, ja que «desseamos comunicar con Vos de muchas y otras cosas que satisfazen grandemente al servicio nuestro y bien deste nuestro Reyno, las quales por cartas e instrucciones serian difficiles de recitar».¹⁶⁴ En el fons, Ferran II, amb aquesta decisió, no feia sinó instrumentalitzar el poder judicial que la monarquia ja tenia a Sicília al llarg del segle xv i, sobretot, a final d'aquest. En un bon treball d'Antonino Giuffrida, l'autor fa veure la centralització suprema de la Magna Règia Cúria, amb jutges formats tècnicament a les millors universitats italianes, com Bolonya o Pàdua, i que podien ser àdhuc ratificats o canviats pel rei, màxim responsable de la justícia per la seva «sacra regia coscienza». Giuffrida també parla dels límits posats a la noblesa per impedir l'exercici de la seva pròpia justícia. Unes limitacions que es veuen, fins i tot, en la poca concessió reial del mer i mixt imperi a la noblesa privilegiada. És més, les investigacions que va obrir sobre els judicis relatius a nobles entre els anys 1482 i 1485, coincidint amb el virregnat de Gaspar de Spes i més enllà, mostren una severitat reial indiscutible, sobretot quan hi ha més d'una causa que confronta qualsevol noble amb qualsevol oficial reial. Giuffrida aporta uns quadres numèrics que per si mateixos ho diuen tot.¹⁶⁵

Per raó del viatge esmentat, el rei nomenà els barons d'Àsaro i Licodia perquè substituïssin temporalment Gaspar de Spes. Una substitució precisament no gaire feliç. Assassinsats de jurisperits varen produir-se a Sicília i la lluita de bàndols es va incrementar. Correspondria a Gaspar de Spes, ja de tornada a Sicília, iniciar els grans processos de 1485 que cercaven la pau i la tranquil·litat a l'illa i també el control reial. Al cap i a la fi, en els registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, es confirma la situació vandàlica de l'illa quan s'afirma amb tota claredat que:

En el dicho Reino hay una muy mala costumbre a saber que, quando acaece de haver cuestion o bandos entre algunas personas por injurias o danyos recibidos los unos de los otros, la parte que se siente iniuriada non potendo haber

164. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 110.

165. Antonino GIUFFRIDA, «Giustizia e feudalità nella Sicilia del sec. xv», a *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. II, p. 349-365.

su adversario, va buscando y trabaja de fazer vinditta i la faze muchas vezes o en parientes, assi cercanos como apartados, en amigos, familiares o servidores de la parte contraria.¹⁶⁶

Per aquesta raó, era absolutament necessari que es tornés a publicar i a activar la pragmàtica contra duels i bàndols que en temps de Joan II es va ordenar. Era el primer pas cap als processos de 1485.

A lo qual respondiendoy Vos, agradecemos y tenemos en servicio muy acepto la prompta diligencia y cura que tuvistes en ocurrer a las dichas cosas [...] e porqué este es caso de muy mal exemplo y digno de gran punición e que debe ser bien castigado, mayormente por haberse executado entre personas que tanto comprehenden en esse Reino, Vos mandamos que continuando en vuestra buena diligencia, si al recibir de la presente fecho no serà, procurays y con gran diligencia trabaieys en haver a vuestras manos las personas del dicho Marques y Conde y aquellas tengays presas y bien guardadas como cumple y tomeys a mano de nuestra Corte todas las fortalezas, tierras y posesiones de los dichos marquesado de Girachi y contado de Golisano, faziendole sin processos y proceyendo contra aquellos y todos los otros que en el dicho caso se han fallado y, en lo del Marques, no solo por el sobredicho caso habeys de proceyr contra el, mas por lo que de nuestra mano pocos dias a Vos screvimos.¹⁶⁷

Aquest fragment d'una carta de Ferran II al virrei Gaspar de Spes, de l'agost de 1486, demostra, segons Simona Giurato, que en la pressió del virrei sobre el marquès de Geraci, Enrico Ventimiglia, i el comte de Golisano, Pietro de Cardona —els antics desafiadors del duel—, hi havia alguna cosa més que l'actitud del virrei. En realitat, sembla que tot és dirigit pel rei, que en un moment determinat pot assuavir les actuacions contra el comte, influït el monarca pel comte de Prades, de la família Cardona. Com el sobirà reconeix, hi ha «persones a quien muchos Nos deseamos complazer». I el comte de Golisano era parent del de Prades. En conseqüència, sense arxivar-ne l'expedient i el possible judici, Pietro de Cardona va ser commutat de possibles càstigs a canvi d'una composició de 6.000 florins.

Tanta sort no va tenir el grup del marquès de Geraci, perseguit fins a l'extenuació, ja que els arxius de Castelbuono i Geraci foren destrossats i, fins i tot, saquejades les escultures, pintures i àdhuc l'orfebreria d'aquests llocs, a l'igual de feus i castells.¹⁶⁸ La repressió no només va caure sobre el marquès Enrico

166. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 117.

167. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 118.

168. Carlo Fisber POLIZZI, *Storia della Signoria in Sicilia: I Ventimiglia*, Pàdua, La Garangola, 1977.

Ventimiglia, sinó també sobre partidaris d'aquest, com Paolo i Iacobo di Tarsia i també Mucio Antonio Albamonte¹⁶⁹ i tota una sèrie de familiars d'aquell: Francesco Ventimiglia, baró de Regioanni, condemnat a ser deportat a Malta; Gaspare Ventimiglia, baró de Buscemi, i el seu fill Giovanni, acusats de ser els autors de l'homicidi de Francesco de Migluni, ciutadà de Palerm. Encara en caigueren més, com Antonio Pollicino, baró de Monforte, que va ser l'autor de la impressió i la divulgació de les «protestes dels messinesos» durant el Parlament de 1478.

D'altra banda, els Abbatellis varen rebre la persecució del rei per ser —i no vull estendre'm més— al costat dels Ventimiglia, amb l'argumentació de diversos fets de no respectar determinades pragmàtiques reials. I fins i tot va caure el comte d'Adernò, mestre de justícia del regne, que s'havia assignat 15.000 florins de salari i 1.000 florins per l'exportació de gra dels ports de Sicília. Ningú escapà de la mirada del monarca, ni tan sols Raimondo Santapau i Giovanni Valguarnera, barons d'Àsaro i Licodia i fins poc temps abans presidents del Govern sicilià. Es van demostrar els seus vincles amb els Ventimiglia.

El marquès de Geraci va aconseguir finalment fugir de l'illa, passar a Nàpols i establir relacions amb el duc de Calàbria en 1488 —l'hereu de Ferran de Nàpols—, bo i pensant en una possible conquesta de l'illa del far messinès. Però això no pogué ser en moments en els quals el tema turc, present gairebé com una amenaça sobre Malta, ho parà tot, necessitada la monarquia napolitana de l'ajut de la mediterrània metròpoli catalana i sarda. Finalment, Enrico Ventimiglia va anar a la Cort d'Ercole d'Este i va morir a Ferrara sense haver recuperat els seus dominis.¹⁷⁰ Només la seva vídua, Eleonora Ventimiglia, després d'haver pagat una composició de 15.000 florins a la Magna Règia Cúria, anà amb els seus fills —Filippo i Simone— a Castella i va haver d'agenollar-se davant de Ferran II. Ens trobem ja a prop de la imposició autoritària del rei, que semblava indiscutible, a la recerca d'un consens que no tindria mai definitivament. Perquè el monarca havia desca-

169. Antonino GIUFFRIDA, «Giustizia e feudalità nella Sicilia del sec. xv», p. 359.

170. La contundència del rei en aquest tema es pot veure en afirmacions com aquestes, que es troben en una carta de Ferran II escrita el 10 d'octubre de 1488 i enviada al duc de Ferrara: «Las culpas y errores del dicho, olim Marqués, han sydo tales que por satisfacer a la justicia, a la qual Nos no podriamos faltar, aquel ha seydo meritamente condemnado; y assí por lo que a Dios y a la justicia devemos, Nos no podriamos agora mudar lo que ya diffinitivamente ha sydo sentenciado, antes, por el descargo de nuestra consciencia. Por otras cosas que despues havemos sabido, mandamos ahun de nuevo, de la vida y actos del dicho don Enrique, recibir otras nuevas informaciones. Y assi no ha seydo ni es en Nos de poder satisfacer a vuestros ruegos, otramente que con la justicia; si en otras cosas Vos podremos complazer lo faremos con entera voluntad» (Antonio de la TORRE, *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, vol. III, Barcelona, Patronato Marcelino Menéndez Pelayo, 1950, p. 153).

valcat la part més aristocràtica i perillosa de Sicília —la més autonòmica—, però tampoc dels seus partidaris es podia fiar gaire.

Per això mateix, Ferran II, després del cop que va donar a l'aristocràcia siciliana que pensava que se li enfrontaria, girà full des del 1487 fins a final de la dècada dels anys noranta. Un exemple fou que el seu virrei, Gaspar de Spes, va ser cessat i substituït, primer, per Fernando de Acuña, comte de Buendía, mort en el càrrec en 1495. Després, per l'aragonès Juan de Lanuza. I, a més d'exigir a Gaspar de Spes la devolució dels títols o territoris que havia adquirit durant el seu virregnat, tant Acuña com Lanuza practicaren una política de moderació, d'un cert consens d'acord amb la voluntat del rei. Ferran II havia demostrat el poder que tenia, però en els anys noranta volia atreure's tothom i va tornar privilegis o càrrecs a les famílies perseguides, a la vegada que cercà el suport sobretot de noves famílies, com els Bologna i els Leofante.

La tàctica política era pragmàtica, en una illa plena sempre de bàndols i amb ciutats que no eren absolutament segures per a la monarquia, tot i que sempre estaven més al costat de la Corona que de l'alta noblesa. Al cap i a la fi, com més d'un historiador ha assenyalat, el quatre-cents sicilià va ser «il secolo delle città». Aquestes varen establir un nou i fonamental subjecte polític que quallava majoritàriament gràcies a l'increment econòmic i malgrat les càrregues fiscals, que —com veurem— anaren cada cop a més i podia haver-les enfrontat a la monarquia. Però aquest front polític urbà no va moure's perillosament del tot per causa del taló d'Aquilles que sempre va suposar a Sicília la rivalitat absoluta entre les dues grans ciutats que lluitaven fins i tot per la capitalitat: «Palermo e Messina».¹⁷¹

No obstant, com diu Giurato, el rei sempre tindria un punt dèbil. Per molts canvis que fes, els grups atacats a mitjan anys vuitanta sempre recordarien les seves posicions polítiques més autonomistes i contràries al rei. Perquè, per moltes concessions que Ferran II va fer a aquests nobles dels vuitanta, no pogué retornar el prestigi personal a aquestes famílies, que, a més, hagueren de pagar les composicions econòmiques que el rei anys abans els havia demanat.

Caldria afegir-hi també altres qüestions que afeblien el rei o, en tot cas, mantenien una queixa constant a l'illa. Tan sols s'han d'enumerar. En primer lloc, l'impost de la croada —*crociata*—, que provenia inicialment del pontificat, per guerres amb l'islam, però els sicilians les veien molt lluny quan se'ls nomenava la guerra de Granada. No volien adonar-se que la presència turca era a prop, tant que els otomans arribaren a posar la seva bandera al sud del Regne de Nàpols. El problema, en el cas de la croada, es manifestava perquè l'impost no passava pel

171. Stephan R. EPSTEIN, «Conflitti redistributivi, fisco e strutture sociali (1392-1516)», a Francesco BENIGNO i Claudio TORRISSI (ed.), *Élites e potere in Sicilia dal Medioevo ad oggi*, Catanzaro, Meridiana Libri, 1995, p. 31-45, esp. p. 37 i 44.

control del Parlament.¹⁷² D'altra banda, quan el rei convocava Parlament —ho havia fet en 1478 i tornà a reunir-se a Palerm en 1487—, les batusses entre els braços i la mateixa monarquia eren memorables, tot i que, en el darrer, es varen obtenir de servei 100.000 florins al llarg de tres anys. Després, òbviament, hi hagué més parlaments.

Altres esdeveniments marcaven dissidències, com fou la introducció de la Inquisició castellana oficialment en 1487, però poc operativa en els primers anys.¹⁷³ Al cap i a la fi, fra Agostino La Peña es quedà sol a l'illa i no pogué nomenar oficials ni procuradors. Amb tot, la Inquisició, que, com en tots els altres regnes de Ferran II, trepitjava furs i privilegis i tenia enfront la natural ja existent a Sicília, acabà arrelant a l'illa.¹⁷⁴ I, al mateix temps, l'expulsió dels jueus no agradà gens ni mica al regne. La ciutat de Palerm volgué revocar el decret en una terra on el problema hebraic no tenia tanta magnitud, ja que no hi havia la mateixa diferència entre vells i nous cristians com en el món peninsular ibèric.¹⁷⁵ Fins i tot el virrei Acuña va salvaguardar per un temps els jueus.¹⁷⁶

El fort increment de la fiscalitat i la reparició dels problemes

Però a tots aquests problemes a Sicília, que encara controlava el rei, va afegir-se des de primeries del segle XVI el més important, que aniria agafant cada cop més volada: el fiscal. Els historiadors sicilians d'aquests anys fan veure com del donatiu del Parlament de 1487, és a dir, els 100.000 florins ja assenyalats abans, al de 1503 el servei es multiplicà per tres. Ara ja són 300.000 florins, previ l'increment a 200.000 en 1499. Els autors sicilians han assenyalat que els primers quinze anys del segle XVI, i, en part, per raó del pagament de conflictes bèl·lics —des de la guerra de Granada, que ve de lluny, i la revolta dels mudèjars (1502) fins a la conquesta de Nàpols entre els anys 1503 i 1507 o l'empresa africana del període 1509-1510—, l'augment fiscal superà el 200%.¹⁷⁷ A més, cal no oblidar que la *crociata* continuava vigent, sense el control d'un Parlament que anava perdent les possibili-

172. Carmelo TRASELLI, *Da Ferdinando il Cattolico a Carlo V...*, vol. I, p. 150 i s.

173. Vito LA MANTIA, *Origine e vicende dell'Inquisizione in Sicilia*, Palerm, Sellerio, 1977.

174. Francesco RENDA, *L'Inquisizione in Sicilia*, Palerm, Sellerio, 1997.

175. Sobre aquestes qüestions, pot veure's Carmelo TRASELLI, «Sugli Ebrei in Sicilia», *Nuovi Quaderni del Meridione*, núm. 25 (1969), p. 23-50. I també Vittorio SCIUTI RUSSI, «Ebrei, Inquisizione, parlamenti nella Sicilia del primo Cinquecento», a Michele LUZZATI (ed.), *L'Inquisizione e gli ebrei in Italia*, Bari, Laterza, 1994, p. 161-178.

176. Giovanni E. di BLASI, *Storia cronologica dei viceré, luogotenenti e presidenti del Regno di Sicilia*, vol. I, Palerm, Edizioni della Regione Siciliana, 1974.

177. Rossella CANCELILA, *Fisco, ricchezza, comunità nella Sicilia del Cinquecento*, Palerm, Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea, 2000.

litats de pacte obligatori a favor d'una discrecionalitat reial cada vegada més alta, que és el que volia Ferran II. Perquè el rei Catòlic cada cop s'allunyava més dels plantejaments acceptats pels seus avantpassats, des de Martí l'Humà i Martí el Jove fins a Alfons el Magnànim i àdhuc el seu pare, Joan II. Als *Capitula Regni Siciliae*, el sobirà ja no volia atribuir-los el concepte de «vim et efficaciam contractus, legisque pactatae, seu conventionatale», sinó que calia imposar la seva *regia voluntas*.¹⁷⁸

Així, doncs, les discussions sobre la manera d'obtenir la imposició fiscal van anar creixent a l'illa, fos mitjançant la taxa particular, és a dir, l'impost directe segons la persona o foc conegut, que cau sobre el potencial econòmic de cadascú; fos gabelles sobre el comerç, de les quals intentaven escapar-se o aconseguir una important rebaixa algunes ciutats, prèvia compra de la immunitat, i, per descomptat, el braç eclesiàstic. Evidentment, tota aquesta qüestió, en conjunt, també afectava la noblesa. Sense anar més lluny, el grup dels Ventimiglia volia aclarir la situació, ja bastant greu cap al 1505. Varen demanar al rei, i òbviament al virrei, que encara era Lanuza, que es fes un cens de la població siciliana, qüestió que va ser abordada en el Parlament de 1505.¹⁷⁹

Finalment, no es va aconseguir gran cosa i el reequilibri del sistema de taxació es va parar. Això sí, tota aquesta problemàtica havia reunit de nou famílies sicilianes, i no precisament gaire favorables al poder reial, com eren els Ventimiglia, els Abbatellis i, fins i tot, els Squarcialupo de Palerm, que sense ser importants ja eren coneguts des dels anys vuitanta del segle xv, enmig de les tensions d'aleshores. Totes serien precedents de les revoltes sicilianes ben clares a la mort de Ferran II. Això no obstant, a primeries del cinc-cents, aquestes famílies encara eren cuidades per la monarquia. Fou el cas, per exemple, del comte de Cammarata, acusat d'haver rebut bandolers a les seves terres. Ferran II arribà a escriure al virrei Lanuza que el comte —de la família dels Abbatellis— «por cosa de poca importancia no sea gravado ni vexado y parezca que de vos recibe honra y buen tratamiento y se le faze merced en quitarle de pleyto y gasto».¹⁸⁰ Però aviat tot canviaria radicalment. Els governs dels virreis Fernando de Acuña i Juan de Lanuza havien finalitzat, després d'haver aconseguit que el model virregnal que volia el monarca fos acceptat i s'equilibrés amb les elits nobiliàries i urbanes de l'illa.¹⁸¹

178. Vittorio SCIUTI RUSSI, «Il parlamenti siciliani in Età moderna: aspetti e problemi», a *Sardegna e Spagna: Uomini, istituzioni e società nell'Età moderna*, Roma, Editori Riuniti, 1993, p. 124.

179. Rossella CANCELILA, *Il Parlamento del 1505: Atti e documenti*, Acireale, Bonanno, 1993.

180. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 217.

181. Com escriu Carlos Hernando, en el moment de substituir el Gran Capità a Nàpols, Ferran II pensà en «el virrey de Sicilia Juan de Lanuza, con lo que posiblemente pretendía trasladar a Nápoles el modelo consolidado de funcionamiento virreinal en la isla». La seva mort canvià les decisions. A Nàpols, el rei enviaria Joan d'Aragó, comte de Ribagorça, i a Sicília, Ramon de Cardona. Aquí interessa,

Ara arribava Ramon de Cardona i, amb ell, una inversió de la tendència política a l'illa. La quietud s'acabava, la repressió començava.

No obstant, aquesta va provenir més del successor de Ramon de Cardona. Al cap i a la fi, la presència de Cardona només va durar dos anys. Això sí, serví perquè una família siciliana anés agafant cada vegada més càrrecs a l'illa: els Bologna, tal com assenyala Giurato.¹⁸² D'altra banda, Cardona va convocar a Palerm un nou Parlament en 1508, sobretot destinat a combatre el món islàmic de Barbaria. Va obtenir un servei de 300.000 florins —una altra qüestió és que els cobrés. Després marxà a Nàpols, nomenat pel rei com a virrei d'aquest gran regne. I fou el seu substitut a l'illa, Hug de Montcada, el virrei més repressor de tots els que va tenir Ferran II, molt semblant al cas, anys enrere, de Gaspar de Spes. Tornaven els temps dels anys vuitanta del segle passat, però ara ja des de final de la primera dècada del XVI. En primer lloc, un nou Parlament —el de 1511—, abans fins i tot d'haver-se acabat de pagar el servei de 1508, incrementava la tensió a l'illa. El donatiu de 300.000 florins i 5.000 més per al virrei no amagava la discòrdia. Oficialment, podia dir-se que tots al Parlament ho havien acceptat «liberamente et nemine discrepante», però era fals. Tornava a posar-se sobre la taula el problema de la imposició: taxes o gabelles? Com va arribar a dir Montcada en una carta al rei del 13 d'agost de 1511: «Algunos particulares tentaban algunas maneras diferentes de conclusión», però «la voluntad y celo de los muchos que aman y desean el servicio de V. M., no les dio lugar para poder ejercitar su opinion; de manera que V. A. ha sido servido como por lo pasado han acostumbrado». És més, Montcada afegia que «cada uno en particular, especialmente las tierras y universidades Reales, deben venir con más prontitud y voluntad á servir a V. A., yo, Señor, he enviado por algunos principales de cada una destas tierras y sobre ello se fará la demostracion que conviene al servicio de V. M.».¹⁸³

Prèviament, el virrei ja cercava tot un grup de partidaris que pocs anys després serien al seu costat, en la revolta de 1516, ja mort Ferran II i encara sense la ratificació del jove Carles. Es coneixen els noms d'aquests personatges, inclòs un Ventimiglia, Francesco, baró de Buscemi, que s'havia separat de la gran família Ventimiglia. Aquesta darrera sempre estava enfrontada al rei i al seu virrei, així com el comte de Cammarata, el marquès de Geraci i el comte de Golisano. Novament els membres opositors —ja tradicionals— al rei aixecaven el cap. La denún-

sobretot, la idea que tenia l'autor sobre el govern sicilià de Juan de Lanuza (Carlos HERNANDO SÁNCHEZ, «El Gran Capitán y los inicios del virreinato de Nápoles. Nobleza y Estado en la expansión europea de la monarquía bajo los Reyes Católicos», a *El Tratado de Tordesillas y su época: Congreso Internacional de Historia*, vol. III, Madrid, Sociedad V Centenario del Tratado de Tordesillas, 1995, p. 1842).

182. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 231.

183. Marquès de PIDAL i Miguel SALVÁ, *Colección de documentos inéditos...*, vol. XXIV, p. 103-104 i 105.

cia a tota aquesta situació és absolutament evident amb relació a les actituds que prenien certs nobles. Com diu Montcada en un escrit del 3 d'agost de 1516 al comandador Diego del Àguila:

... ha muchos años que el conde de Golisano va sembrando estas perlas a los pueblos en servicio de S. M. y por fallarse prendado de haver prometido él y los marqueses, condes y barones á los pueblos de ponellos en libertad, y quitarles la Inquisición, gabelas, donativos y nuevos impuestos, querría quedar vencedor desta empresa.¹⁸⁴

I, com era lògic, la resposta del virrei, i fins i tot la del rei, fou molt clara i repressiva. L'exemple més notable fou l'execució, ordenada per Montcada, d'Ugo de Santapau, marquès de Licodia i membre d'una família que es movia al voltant del grup polític dels Ventimiglia. Va ser acusat de l'assassinat de Joan de Landolina cap al 1510, persona molt vinculada a la Cort virregnal. D'allò que sovint s'havia arreglat mitjançant una forta composició pecuniària, ara es deia que cap noble podia ser-ne impune. Això no obstant, l'hereu d'Ugo de Santapau, és a dir, Matteo de Santapau, va tenir pèrdues econòmiques. Si es volia donar un exemple clamorós, bo i advertint tothom que no caminés cap a la insubordinació, el resultat era vàlid. Però —com adverteix Trasselli— foragitava un potent grup feudatari, quan pogués, a l'oposició a Ferran II, en una semblança total amb l'excessiu rigor del virrei De Spes amb Enrico Ventimiglia en els processos de 1485.¹⁸⁵

Un cas semblant, però només econòmic, es troba en la família Abbatellis, que havia creat a l'illa la fundació de la Pia Opera Abbatellis, amb l'objectiu de facilitar els dots de les noies òrfenes perquè poguessin casar-se. A la mort de Francesco Abbatellis, el seu testament ratificava aquesta idea. Però Ferran II ordenà que aquest patrimoni passés a la Santa Croada. Era un càstig a una família contrària a la Corona, però era també un enfrontament amb la mateixa ciutat de Palerm, que defensà la postura i l'herència de la Pia Opera. La Corona semblava que anava a les palpentes, a la vegada que continuava afavorint els seus, sobretot els Bologna, que incrementaven el seu poder. Com veurem, en els darrers anys de Ferran II, es reproduïren les faccions que el rei, quan era jove, volia controlar.

En realitat, en aquests darrers anys de Ferran II, el rei no anava a les palpentes. Més aviat, i en part també pressionat per les necessitats econòmiques, el sobirà va abocar-se a un treball de control de l'illa, començant pel fiscal fora del Parlament i perdent, al final, en la majoria de les seves accions. Només va incrementar la tensió política, social i econòmica siciliana en els últims temps del regnat. Fiscalment,

184. Marquès de PIDAL i Miguel SALVÀ, *Colección de documentos inéditos...*, vol. XXIV, p. 231.

185. Carmelo TRASELLI, *Da Ferdinando il Cattolico a Carlo V...*, vol. II, p. 520.

les intervencions de Gianluca Barberi i del català Francesc Peyró foren tan perilloses per a una part de la noblesa i l'alta clerecia sicilianes com preocupants per a alguns membres de la mateixa administració reial a l'illa.

En el cas de Gianluca Barberi, volia recuperar tot el patrimoni reial a Sicília que, des de l'època d'Alfons el Magnànim, s'havia anat apropiant l'aristocràcia siciliana més conspícua. Era un intent d'obtenir un *Magnum capibrevium, comitatum, terrarum, villarum*. És a dir, «fazer el Cabreu de los feudos», en paraules del rei,¹⁸⁶ que sense anar més lluny afectava, per exemple, més de setanta feus del marquesat de Geraci. Tot i que Barberi no pogué acabar el treball iniciat, els seus estudis varen permetre veure l'evolució del feu sicilià, els canvis de propietaris, la desaparició deliberada de la documentació de molts feus, l'impagament considerable que s'havia fet a la monarquia i, des de 1509, tota una sèrie de «milli cosi senza rexunivili fundamenti contra la quietudini di li baruni».¹⁸⁷ D'altra banda, l'actuació de Barberi s'implicà en els nomenaments de tots els càrrecs eclesiàstics i els seus beneficis adduint la butlla *Quia propter prudentia tuam*, en funció de l'antiga conquesta de l'illa pels normands i d'una singular concessió al comte Ruggero d'Altavilla del privilegi *legazia apostolica*. En poques paraules, Ferran II i el seu funcionari Barberi començaven a desenvolupar una àmplia discussió entre «curialistes» i «regalistes» que no acabaria fins al vuit-cents, amb la supressió de la *regia monarchia*.¹⁸⁸

Tot això significava uns treballs d'arxiu i d'investigació que crearen una infinitat d'enemics a Barberi, sense que el compensés tota la sèrie de privilegis que li va donar el rei. Un Ferran II molt preocupat pels esdeveniments que succeïen en l'ofici de la Cancelleria i en la conservació dels registres escrits i compilats pel notari Barberi. Per cartes del rei, sabem que «en Catania echaron fuego en la casa de la dicha Cancellaria para quemar los privilegios y instrumentos antiguos y también en Palermo al Archio de la Gran Corte». Més encara:

... mientras que lo suso dicho se faze queremos que mossen Ioan Luca Barberi, Maestre Notaro de la dicha Cancellaria, se lleve los dichos registros y scripturas a su casa, la qual diz que está cerca del palacio o hoster dessa ciudad de Palermo, para que allá pueda entre tanto negociar y exercir su officio y los dichos registros están seguros.¹⁸⁹

186. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 251.

187. Henri BRESCH, «Le fief dans la société sicilienne (1410-1510)», a *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona...*, vol. II, p. 327-347. L'autor ha estudiat tots els feus que apareixen en els *Capibrevium* de Barberi a la Val di Noto, com un exemple de tot el que es pot investigar.

188. Salvatore FODALE, «La legazia apostolica nella storia della Sicilia», a Salvatore VACCA (ed.), *La legazia apostolica: Chiesa, potere e società in Sicilia in Età medievale e moderna*, Caltanissetta i Roma, Sciascia, 2000.

189. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 251.

Només paraules, les del rei, perquè en el Parlament convocat a Palerm en 1514 es va presentar un capítol signat pels braços baronial i eclesiàstic, i Barberi, atacat per tots, va caure en desgràcia. No seria el darrer.

Al mateix temps que Barberi treballava en els objectius assenyalats, a Sicília va ser enviat el català Francesc Peyró, que havia de vigilar l'administració del regne i, sobretot, d'aquells oficis que cobraven dels diners públics, alguns vinculats al negoci del gra. Fou el cas més important el del mestre portolà,¹⁹⁰ que requeia en Francesco Abbatellis, membre d'una de les famílies allunyades de la monarquia. Mort aquest, el mestre portolà havia de passar a Federico Abbatellis, comte de Cammarata. Abans de tot, perquè era el parent més proper del primer, però també perquè el comte havia avançat al rei 16.000 florins de Sicília per assegurar-se el càrrec i encara el monarca va demanar-li'n 9.000 més per ocupar-lo. Així va ser i així s'explica que a Francesc Peyró, més tard, tot i que ho volia, li costava confiscar al comte el llibre comú on s'assenyalaven els noms dels compradors de gra. El comte se li escapava i un dels seus ajudants, Gaspere La Cannita, no volgué confessar res, ja que, tal com va dir, ell «no conocia al Rey sino al Maestre Portulano y que el le dava de comer».¹⁹¹

Però el litigi s'agreuà per causa de l'expressió de lesa majestat —la pronunciació per La Cannita— i la seva detenció per oficials reials. Tot plegat provocà el rebuig de la ciutat de Palerm, que, en defensa dels seus privilegis, exigia que La Cannita passés al seu control. Durant molt de temps, el tema La Cannita i el comte d'Abbatellis provocaren un greu problema a Francesc Peyró, que, a més, també investigà el tresorer del regne, Vincenzo Leofante, i el mestre secret del regne, Alfonso Madrigal. Fets que obeïen a una corrupció econòmica que afectava tant els dissidents del rei com el comte de Cammarata —que havia fugit del regne per causa dels seus falsos comptes com a mestre portolà—, com també els fidels funcionaris buròcrates del monarca: casos de Leofante i Madrigal. Tot i que el rei fins a prop de la seva mort va dir que «se cobre todo lo que es devido a nuestra Corte»,¹⁹² en carta del 21 de novembre de 1515, la realitat, com afirmà Henri Bresc, fou que la monarquia permetia aquestes qüestions en funció d'un preu polític: la fidelitat a la monarquia. Com diu amb una expressió contundent, la Corona «volutamente si è lasciato un enorme spazio al furto del patrimonio regio per ottener-

190. Tot i que la cronologia provingui d'abans pel que fa al mestre portolà, especialitzat a gestionar les taxes d'exportació del blat, fonamentalment, cal veure com la monarquia, abans del segle xv, ja nomenà comissaris que investiguessin el primer i els seus comptes (Pietro CORRAO, «L'ufficio del maestro portulano in Sicilia fra angioini ed aragonesi», a *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona: La società mediterranea all'epoca del Vespro*, vol. II, Palerm, Accademia di Scienze, Lettere ed Arti, 1983, p. 419-432).

191. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 257.

192. Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 266.

ne la fedeltà».¹⁹³ I aquesta seria, en el fons, per a Bresc, la finalitat autèntica dels treballs de Barberi, que no portaven a cap altre objectiu de complir les seves investigacions. Així, l'eficàcia econòmica no va existir mai per al regi patrimoni,¹⁹⁴ quan havia de ser tot el contrari.

A més, molts anys varen ser els del regnat de Ferran II. Podia haver-hi canvis de famílies i ara comandava el clan dels Bologna, en uns temps que semblaven marcar precedents de revoltes. N'hi hagué unes quantes a Palerm per causa de la presència de soldats durant l'atac a Gelves en 1511. A Messina, els jurats de 1513 varen ser cessats i la monarquia i el seu virrei Montcada cercaven noves fidelitats.¹⁹⁵ Però potser el problema més inquietant fou el de la Inquisició a Sicília, renovada des del nomenament d'Alfonso de Bernal, en absolut originari del país, com, d'altra banda, solia succeir en tots els territoris de Ferran II. En carta del 30 de juliol de 1510, el rei escrivia al seu inquisidor, molt content perquè aquest darrer havia estat ben rebut «en esse reyno» —en realitat, Ferran II desconeixia moltes coses—, i li donava instruccions sobretot perquè es relacionés bé amb el virrei. Cal tenir presents les frases següents, que mostren allò que el rei pensa sobre l'autoritat d'aquest darrer, ja esmentada en pàgines anteriors, superior a d'altres de l'illa:

Porque como vos sabéis en esse reyno nos tenemos preeminència de jurisdicción, monarchía, lo que no tenemos en otras partes de nuestros reynos, por eso havéis de advertir quando hovieredes de facer alguna provisión, que no sea sobre el crimen de la herejía, que la consultéis con el dicho visorey si estoviere presente [...]. El dicho visorey os darà alguaziles, gente, todo lo que cumpliere para la honra y buena expedición desse Sancto Officio.¹⁹⁶

En poques paraules, el virrei i l'inquisidor varen disposar d'un extraordinari instrument d'intervenció política i social més enllà de les institucions locals i de les lleis. Només Nàpols, com es veurà i per raons molt particulars, va aconseguir rebutjar la nova Inquisició. No obstant, Sicília gairebé ho va tenir a les mans. No cal aquí que m'esforci a narrar tots aquests fets tan coneguts.

Sí diré que, arran del Parlament sicilià de 1514, els tres braços presentaren una protesta formal al sobirà. Hi havia motius per fer-ho, ja que, des del 1511, els conversos sicilians varen ser perseguits i molts, cremats en fogueres, la qual cosa pro-

193. Henri BRESK, «Società e politica in Sicilia nei secoli XIV e XV», *Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, vol. LXX (1974), p. 282.

194. Henri BRESK, «Società e politica in Sicilia...», p. 286-287.

195. Carmen SALVO, *Giurati, feudatari, mercanti: L'élite urbana a Messina tra Medio evo ed Età moderna*, Nàpols, Bibliopolis, 1995.

196. Manuel RIVERO, «Sicilia, el "segundo Vespro"», p. 151, nota 63.

vocà aquesta reacció parlamentària.¹⁹⁷ Demanaven els seus representants que la Inquisició tornés «allà manera antiga», és a dir, que la seva gestió depengués del bisbe i els frares dominicans fossin d'aquella diòcesi. El 24 de juny de 1515, l'ambaixada illenca enviada a la Cort va obtenir el plàcet del rei. Ferran II assegurà que l'inquisidor general dels seus regnes en poc temps transmetria instruccions concretes a Bernal per a un correcte funcionament del Tribunal. Què volia dir això? Qualsevol imaginació pot valdre, però no serà res més que una especulació. La mort del rei el gener de 1516 va deixar la situació com abans, sense cap resolució entre els súbdits, la Cort i la Inquisició.

Però la seva desaparició va propiciar la sèrie de revoltes ja esmentades al començament d'aquest apartat. Unes revoltes que, en conjunt, varen encapçalar la majoria dels nobles —i en el nucli de la capital, Palerm— que ja han aparegut com els més allunyats de Ferran II: Simone Ventimiglia, Federico Abbatellis, etc., però en algunes ocasions aquests moviments també van tenir ressò en altres llocs de l'illa, que en algun cas cal esmentar, enmig d'un caos que era la conseqüència del passat.¹⁹⁸ Afirmacions com les següents revelen el començament de la rebel·lió en una carta de Montcada a l'arquebisbe Cisneros del 22 de març de 1516:

Fago esta para facer saber á V. S. Rma. que luego que en este reino se supo la muerte de S. A. el conde de Golisano, y el marques de Girache y el conde de Camarata, por disponer a su voluntad del reino y apoderarse dél, procuraron y hicieron ayuntamiento de gente y tirar á sí la voluntad del pueblo de Palermo, pretendiendo que por ser muerto el Rey nuestro Señor el oficio de Visorey era extinto, y que ellos querian proveer de otro regidor, porque a ellos y al reino expectaba elegirlo, proponiendo que otra vez este reino de su mera voluntad y libremente se havia dado al Rey D. Pedro de Aragón sin ningunas auguerias ni gabellas, y que despues han estado maltratados, que no solamente pagaban gabellas, nuevos impuestos y muchas auguerias, mas cada un año les era puesto un donativo de 100.000 florines; de manera que el reino era quedado en los huesos y que agora era el tiempo de tornarlo al pristino y libertad.¹⁹⁹

Però a aquesta revolta, que va assuavir-se amb mesures moderades i el canvi de virrei, amb Ettore Pignatelli, un home que pertanyia a Guillaume de Chièvres, com a primer conseller del jove Carles, la varen succeir d'altres. Ja s'han dit, com

197. Vittorio SCIUTI RUSSI, «La Inquisición española en Sicilia», *Studia Historica: Historia Moderna*, núm. 26 (2004), p. 79.

198. Llocs com Trapani, Noto, Naro, Agrigent, Corleone, Siracusa i d'altres han estat esmentats per Simona Giurato en el seu llibre (Simona GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico...*, p. 301-304) i mostren com les reformes urbanes —que també n'hi va haver— de Ferran II queien en finalitzar el seu regnat.

199. Marquès de PIDAL i Miguel SALVÁ, *Colección de documentos inéditos...*, vol. xxiv, p. 136-137.

la de Gianluca Squarcialupo de 1517²⁰⁰ i la més perillosa, la de 1523. Si bé Carles havia estat moderat en la primera, atesa la seva situació política, en la segona Squarcialupo va ser executat. Però la tercera, la dels anys 1522-1523, fou la que més indignà el rei, ja emperador. El fet que els súbdits sicilians intentessin oferir l'illa a Francesc I de França, enmig de la manifesta hostilitat que el rei francès i l'emperador es professaven, era excessiu.

No obstant, crec que aquesta última idea s'ha de matisar segons la bibliografia dels darrers anys. És el cas de Manuel Rivero, que qualifica aquesta conjura d'una mica fantàstica per les tortures aplicades als instigadors, l'exemplaritat de les condemnes i, sobretot, per la carta que Carles V va escriure a Lope de Soria el 2 d'agost de 1523, quan tot s'havia acabat, dient-li que: «Los franceses no designan nada a Sicilia sino hacer daño acá».²⁰¹ Per la seva banda, Ferdinando Maurici subratlla el tràgic final dels Abbatellis com a grup aristocràtic important, ja que els càstigs arribaren fins a la tercera generació. Així, després del Parlament de 1522, en el qual encara s'havien manifestat problemes —i aquest pot ser el fonament de tota la qüestió—, tota l'oposició va desaparèixer. Perquè, en la petició del donatiu, a la qual s'oposaven des d'anys enrere certs nobles i membres de l'oligarquia, es muntà un procediment judicial que va transformar un tema polític en un fet pervers. Es parlà d'un crim de lesa majestat pel qual es pogué intervenir amb una energia despietada.²⁰²

Carles V havia volgut donar un exemple que evités els records més o menys autonomistes del passat, i ho va aconseguir. Al cap i a la fi, el monarca havia culminat la política reial de Ferran II. La vella i rebecca noblesa havia perdut força. Fins i tot les exigències fiscals dels primers anys del segle XVI es varen revelar complementàries per a l'augment polític institucional de la monarquia, que sempre pogué concedir favors fiscals a canvi de la fidelitat a la seva línia autoritària. Més encara quan el món sicilià dels privilegiats es barrejava amb la burgesia urbana, la burocràcia reial i local, l'increment de les rendes agràries i mercantils, el paper cada cop més important de la moneda i del sector bancari, tot plegat amb una noblesa a Sicília qualificada de «doviziosa». És a dir, més cívica i rica que feudal, tot i que, òbviament, aquesta continués existint ja en el segle XVI.²⁰³

200. Per a Trasselli, una tal conjura no va ser res més que una continuïtat de la primera, que havia fracassat. A més, aquesta segona l'encapçalà precisament un noble no privilegiat. Trasselli narra la família de la qual era, d'on provenia i com el pare de Gianluca, Pietro Squarcialupo, ja va tenir problemes amb oficials de la monarquia a les darreries dels anys vuitanta del segle XV (Carmelo TRASSELLI, *Da Ferdinando il Cattolico a Carlo V...*, vol. II, p. 605; cal mirar l'índex alfabètic, ja que tota la família apareix en pàgines diverses de l'obra, p. 807-808).

201. Manuel RIVERO, «Sicilia, el "segundo Vespro"», p. 157-158.

202. Ferdinando MAURICI, *Illi de domo et familia Abbatellis...*, p. 44.

203. Domenico LIGRESTI, «La nobiltà "doviziosa" nei secoli XV e XVI», a Francesco BENIGNO i Claudio TORRISSI (ed.), *Élites e potere in Sicilia dal Medioevo ad oggi*, p. 47-61.

L'illa entrà en un llarg període de calma, a semblança de les conseqüències posteriors a les revoltes de les Comunitats i les Germanies dels regnes hispànics de l'emperador.

Nàpols

«Porque notorio es que yo soy el verdadero sucesor del Rey don Alonso, mi tío».²⁰⁴ Aquesta afirmació correspon a una carta del 13 de maig de 1510 que el monarca va escriure al seu ambaixador a Roma, Jeroni de Vich. El sobirà es referia al fet que, aleshores, el papa Juli II encara no li havia atorgat la investidura pontifícia que tot rei de Nàpols necessita del sant pare, en tractar-se aquest regne d'un territori infeudat a Roma, una cosa semblant al tema sard. La frase reial es pronuncia quan ja Ferran II té tot el poder a Nàpols. Amb tota seguretat, al començament del seu llarg regnat, és a dir, en 1479, de cap manera el rei de la Corona d'Aragó s'hauria atrevit gairebé ni a pensar-la, en uns moments en els quals la seva política europea i italiana quedava molt lluny d'uns tals desigs. Però, com va dir l'humanista napolità Antonio de Ferrariis, *il Galateo*, en 1495, a la vista dels esdeveniments que s'estaven produint: «Natura omnis est in continuo fluxu».²⁰⁵ És a dir, que la naturalesa, i òbviament també la naturalesa humana, estava en un continu flux, canvi.

Aquesta va ser la història del Regne napolità almenys des de la mort d'Alfons el Magnànim en 1458. Evidentment, aleshores, l'infant Ferran, de set anys, que no era ni l'hereu del seu pare, Joan II, no podia somiar cap cosa. Tampoc ho pogué dir —ja gran— durant anys, almenys a la dècada dels vuitanta, perquè el seu cosí bastard, el napolità Ferran I, havia heretat el territori partenopeu. En conseqüència, fins i tot durant aquests anys, Nàpols com a ciutat era qualificada com la «Nàpoli gentil».²⁰⁶ O sigui, la capital d'un regne independent, en constant creixement econòmic i també seu d'un humanisme de primer ordre. Tot això fou així malgrat els grans problemes que va heretar Ferran I i que continuaren després de la seva mort (1494) amb els primers descendents: els fills i el germà Frederic, el darrer rei napolità que va néixer en aquella terra.

El nostre rei Ferran II, en els vuitanta i els primers anys dels noranta, va donar un suport constant als seus familiars napolitans. Ja no perquè ho fossin, sinó tam-

204. Barón de TERRATEIG, *Política en Italia del rey Católico, 1507-1516*, vol. II, Madrid, CSIC, 1963, p. 120-121.

205. Jerry H. BENTLEY, *Politica e cultura nella Napoli rinascimentale*, Nàpols, Guida, 1995, p. 283.

206. Giuseppe GALASSO, *Napoli capitale: Identità politica e identità cittadina: Studi e ricerche, 1266-1860*, Nàpols, Electa, 1988, p. 61-110.

bé per raons polítiques que tant afectaven els seus propis territoris italians —Sardenya i Sicília— i els mateixos metropolitans de la Corona d'Aragó, concretament, la possessió del Rosselló i la Cerdanya, hipotecats per Joan II a mans de Lluís XI i, més tard, de la regent francesa, Anna de Beaujeu. Va ser tota una dècada en la qual el rei Ferran II assajà tot tipus d'aliances a Europa amb tot aquell que s'oposés a França. És a dir, amb l'Anglaterra dels Tudor des de 1485; els territoris flamencs i borgonyons, amb Maximilià d'Habsburg; el ducat de Bretanya de Francesc II, que volia independitzar-se de França, i fins i tot cal recordar les aproximacions a Portugal i Navarra. Després, va haver-hi el parèntesi de pau patrocinat en el període 1492-1493 per Carles VIII de França, que es va casar amb Anna de Bretanya —hereva del bretó Francesc II—, va indemnitzar fortament Anglaterra pels seus desigs de Guiena i Normandia —Tractat d'Étaples-sur-mer—, va cedir l'Artois i el Franc Comtat a Maximilià d'Habsburg i, finalment, signà el Tractat de Barcelona i tornà el Rosselló i la Cerdanya a Ferran II.

Un parèntesi de pau que va ser breu, perquè Carles VIII tenia la mirada posada en Nàpols i va envair-la pocs mesos després de la mort de Ferran I, en 1494. Començaven aviat les guerres d'Itàlia, que no penso explicar, així com totes les conseqüències diplomàtiques que portaren sobretot Ferran II a cercar tota una xarxa matrimonial dels seus fills amb els de Maximilià I, amb els prínceps de Galles —Artur i després Enric, el futur Enric VIII— i, fins i tot, el fet que Isabel d'Aragó, ja vídua del primer matrimoni, es casés amb el portuguès Manuel l'Afortunat. El desenllaç de tot plegat acabà amb la conquesta de Nàpols en 1503 per les tropes del Gran Capità,²⁰⁷ el general andalús que comandava l'exèrcit castellanocatalà i aragonès a Itàlia i que va reformar-lo.²⁰⁸ Tot això ja està narrat per mi mateix i no vull reiterar-me, si bé alguna al·lusió havia de fer per situar Ferran II davant de la seva nova conquesta —Nàpols—, que a mitjan anys noranta considerava que li pertanyia, com ja diu en lletres majúscules en 1510.²⁰⁹

Ara bé, cal pensar que, entre els anys 1503 i 1506, poques coses es varen fer al Regne de Nàpols, i no evidentment aquelles que volia el rei. Motius no faltaren per a un tal estancament, valgui l'expressió. Massa problemes va tenir Ferran II a la mort d'Isabel a Castella el 26 de novembre de 1504, entre d'altres, l'enfrontament amb el seu gendre, Felip el Bell, que ambicionava ser quelcom més que rei

207. Hugo VÁZQUEZ BRAVO, Miguel Ángel PALLARÉS GIMÉNEZ i María Josefa SANZ FUENTES, *La conquista del reyno de Nápoles, con todas las cosas que Gonçalo Fernandes ha fecho después que partió de España: Estudio y edición de una crónica anónima de 1505*, Saragossa, Institución Fernando el Católico i Centro de Estudios Borjanos, 2016.

208. Piero PIERI, «Consalvo di Cordova e lo origini del moderno esercito spagnolo», a *V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III, p. 207-225.

209. Ernest BELENGUER, *Fernando el Católico: Un monarca decisivo en las encrucijadas de su época*, Barcelona, Península, 2001.

consort, casat com estava amb Joana la Boja, l'hereva del Regne de Castella. També Ferran II tenia por d'una possible i renovada presència de la França de Lluís XII. Només es pot dir que el sobirà es preocupà absolutament de Nàpols després d'estabilitzar les relacions amb aquest darrer mitjançant el segon Tractat de Blois —octubre de 1505—, de casar-se amb Germana de Foix amb la consumació del matrimoni a Dueñas —març de 1506— i d'anar-se'n de Castella —juny de 1506— per arribar a Nàpols, previ pas per Saragossa i Barcelona. En poques paraules, al rei no li quedaven gaires anys per ocupar-se de la seva conquesta, com ho va fer, pel contrari, a Sardenya i Sicília. Potser aquesta sigui una explicació, no l'única, per la qual més d'un historiador napolità afirma que:

En Nápoles no se aplica la tendencia reformadora y reordenadora (*redreç*) del Católico en materia de gobiernos ciudadanos locales, cuyos procedimientos se configuran generalmente según modelos de extracción por sorteo (*insaccollatori*).²¹⁰

No obstant tot el que s'ha dit, Ferran II intentà consolidar el seu domini i, evidentment, va fer moviments importants. En primer lloc, ja a Nàpols, va cessar el seu primer virrei, el Gran Capità. A Gonzalo Fernández de Córdoba li devia molt, fins i tot un Parlament napolità de 1504, bastant desconegut durant temps per la historiografia italiana, que arribà a votar un servei de 300.000 ducats, tot i que cobrar-los ja va ser una altra qüestió.²¹¹ Però el Gran Capità començava a plantejar al rei més d'un problema. Potser els menors fossin els de la seva procedència. Ell era un súbdit abans d'Isabel que del rei Ferran, qüestió no obstant secundària. Ja no era tant que pertanyés a la casa nobiliària dels Aguilar i que la seva esposa, Maria Manrique, fos filla del duc de Nàjera. En poques paraules, dues de les grans famílies de la noblesa castellana que s'havien oposat a la regència de Ferran II a Castella. Podia comptar el rei amb la fidelitat del Gran Capità a Nàpols? Probablement, sí, però no tant amb les relacions que Gonzalo Fernández de Córdoba estava establint entre els oficials del seu exèrcit i, fins i tot, amb certa noblesa napolitana. Pel que fa als primers, inclòs el lloctinent del Gran Capità, Diego de Mendoza, transformat en comte de Melito, hi havia tota una sèrie de terres confiscades als barons napolitans que eren angevins. En el segon cas, Fernández de Córdoba estava creant-se una xarxa de clientela de nobles napolitans com els Colonna, enfrontats als Orsini o als Spinelli.

210. Guido d'AGOSTINO, «Fernando II e Italia. La política italiana del rey Católico entre finales de la Edad Media y los albores de la Edad Moderna», a *Ferdinandus, príncipe del Renacimiento...*, p. 406.

211. Guido d'AGOSTINO, «Il sistema "politico-rappresentativo interno" del Regno di Napoli tra monarchia aragonese e viceregno spagnolo (1443-1516)», a *Parlamento e società nel Regno di Napoli: Secoli XVI-XVII*, Nàpols, Guida, 1979, p. 182-183, nota 41.

Cap de les dues qüestions agradava al rei Ferran, que havia arribat a acords amb Lluís XII —segon Tractat de Blois— pels quals respectaria els barons angevins i els tornaria les seves terres. Tampoc era idea del rei marcar profundes divisions en la noblesa napolitana, a la qual volia almenys al seu costat. Si a això afegim que el Gran Capità s'havia cartejat amb Felip el Bell, amb la possibilitat hipotètica del presumpte projecte matrimonial dels nens Carles de Gant i Clàudia d'Orleans, oblidant el testament de la seva reina Isabel, la conclusió del rei Ferran II era òbvia, sense cap mena de dubte: cessar el Gran Capità, complir els acords sobre els barons angevins malgrat un cert malestar castellà,²¹² arribar a reconstruir una relativa unitat nobiliària napolitana favorable al sobirà i reformar diverses institucions o crear-ne d'altres en el Regne napolità.

De fet, totes aquestes qüestions Ferran II les compliria, tot i que no li calia nomenar un nou virrei mentre ell fos al regne. En conseqüència, començà pel tema de la noblesa feudal i la devolució de propietats als angevins. Com reconeixen diversos historiadors, «la nobleza como elemento básico del nuevo poder político y base del dominio del reino no se cuestiona en ningún caso, sino que, por el contrario, se ve fortalecida».²¹³ Fou aquest el motiu pel qual el mateix rei que a Catalunya havia donat suport a la Sentència arbitral de Guadalupe a Nàpols va mantenir «formalmente inalterata in questa fase la configurazione giuridica del tipico rapporto di vassallaggio feudale».²¹⁴ Fins i tot va fer ressaltar la funció pública del feu volent-lo convertir gairebé en una delegació de la Corona a través del *baronaggio* provincial. És més, quan calgué, el govern virregnal de Ferran II no va dubtar a reprimir qualsevol revolta antifeudal, com les que succeïren entre els anys 1512 i 1515, i fou el cas de Martirano a Calàbria un exemple ben clar. Més de quatre-cents soldats d'infanteria —espanyols, alemanys i italians— varen saquejar la ciutat calabresa i li calaren foc.²¹⁵ No obstant, al rei no va sortir-li tot bé. Ferran II acceptava les concessions feudals d'Alfons el Magnànim i Ferran I, però no les darreres fetes pels últims successors.

D'altra banda, certament, va tornar terres als barons angevins, però no totes. Això incomodà aquests, però també els conqueridors del Gran Capità, que havien

212. Aquestes qüestions ja fa molts anys va presentar-les José M. LACARRA, «Documentos de carácter económico relativos al Reino de Nápoles (1504-1517)», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. I, Madrid, Ministeri d'Afers Exteriors, Direcció General de Relacions Culturals, 1961, p. 953-979.

213. Carlos HERNANDO SÁNCHEZ, «El Gran Capitán y los inicios del virreinato de Nápoles...», p. 1829.

214. Aurelio CERNIGLIARO, *Sovranità e feudo nel Regno di Napoli, 1505-1557*, vol. I, Nàpols, Jovene, 1983, p. 28.

215. Giuseppe GALASSO, «Il Regno di Napoli. Il Mezzogiorno spagnolo (1494-1622)», a *Storia d'Italia*, vol. XV, t. II, Torí, UTET, 2005, p. 257-260.

estat obligats a cedir una part del seu botí. Segurament no era el desig total del rei, però tampoc aquesta situació li era necessàriament dolenta. De fet, al final s'imposà el pensament del napolità Paolo Mattia Doria,²¹⁶ és a dir, el «divide et impera» pel qual en les regions baronials ningú pogués tenir poder suficient per liderar revoltes. En una frase de Cernigliaro, es tractava de «soddisfare parzialmente tutti, dando alla proprietà feudale nel Mezzogiorno una nuova sistemazione generale, che limitasse il più possibile il rischio di consentire a pochi e potenti baroni di avere il controllo di tutto il Regno».²¹⁷ I això és el que va aconseguir el rei quan, ja en el Parlament napolità de 1507, es va concedir l'indult a tothom i la noblesa napolitana anà a la reunió.²¹⁸ També varen anar-hi les ciutats, sobretot Nàpols, que tenia una representació específica en el *sindaco*, una figura creada en 1488 i que continuà al llarg dels anys, tot i que, en teoria, la capital quedava exempta del pagament del servei ordinari, no de l'extraordinari votat en el Parlament.

Com ja s'ha avançat, poques reformes va fer Ferran II en la institució municipal de la capital. És cert que la *Napoli gentile* continuava essent important i semblava que seria una contraposició necessària a la base nobiliària. Però l'oligarquia que governava no admetia gaires canvis. Hi havia un seient —*seggio*— popular, tot i que els altres cinc —patricis— imposaven sempre la seva voluntat, per molt que l'executiu de la ciutat es formés pels sis representants en el Tribunal de Sant Llorenç.²¹⁹ És més, aquest agafà més facultats amb relació a les instàncies del poder judicial, fins aleshores separades tècnicament de la ciutat, com són els casos del Tribunal de la Vicaria i el Sacro Regio Consiglio. En realitat, com assenyala Guido d'Agostino, Ferran II cercà un pretès equilibri a Nàpols entre les classes socials de la ciutat i el regne, fossin els nobles, els patricis urbans o, fins i tot, el poble. Perquè, en el Parlament napolità de 1507, certament el rei acceptà les quaranta-set gràcies sol·licitades de caràcter molt divers, des de l'administració de la justícia a l'organització fiscal i financera i, fins i tot, la vida econòmica i comercial del país. Però també és cert que, aliè al Parlament, Ferran II va concedir vint-i-cinc capítols a l'element popular de la ciutat, entre d'altres, la

216. Giuseppe GALASSO, «Introduzione», a Paolo Mattia DORIA, *Massime generali e particolari colle quali di tempo en tempo hanno gli Spagnoli governato il Regno di Napoli*, Nàpols, Guida, 1973.

217. Aurelio CERNIGLIARO, *Sovranità e feudo nel Regno...*, vol. I, p. 17.

218. S'ha de pensar que, per al rei, el tema era molt important, ja que la noblesa partenopea va constituir-se des d'aleshores en una de les principals xarxes aristocràtiques europees, com es pot veure a Maria Antonietta VISCEGLIA, *Identità sociali: La nobiltà napoletana nella prima Età moderna*, Milà, Unicopli, 1998.

219. En aquest sentit, i valorant l'evolució d'aquesta institució, cal veure Giovanni MUTO, «Interessi cetuali e rappresentanza politica: i "seggi" e il patriziato napoletano nella prima metà del Cinquecento», a Francesa CANTÙ i Maria Antonietta VISCEGLIA (ed.), *L'Italia di Carlo V: Guerra, religione e politica nel primo Cinquecento*, Roma, Viella, 2003, p. 614-637.

introducció de determinades vitualles i mercaderies o la possibilitat d'exportar blat i sal.

No obstant, no cal esforçar-se gaire per subratllar que el rei, ja quan era en el regne o més tard, no va aconseguir un veritable equilibri social en la càrrega fiscal. Malgrat les discrepàncies d'historiadors italians com Giuseppe Galasso, que assuaveix els criteris impositius de l'època,²²⁰ o Giuseppe Coniglio, que els augmenta,²²¹ la veritat és que el regne, en la fiscalitat, incrementà en un terç la seva taxació i arribà als 400.000 ducats en 1508, insuficients per a les despeses que hi havia. En conseqüència, Ferran II no va tenir cap més remei que apujar els impostos indirectes. Podria concloure's amb la idea que, en aquest aspecte, el rei va fracassar, si és que en realitat havia pensat fer un ajust econòmic i fiscal.²²² I, òbviament, crear noves institucions econòmiques, com l'Escrivania de Ració, a sumar a les ja existents anteriorment, com la Sommaria i la Tresoreria General, no aportava res de nou. I tot això succeïa quan el rei encara era a Nàpols, tot i que tothom sabia que deixaria de ser Nàpols la capital conjuntural de la Corona. Aleshores seria el moment de posar representants del rei en el regne i de triar homes de la seva total confiança, a la vegada que s'hauria de crear un organisme de govern que assessorés el virrei i, fins i tot, que amb el temps pogués desplaçar un dels seus regents on fos el monarca. Es tractava del Consell Collateral, format bàsicament per juristes en la seva majoria napolitans²²³ i amb independència de criteris pel que fa al Consell d'Aragó.

A primeries de juny de 1507, quan Ferran II ja abandonava Nàpols, l'elecció hi portà com a virrei Joan d'Aragó, comte de Ribagorça, després d'alguns dubtes reials i d'haver mort, ja essent a Nàpols, Juan de Lanuza, fins a aquell moment virrei de Sicília i en el qual primerament havia pensat el rei, per la seva experiència durant anys com a governant de Sicília. No obstant, per a Ferran II, el seu nebot Joan d'Aragó, com a nét que era de Joan II de la Corona d'Aragó, estava ben qualificat per al càrrec. En primer lloc, els napolitans podien veure-hi un familiar del monarca com el seu substitut. Un familiar que era germà de Marina d'Aragó, esposa des de 1505 del príncep de Salern, el principal baró angeví reconciliat amb el rei Catòlic. I aquesta era una de les primeres accions que havia de posar en marxa el

220. Giuseppe GALASSO, «Momenti e problemi di storia napoletana nell'età di Carlo V», a *Alla periferia dell'impero: Il Regno di Napoli nel periodo spagnolo (secoli XVI-XVII)*, Torí, Einaudi, 1994, p. 45-47.

221. Giuseppe CONIGLIO, *Il Regno di Napoli al tempo de Carlo V: Amministrazione e vita economico-sociale*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1951, p. 170 i s.

222. Gaetano SABATINI, «Notas sobre la fiscalidad napolitana en la época de Fernando el Católico», a *El Tratado de Tordesillas y su época...*, vol. III, p. 1805-1815.

223. Giovanni MUTO, «Tensione e aspettative nella società napoletana nei primi decenni del Cinquecento», a *El Tratado de Tordesillas y su época...*, vol. III, p. 1793-1804.

comte de Ribagorça: mantenir la pau a tot arreu i muntar una Cort en la *Napoli gentile*. Per tot plegat, a més del Consell Collateral, Ferran II nomenà tres destacats barons napolitans que havien d'assistir el seu nebot: Andrea Carafa, comte de Santa Severina; Ettore Pignatelli, comte de Monteleone, i Giovanni Battista Spinelli, comte de Cariati, tots caps de cases nobiliàries properes a Ferran II i amb una xarxa de clientela important.²²⁴ Era evident que el rei cercava la col·laboració dels naturals de cada regne ubicats a Itàlia, com així li ho va fer saber a Joan d'Aragó en unes instruccions prolixes que també servien per a la mateixa capital del regne. Coneixedor d'aquestes, Zurita assenyala que el rei pensava que el comte de Ribagorça:

Particularmente estuviese advertido en tratar bien a los electos de Nápoles a cuyo cargo está el gobierno de aquella ciudad, y que fuese muy recatado que por favorecer al estado de los que llaman *gentiles hombres* no desfavoreciese al pueblo, y los conservase a todos.²²⁵

Ara bé, massa coses se li van demanar a Joan d'Aragó en els dos anys que va governar. En primer lloc, no era fàcil complir el paràgraf recollit per Zurita en un territori on hi havia faccions. Sense anar gaire lluny, els *seggi* privilegiats de la ciutat varen arribar a prohibir als artesans reunir-se «per far parlamento o alcuna ordinatione [...] senza licentia del magnifici Electi de la Cità».²²⁶ Més encara, les referències a la mateixa societat napolitana poden ser molt diferents, segons el punt de vista o la classe social que opini. Un exemple clar el donà, cap al final de 1508, l'*eletto popolare* Luca Russo, en un llarg memorial que va enviar a Ferran II. En aquest, Russo insistia en la necessitat de reformar els tribunals i l'aparell fiscal segons el model de Ferran I, rei que el *seggio* popular valorà molt, fins al punt que «il regno vivia multo contento per la persecucione grande se faceva contra li mali facturi».²²⁷ Aquesta gairebé idealització de Luca Russo provenia de la seva actitud popular i contrària als barons, i cal recordar aquí la revolta que aquests darrers varen fer a Ferran I en 1485. Russo, a més, va posar un llistat dels principals barons del regne subratllant la importància per la seva fidelitat dels Colonna, així com del marquès de Pescara. I possiblement no és casualitat que el comte de Ribagorça es veiés obligat, amb el temps, a recórrer al suport dels Colonna, bo i creant

224. Carlos HERNANDO SÁNCHEZ, «La herencia de Fernando el Católico», a *El Reino de Nápoles en el Imperio de Carlos V*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 134.

225. Jerónimo ZURITA, *Historia del rey Don Hernando el Católico...*, vol. IV, ll. VII-VIII, p. 244.

226. Guido d'AGOSTINO, *La capitale ambigua: Napoli dal 1458 al 1580*, Nàpols, Società Editrice Napoletana, 1979, p. 137.

227. Giuseppe CONIGLIO, *Consulte e bilanci del viceregno di Napoli dal 1507 al 1533*, Roma, Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea, 1983, p. 95.

inevitablement l'oposició dels seus adversaris, els Orsini. Perquè el virrei Joan d'Aragó no ho va tenir gens fàcil, enmig de les faccions nobiliàries, com veurem. Malgrat tot, sí que hi ha qüestions que el comte de Ribagorça abordà davant de la inestabilitat social i econòmica d'aquells anys.

Així, per exemple, davant d'una crisi de subsistències deguda a la carestia de productes bàsics de l'alimentació en 1508, Joan d'Aragó promulgà la pragmàtica dels *Capituli del ben vivere*, o publicà el *Tratado de razon et valuta de le monete del Regno de Napoli*,²²⁸ davant de la devaluació del ducat de dotze carlins a onze i mig fruit de la desfavorable conjuntura. Més encara, en el Parlament del novembre de 1508, inaugurat pel comte de Capaccio i gran almirall del regne, Bernat Vilamarí, en absència del virrei, es va obtenir un servei important a les peticions de Lluís XII, pactades en aquell segon Tractat de Blois, per valor de 700.000 ducats a pagar en deu anys. Òbviament, la suma del servei concedit no passava gaire del 10 % d'aquesta enorme xifra, però era valuós en aquell temps. Com a compensació, el Parlament, ja present el virrei, demanà trenta-set capítols de gràcies en línia d'un indult general pels delictes comesos per nobles o ciutadans en qualsevol lloc del regne, la delimitació de la jurisdicció dels tribunals baronials amb relació als de la Corona o l'enviament de cent cinquanta *gentilhomini* a la Cort del rei Ferran II per compensar la seva absència del regne.²²⁹ Peticions totes acceptades pel virrei, en una calculada aplicació de l'equilibri necessari per garantir la difícil estabilitat del Regne napolità. Posteriorment a tot això, el comte de Ribagorça fins i tot va fer complir la pragmàtica firmada en Valladolid el 22 d'abril de 1509, per la qual s'imposava als barons arrestar els delinqüents que actuessin en els seus dominis.²³⁰

No obstant, el comte de Ribagorça no resultà per a Ferran II l'home ideal per governar el virregnat. Alguns problemes li varen crear certes dissidències des del mateix any 1507. El tema de l'expulsió dels jueus conversos, demanada pel rei —juny de 1507— en un termini de sis mesos, el va aconseguir parar el virrei amb l'ajut de les mateixes autoritats napolitanes.²³¹ També per les converses que va tenir amb el món hebraic, sobretot d'Apúlia i Calàbria, decidits aquells a pagar tributs essencials, tal com havia demanat el príncep de Salern, que afavoririen les

228. Giovanni MUTO, «Un inedito testo cinquecentesco: il *Tratado de razon et valuta de le monete del Regno de Napoli* di Thomas Oliver», a Gabriella ROSSETTI i Giovanni VITOLO (coord.), *Medioevo Mezzogiorno Mediterraneo: Studi in onore di Mario del Treppo*, vol. II, Nàpols, Liguori, 2000, p. 175-185.

229. Carlos HERNANDO SÁNCHEZ, «La herencia de Fernando el Católico», p. 155-156.

230. Cernigliaro rebutja la visió negativa que tradicionalment s'ha fet del breu govern del comte de Ribagorça: Aurelio CERNIGLIARO, *Sovranità e feudo nel Regno...*, p. 50-55 i nota 138.

231. Viviana BONAZZOLI, «Gli Ebrei del Regno di Napoli nell'epoca della loro espulsione. II parte: il periodo spagnolo (1501-1541)», *Archivio Storico Italiano*, núm. 139 (1981), p. 179-287.

fortificacions de places tan estratègiques com Gaeta.²³² Ara bé, tot i que Joan d'Aragó aconseguí en aquesta petició un cert èxit, el rei no oblidà la qüestió que el portaria poc després a l'intent de la introducció de la Inquisició, quan semblava que ho podria fer segons les circumstàncies. Un segon problema religiós va incendiar el monarca. Va ser l'actitud del papat d'intentar entronitzar-se en el nomenament de les seus episcopals napolitanes, quan, a més, Juli II encara no havia donat el definitiu vistiplau al rei Ferran II a Nàpols. El tarannà del sobirà fou enèrgic i ordenà al virrei que aturés qualsevol intervenció romana, cosa difícil, per la raó assenyalada, però que mostrava la política regalista de la Corona.²³³

Malgrat tot això, potser el fracàs del comte de Ribagorça, pel que fa a la recuperació dels ports ocupats pels venecians en la regió d'Apúlia, destapà la caixa dels trons de Ferran II.²³⁴ Perquè la guerra contra Venècia al caliu de la lliga de Cambrai —desembre de 1508— donava l'opció al sobirà de recuperar ports cedits a Venècia en 1495 com a garantia de la suma de 15.000 ducats prestada per la República per fer front a la invasió de Carles VIII de França. I aquests ports —Bríndisi, Monopoli, Polignano, Conversano, Mola de Bari i Trani— no eren qualsevol cosa, ja que tenien un valor estratègic important per al control de l'Adriàtic. El virrei va trigar mesos a posar-se en marxa, i això provocà crítiques del *baronaggio* napolità, com les dels Orsini. Provocà més qüestions, com un possible complot contra el virrei per part dels Carafa amb el duc d'Atri i Giovanni Battista Spinelli. I, fins i tot, certes conspiracions en les quals es parlà de la possibilitat de recuperar Nàpols per a la dinastia dels Ferrans, encapçalada pel duc de Calàbria. Moviments, no necessàriament els de l'herència, dels quals no era aliè en 1509 el Gran Capità, que mantenia tractes secrets amb l'ambaixador venecià a la monarquia hispànica.²³⁵ La conseqüència de tot plegat va ser que, el 8 d'octubre de 1509, el comte de Ribagorça abandonà Nàpols. Ja tenia substituït, Ramon de Cardona, tot i que, mentre no arribés, exerciria el govern el comte de Potenza: Antonio de Guevara, gran senescal del regne i home amb experiència en càrrecs ben alts.²³⁶

Una altra cosa va ser el virregnat de Ramon Folch de Cardona, que pertanyia a l'alta noblesa, ja que era baró de Bellpuig com a fill d'Antoni Folch de Cardona i

232. Reial Acadèmia de la Història, coll. «Salazar y Castro», A-12, f. 179-180.

233. Carlos HERNANDO SÁNCHEZ, «La herencia de Fernando el Católico», p. 160.

234. Giovanni CASSANDRO, «Contributo alla storia della dominazione veneta in Puglia», *Archivio Veneto*, vol. LXV (1935), p. 1-46.

235. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO, «Razón de linaje y lesa majestad. El Gran Capitán, Venecia y la Corte de Fernando el Católico (1507-1509)», a Ernest BELENGUER (coord.), *De la unión de coronas al Imperio de Carlos V*, vol. III, p. 385-451.

236. Domenico A. PARRINO, *Teatro eroico e politico de' governi de' viceré del Regno di Napoli: Dal tempo di Ferdinando il Cattolico fino al presente*, vol. I, Nàpols, Nuova Stampa del Parrino, 1692, p. 51-53.

Castellana de Requesens, tot i que a l'època varen córrer rumors que era fill natural de Ferran II.²³⁷ Malgrat que aquests comentaris no estan confirmats de cap manera, el cert és que Ramon Folch de Cardona, casat amb Isabel de Requesens i Enríquez, va fer una trajectòria important en operacions navals al costat de l'almirall Bernat Vilamarí, en 1502-1503, i en la presa de Mazalquivir, en 1505.²³⁸ Després, en 1506, va ser general de les galeres que fins i tot portaren Ferran II i Germana de Foix a Nàpols.²³⁹ Fou virrei de Sicília des de 1507 i acabà com a virrei de Nàpols des de la tardor de 1509, on, a més, va establir bones relacions amb el *baronaggio* napolità i incrementà la seva casa. No debades, Gonzalo Fernández de Oviedo arribà a escriure que hi havia «un proverbio que dize que onrra e provecho no caben en un saco, pero caben en un Visorrey de Nápoles y después en un Visorrey de Seçilia».²⁴⁰

En poques paraules, Ramon de Cardona sí que va ser l'home apropiat per al programa de consolidació de Nàpols en mans de Ferran II. Ell tenia un cert do de gents que li venia bé per governar un regne tan complex com el napolità, bo i estimulant el creixement de la capital, de l'anomenat *Napoli gentile*, i s'avenia molt millor que el comte de Ribagorça amb tota la noblesa del país, alhora que vigilava tota possible amenaça d'una invasió francesa des de 1510, sobretot quan, superada la lliga de Cambrai contra Venècia, la subsegüent Lliga Santa contra França portà Ferran II, juntament amb el papa Juli II, a enfrontar-se a París. A canvi, el pontífex va reconèixer definitivament el rei Catòlic com a rei de Nàpols, ja en 1510. Ara bé, tot això no va ser mèrit únicament de Ramon de Cardona. Aquí la diplomàcia del rei Catòlic i dels seus ambaixadors a Roma, com Jeroni de Vich, va ser la primera protagonista. Sí que va ser mèrit de Ramon de Cardona aturar un possible error que el pretès autoritarisme religiós i polític del rei l'hagués portat a la idea de consolidar una Inquisició segons el model castellà i ja peninsular, i és aquesta la qüestió que més vull comentar.

No havien estat fàcils fins aleshores tots els moviments que Ferran II havia iniciat. No debades, a Nàpols hi havia la tradició de respectar la minoria jueva,

237. Nicolás MAQUIAVELO, *Epistolario 1512-1527*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1990, p. 171.

238. Josep TEIXIDÓ I BALCELLS, *El gran capità català, Ramon Folch de Cardona*, Bellpuig i Poble, s. n. i Impremta Monàstica, 1969.

239. Marquès de CRUÏLLES, *Noticias y documentos relativos a Doña Germana de Foix, última reina de Aragón*, edició a cura d'Ernest Belenguier, València, PUV, 2007, p. 99, nota 65. En aquest llibre, a més, es puntualitza que Ferran II va assistir al Parlament napolità de 1506-1507, sense deixar-hi entrar Germana, tot i haver acompanyat el marit a Nàpols. En aquella reunió, va ser jurat com a rei Ferran II i, com a successora, la seva filla Joana i el seu hereu, Carles de Gant. No es va fer menció de Germana de Foix, malgrat haver estat pactat aquest tema amb Lluís XII (p. 101, nota 69).

240. Gonzalo FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Batallas y quinquagenas*, edició a cura de Juan Bautista de Avale-Arce, Salamanca, Diputació de Salamanca, 1989, p. 402.

com a mínim, des d'Alfons el Magnànim.²⁴¹ A més, cap a aquell territori anaren molts dels jueus expulsats pels Reis Catòlics en 1492, com va confessar en plena tortura un jueu valencià, Joan de Limiñana, a començament del segle XVI, quan va dir que a Nàpols els jueus «tendrian son cap reposat fora de perill de la inquisició e de estar com a ovelles al degollador, segons diu aquell salm del saltiri ques lo quaranta quatre».²⁴² I sembla que era veritat, en aquella època, motiu pel qual «incominciario a venire le navi cariche de iudei, quali venivano da Sicilia e da Spagna, scacciati per le segnore re di Spagna».²⁴³

No obstant, en els primers anys del segle XVI, a Nàpols gairebé no passà res. Els mateixos *seggi* napolitans varen arrancar al Gran Capità la promesa que no incidiria en la qüestió judeoconversa. I així va ser, malgrat la pragmàtica de la Corona del 30 de juny de 1504, que vinculava la pretesa nova Inquisició al tribunal provincial de Sicília. La mort d'Isabel i la problemàtica que el rei va tenir durant els dos anys següents aturaren qualsevol altre intent. I, ja a Nàpols, el rei no es va atrevir a imposar variacions inquisitorials. En tot cas, en el Parlament napolità de 1507, Ferran II va escoltar certs barons que li demanaven un decret per afavorir els seus deutes, però poca cosa més. En tot cas, el març de 1507, demanà a fra Barnaba Capograsso, de Salern i de l'orde dominicà, que com «specialmente deputato dalla Santa Sede» iniciés una «acciò possa estirpare il medesimo detestabile delitto di eresia».²⁴⁴ Però, per si de cas —des del novembre de 1506 es volia, segons ban reial, que els jueus portessin al braç un drap vermell distintiu del seu origen—, en el Parlament de 1508, ja presidit pel comte de Ribagorça, tots els representants —*baronaggio* urbà, patricis de la ciutat, classes mitjanes i elements populars— demanaren la suspensió de qualsevol greuge a la minoria judeoconversa, d'acord amb les seves lleis i els seus privilegis. Tot això, si no hi havia circumstàncies més greus.

Però aquestes es varen produir des del gener de 1509, quan —essent encara virrei el comte de Ribagorça— arribaren notícies que a la regió d'Apúlia, els diademes dels darrers anys, s'havien produït esdeveniments d'una irreverència pagana contra el cristianisme. Perquè aleshores, i després d'una prèdica jueva i d'apagar les llums de les candeles d'oli, «li huomini con le donne usano carnal-

241. Avelino SOTELO, *La Inquisición en la Nápoles aragonesa virreinal (1442-1547)*, Torrevieja, PhD Áristos, 2001.

242. Fritz BAER, *Die Juden in christlichen Spanien: Erster Teil, Urkunden und Regesten: Berlin 1929/1936*, vol. II, Farnborough, Gregg, 1970, p. 538. Citat en l'article de la nota següent, de Felipe Ruiz Martín.

243. Felipe RUIZ MARTÍN, «La expulsión de los judíos del Reino de Nápoles», *Hispania*, núm. XXXIV (1949), p. 31.

244. Luigi AMABILE, *Il Santo Ufficio della Inquisizione in Napoli*, vol. I, Città di Castello, Lapi, 1892, p. 98.

mente, taliter che usano li padrí con le figle et altre con le serelle». ²⁴⁵ Ràpidament, el virrei va enviar Antoni de Baldaxino perquè investigués la qüestió i la confirmació de la veritat volà cap a la Cort. El 31 d'agost de 1509, l'inquisidor general de la Corona d'Aragó, el bisbe de Vic, ja havia rebut l'ordre de Ferran II de crear una comissió inquisitorial que havia d'anar a Nàpols. Dos varen ser els inquisidors oficials: el bisbe de Cefalù, Reinaldo de Montoro, que era a Sicília i arribà a l'octubre, i des de l'Aragó, el doctor Andrés de Palacio, que hi aparegué al desembre. A aquests, se'ls afegiren un jutge de confiscacions, un procurador fiscal, tres notaris, un tresorer, un algtuzir i diversos escarcerers. És més, es va assignar un lloc com a seu a l'«Encoronada [...], tomando la Yglesia y todas las casas de aquella ladera que seran menester [...], pagándose por la corte el alquiler que fuese justo y razonable». ²⁴⁶

Ja el gener de 1510, en temps de Ramon Folch de Cardona, va haver-hi contactes entre els *seggi*, la noblesa patrícia i el poble de la capital. A l'abril, s'envià Francesco Filomarino, del *seggio* de Capuana, per entrevistar-se amb el rei, que el va rebre, però persistia en les seves idees. Al setembre, una assemblea es va reunir per conèixer les ambigües cartes de Filomarino. Aquesta es molestà, a més, pels obstacles que es veien a la Cort, i va acabar a crits de: «Viva il re et mora lo inquisitore». ²⁴⁷ No obstant, la situació anà complicant-se. Cap a final d'octubre, una nova reunió conclougué amb el simbòlic gest que «tutti unitamente se basaro in bocca». ²⁴⁸ El 28 del mateix mes, una solemne processó amb els principals barons del regne va recórrer la ciutat amb la imatge de sant Genaro com a signe de la unió acordada, tal com assenyala la crònica de Giacomo. ²⁴⁹

La ciutat i el Regne de Nàpols podien arribar a una indesitjable emergència social i el virrei Cardona entrà definitivament en joc. Va entrevistar-se amb els barons napolitans, al mateix temps que contactava amb el rei. Si Ferran II continuava amb el seu parer, la Inquisició només podria mantenir-se si el Regne de Nàpols queia en les seves mans «por nueva conquista, y si fuese en tiempo que los naturales de él pudiesen hacer resistencia o darse a enemigos, lo harían antes que admitir el santo oficio, tanta era su obstinación y pertinacia». ²⁵⁰ El rei Catòlic ho va entendre, sobretot, quan encara no tenia el papa Juli II al seu costat i el pontífex podia revocar-li els nomenaments dels inquisidors fets l'agost de 1510. Tot era ja excessiu. El 24 de novembre de 1510, un ban a la ciutat de Nàpols que afegia dues

245. Felipe RUIZ MARTÍN, «La expulsión de los judíos del Reino de Nápoles», p. 54.

246. Felipe RUIZ MARTÍN, «La expulsión de los judíos del Reino de Nápoles», p. 55.

247. GIACOMO, *Cronica di Napoli*, Bolonya, Forni, 1980, p. 327-328 (edició facsimilar de GIACOMO, *Cronica di Napoli*, Nàpols, Stamperia Reale, 1845).

248. Luigi AMABILE, *Il Santo Officio della Inquisizione...*, p. 111.

249. GIACOMO, *Cronica di Napoli*, p. 328-329.

250. Jerónimo ZURITA, *Historia del rey Don Hernando el Católico...*, vol. v, ll. IX, p. 109.

pragmàtiques reials aclaria per sempre aquesta situació, quan deia: «Habiendo conocido el rey, nuestro señor, la observancia estricta del Credo Apostólico por esta Ciudad y por este reino, manda y ordena quitar la Inquisición; sería inútil, dada la rectitud universal».²⁵¹ Aquesta ordre, de fet, correspon a la primera pragmàtica, aquella que semblava ratificar el triomf de la unànime oposició napolitana. Però el rei va matisar-la, perquè sí que va dictaminar l'expulsió de la ciutat i del regne dels jueus i, sobretot, dels jueus conversos que habitaven en Apúlia i Calàbria, tot i que va permetre-hi el manteniment de dues-centes cases amb el pagament anual de 3.000 ducats.

Tots aquests fets, segons Felipe Ruiz Martín, s'han mitificat, i ho han fet els mateixos napolitans i la historiografia de segles posteriors. Sobretot perquè, exagerant aquests esdeveniments, els napolitans —bàsicament, la capital—, que tant havien patit des de les guerres d'Itàlia, la cavalcada francesa de Carles VIII en 1495, els canvis de monarquies, etc., mostraven que el seu territori i les seves institucions havien guanyat davant del rei més important d'aquella època: Ferran II. Tal com assenyala Ruiz Martín, aquesta era una:

Victoria confortadora, porque contrarrestaba el remordimiento de incapacidad. En adelante podrían clamar que ellos, los burgueses partenopeos, habían constreñido a retroceder de una decisión al potentado cuya acometividad frente a paganos y creyentes reconocían con admiración los humanistas de allende y aquende los Alpes.²⁵²

Tres coses caldria afegir. La primera, que aviat la unanimitat napolitana es va trencar. Per a les classes privilegiades, havia estat una aliança conjuntural. El poble era el poble i havia d'ubicar-se en la seva posició subalterna. Així ho veia Tristano Caracciolo en l'epístola *De Inquisitione*, un humanista i home de *seggio* ben conegut per la historiografia napolitana.²⁵³ La segona, que, en aquesta síntesi del problema inquisitorial napolità feta fins ara, hi ha l'explicació de la lluita de la llibertat de consciència i la independència nacional —visions tradicionals, com les d'Amabile— o la matisació del fet basat en la capital més que en el regne, segons l'aportació de Ruiz Martín. Però n'hi ha d'altres, com resumeix i assenyala Giu-

251. Felipe RUIZ MARTÍN, «Fernando el Católico y la Inquisición en el Reino de Nápoles, génesis de un mito», a *V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II: *Pensamiento político, política internacional y religiosa de Fernando el Católico*, p. 333.

252. Felipe RUIZ MARTÍN, «Fernando el Católico y la Inquisición en el Reino de Nápoles...», p. 335.

253. Només a tall d'exemple es pot veure Antonio ALTAMURA, «Tristano Caracciolo, nobile di seggio e umanista», a Antonio ALTAMURA, *Studi e ricerche di letteratura umanistica*, Nàpols, Viti, 1956.

seppe Galasso.²⁵⁴ Aquesta tercera corrobora la veritable actitud final de Ferran II. Concretament en 1513, Jacopo de Manfredonia, que havia anat a Nàpols des de la península, informà el rei dels excessos que continuaven existint en els conversos d'Apúlia i Calàbria no expulsats. Explicava que la Inquisició medieval napolitana no funcionava. Però Ferran II no hi intentà introduir una altra vegada l'espanyola. Més aviat el rei volgué fer una barreja.

És a dir, mantindria la Inquisició tradicional napolitana, però afegint-hi un prelat de la diòcesi on actués i un dominicà napolità. Aquest tribunal només actuaria en qüestions d'estricta heretgia. A més, hi hauria jutges ordinaris i no necessàriament inquisidors. El rei varià ben poc la institució existent i tan sols nomenava com a inquisidor, diguem-ne adjunt, un home de la seva confiança, fra Barnaba Capograsso, de Salern, a qui recomanà la vigilància del món jueu a Apúlia i Calàbria. Però fra Barnaba Capograsso ja feia temps que era el comissari papal al regne i el bisbe d'Isola, també ratificat per l'Església en el Concili V del Laterà —maig de 1514—, era l'ordinari dels llocs on es controlà i expulsà el món jueu. O sigui, Ferran II no va alterar pràcticament els seus bans de 1510.

Aquells que en gran manera va estimular el virrei Ramon de Cardona, home de molta vàlua en totes aquestes qüestions i en les seves relacions amb la noblesa napolitana. Amb ell, des del mes de maig de 1511, es va posar en marxa un nou Parlament que marcava la continuïtat política del país, que aportaria nous capítols legals demanats pels parlamentaris i que hauria de complaure el rei en el servei econòmic. Fins i tot intellectuals i humanistes ja esmentats començaven a reconèixer la necessitat d'un rei tan pragmàtic com Ferran II. I això era important, perquè el Galateo, en la seva coneguda obra *De educatione*, havia atacat anteriorment els bàrbars estrangers, fossin francesos o espanyols. L'escrit va ser dedicat al fill del rei Frederic, el duc de Calàbria, Ferran, ja enviat a la metròpoli catalanoaragonesa. Però l'actuació de Ferran II en les places del nord de l'Àfrica²⁵⁵ convence-

254. Per al gran historiador napolità, no es pot oblidar la posició de l'Església de Nàpols i de Roma en la línia de consolidar els nivells de vida social i de recuperar el terreny perdut en els primers anys del nou règim, com ja es pogué veure en el Parlament de 1508 (Giuseppe GALASSO, «Il Regno di Napoli. Il Mezzogiorno spagnolo (1494-1622)», p. 271-276 i nota 1 de la p. 276-277).

255. Aquest és un tema que ja va importar a molts historiadors des de fa anys. No penso ara entrar en l'abundant historiografia que hi ha al respecte. Sí que vull dir que, en el V Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, hi ha dues intervencions interessants. La primera, la de Miguel GIL GUASCH, «Fernando el Católico y los consulados catalanes en África». La segona i potser la més vista a l'època pels humanistes napolitans, la d'Eugenio SARRABLO AGUARELES, «Una correspondencia diplomática interesante: las cartas de Fernando el Católico a Jerónimo de Vich». En aquestes, es veu el desig del rei d'activar sempre que pot la lluita contra els musulmans i la defensa de ciutats com Mers-el-Kébir, Orà, Bugia i Trípoli, al Mediterrani. Fins i tot, el maig de 1514, demanà al ja papa Lleó X que hi col·laborés amb l'aportació de galeres pontificies unides a les del rei, ja que calia enfrontar-se a les fustes de moros i turcs. Al cap i a la fi, com li diu a Vich perquè ho traslladi al papa:

ren finalment el Galateo, que va morir en 1517, però abans va escriure frases com aquesta: «Oh españoles, oid lo que os dice quien no es simplemente un poeta, sino también un hombre bueno y sincero: ne perditte, Hispani, occasionem; venere vestra tempora».²⁵⁶

En aquesta situació havia col·laborat, i molt, Ramon de Cardona, que fallava en el vessant militar amb les guerres amb França, Venècia i el papat, ja a la segona dècada del segle XVI. De fet, l'1 de desembre de 1511, ja preveia un tal defecte Pedro Màrtir de Anglería, quan va escriure que Ramon de Cardona «es de noble familia, de natural cortés, amable y distinguido. Pero no sé si esas cualidades seran suficientes para mandar un ejército tan numeroso. Preferiría otro de más experiencia».²⁵⁷ I en aquest punt no es va equivocar Màrtir de Anglería, ja que la victòria francesa de Ravenna (1512) va ser un cop dur per a l'exèrcit de Ferran II, només aturat gràcies a la mort del general francès en la batalla, Gastó de Foix, el germà de Germana de Foix.²⁵⁸ Després, els esdeveniments agafaren millor camí, fins a un cert punt. Evidentment, aquest altre militar no esmentat podia ser el Gran Capità, viu fins al 1515. No va ser-ho, i la situació ambigua va continuar en el duel hispanofrancès que heretaria Carles de Gant, que també va heretar com a virrei de Nàpols la «señora Cardona, como por mofa le llamaba el papa», en una nova utilització del text de Màrtir de Anglería feta per Ballesteros Gaibrois.²⁵⁹

Els darrers anys de Ferran II a Itàlia enmig del conflicte bèl·lic amb França portaren decepcions al rei Catòlic, sobretot quan, en 1515, el Milanesat caigué en mans del nou rei francès, Francesc I. No va ser aquesta l'última desesperança dels darrers mesos de Ferran II. Tampoc l'economia napolitana era transparent i òptima, com ja s'ha dit quan he citat Sabatini. Això també ho manifestà el banquer

«Sufrir esto sin remediarlo es mucho cargo de conciencia de los que tenemos estado en Italia. Yo, por cumplir por mi parte cerca dello lo que devo a Dios, embío a mandar a mi Almirante y lugarteniente general de Nápoles y a mi visorey de Sicilia que provean que salgan aquellas nueve galeras mías, muy bien armadas, al mas tardar el primero dia de Mayo y que vayan en busca de las dichas fustas de moros y anden todo el verano en guarda dessas mares». (Els dos treballs, en el vol. II d'aquest Congrés, *Pensamiento político, política internacional y religiosa de Fernando el Católico*: el primer, p. 103-122, i el segon, p. 179-194, esp. p. 192.)

256. Benedetto CROCE, *La Spagna della vita italiana durante la Rinascenza*, Bari, Laterza, 1917, p. 120.

257. Pedro MÁRTIR DE ANGLERÍA, *Epistolario*, edició a cura de José López de Toro, vol. II, Madrid, Imprenta Góngora, 1955, p. 382.

258. Laurent VISSIÈRE, «Lettere scritte, lettere stampate della campagna di Gaston de Foix (1511-1512)», a Dante BOLOGNESI (ed.), *1512: La battaglia di Ravenna, l'Italia, l'Europa*, Ravenna, Longo, 2014, p. 237-252.

259. Manuel BALLESTEROS GAIBROIS, *Ramón de Cardona, colaborador del rey Católico en Italia*, Madrid, CSIC, 1953, p. 34.

prestamista d'aquella època i d'anys anteriors Pau Tolosa.²⁶⁰ Ja a punt de morir, el rei Catòlic recordava en el seu testament Nàpols:

Reino per nos recuperado con tantos trabajos y destinos en la qual adquisición y cobramiento habemos puesto muchas sumas de pecunias propias nuestras, que teníamos en nuestra Camara, y comprado estados en harta cantidad, para asentar las cosas del dicho realme.²⁶¹

Mort ja el rei, el virrei Ramon de Cardona esperà uns dies per notificar-ho. Volia lligar tots els caps perquè ningú a Nàpols no pensés que el rei «tocco da qualche interno escrupolo di coscienza»²⁶² podia haver deixat el regne al duc de Calàbria, cosa que, evidentment, no va succeir. Amb els canvis que va fer Ferran II al Regne napolità, no gaire encertadament però consistents, la *Napoli gentile* caminà cap a la *Napoli fidelissima*, ja a l'època dels Habsburg.²⁶³

UNES BREUS CONCLUSIONS

Després de totes aquestes pàgines, crec que s'ha de matisar molt el concepte *redreç*, bastant comú bibliogràficament al llarg de més de seixanta anys. Segurament una afirmació expressada per Miquel Deyà en el congrés dels dies 26 al 28 d'octubre de 2016, patrocinat per l'Institut d'Estudis Catalans, i encara no publicada és prou certa, quan afirma que un dels perills d'aquesta concepció «és considerar que des del principi el monarca comptava amb un programa premeditat de reformes». Penso, com ell, que això no era exactament així i, en el supòsit que ho fos, aquelles s'adaptaven a les circumstàncies de cada territori patrimonial, que ben bé el rei coneixia de sobres. Una lectura de tot aquest treball marca les diferències que hi ha, per bé que el rei, això sí, portava en el seu cap alguns punts importants que intentà aplicar a tot arreu, més aviat per interessos i pensaments propis que no per millorar per si mateix els diversos regnes i el Principat de Catalunya.

Una primera qüestió tenia ben clara un rei format enmig de la Guerra Civil catalana. Ell era el rei i, per tant, les seves ordres s'havien de complir. Autoritarisme reial? Pot ser, però sempre adequat a les veritables possibilitats d'aplicar-lo, comptant amb les elits de les variades estructures socials no idèntiques a cada lloc, si bé bastant semblants les unes a les altres. Hi ha coses que Ferran el Catòlic —utilitzo aquest sobrenom ara deliberadament— va portar a tots els seus territoris,

260. Tommaso PEDIO, «Il Regno di Napoli ed il suo bilancio in una relazione del 1521», *Annali del Mezzogiorno*, vol. VIII (1968), p. 34.

261. Alonso de SANTA CRUZ, *Crónica de los Reyes Católicos*, Sevilla, CSIC, 1951, p. 342 i s.

262. Guido d'AGOSTINO, *La capitale ambigua...*, p. 152.

263. Giuseppe GALASSO, *Napoli capitale...*, p. 61-110.

menys un. Em refereixo a la Inquisició. A tots els llocs hi havia inquisicions baix-medievals des del segle XIII, en gran part, però vinculades a cada territori, amb inquisidors del lloc i amb una llibertat —si es pot dir així— per als sospitosos que els feia més fàcil defensar-se. Ara no, ara va introduir-se —ja s'ha dit— el model aconseguit a final de 1478. I ho va fer Ferran II. Perquè les seves dones —fos Isabel, fos Germana— eren reines consorts i no tenien poder per portar-ho endavant. És més, en 1512, per exemple, pel seu nomenament de lloctinent general de la Corona, Germana de Foix va presidir les Corts, primer a Montsó i després es traslladaren a cada una de les capitals dels regnes, i va fer concessions bo i alleugerant la Inquisició. Assabentat del tema, Ferran II acabà per escriure al papa dient-li que tot allò aprovat no valia. I no cal que insisteixi en les protestes de cada regne i la victòria napolitana davant de la pressió del sobirà.

També Ferran II intentà ordenar els seus regnes, fins i tot els italians, d'acord amb els models metropolitans que existien en l'Aragó, Catalunya i València, exceptuant Mallorca. Vull referir-me a les corts o parlaments i les diputacions que varen néixer de les primeres. En aquest sentit, destaca la resurrecció —valgui l'expressió— de la Diputació del General de Catalunya després d'acabar la Guerra Civil de 1462-1472, amb la cerca per part del rei d'un marc de pacificació en tots els aspectes d'un dels territoris més importants de la seva Corona. Però, això sí, controlant-la des de 1482 per la Reial Audiència i, més encara, intervenint en el nomenament de part dels diputats des de 1488 i creant la insaculació per nomenar-los des de 1493. Una intervenció semblant va tenir lloc en l'Aragó i València, amb la qual cercava també una millora econòmica pel que fa als deutes que hi havia en totes les diputacions, a més de les discussions sobretot del braç nobiliari. Al Regne de Mallorca, això no va succeir per falta-hi les Corts i, consegüentment, la Diputació. Però sí que es pot trobar en els regnes italians: Sardenya, Sicília i, fins a un cert punt, Nàpols. En tots hi ha una clara idea d'incrementar els parlaments —aquest és el seu nom—, en algunes ocasions no tant com hauria volgut el rei. Ara bé, el model venia de la península, a l'igual de la creació d'unes diputacions —es troben en la meua exposició del discurs— que en veritat varen tenir més de nom que de realitat, tot i que varen ser creades aleshores. Una altra cosa és la seva autèntica actuació, que ja s'endinsà en el segle XVI. A Nàpols, el regne conquerit en els darrers anys de vida del monarca, els parlaments ja existien des d'abans de Ferran II, però no la Diputació. El rei més aviat va preferir crear el Consell Col·lateral, no precisament una Diputació, però sí una institució que complia un paper mixt entre assessorar el virrei que hi hagués i poder enviar un dels seus regents a veure el monarca en la península, però també representar el regne, ja que els seus membres amb coneixements jurídics eren majoritàriament napolitans.

Acabo d'esmentar la paraula *virrei* i crec que també s'ha d'aclarir, perquè algun historiador posa en dubte aquesta realitat basant-se en els documents de

les Corts d'aleshores. Sense anar gaire lluny, en el treball que va fer Eva Serra sobre Corts en el congrés de l'octubre de 2016, l'autora es deixa portar per l'actitud de les Corts. Possiblement més de les de la península —i Catalunya davant, sense oblidar l'Aragó, que a final del segle XVI encara posava obstacles a un virrei que no fos aragonès— que dels parlaments italians. Tothom sap que els virreis, per a les Corts, no representaven oficialment el rei. Era una manera —foral, fins i tot— de dir al sobirà que havia d'estar en el territori. Però, com que això era impossible, la figura del virrei va agafar força a partir precisament de Ferran II, amb precedents que arriben a Alfons el Magnànim i, en algun cas molt concret, fins a Martí l'Humà. Aquest és un tema que va suposar, molts anys enrere, discussions bibliogràfiques entre Vicens Vives i García-Gallo que no venen aquí al cas, en tractar-se d'influències virregnals a les Índies. Sí que s'ha de pensar en Lalinde Abadía.²⁶⁴ En aquest supòsit, i en una visió més pragmàtica d'aleshores, cal deixar de banda el càrrec de lloctinent general «general» —expressió de Lalinde—, vàlid per a la governació general en la Corona d'Aragó i que només ocupava l'hereu de la Corona. És més important el concepte de lloctinent general «particular» —torna a ser Lalinde qui ens ho diu—, que va començar a consolidar-se en temps de Ferran II, tret —insisteixo— del regnat d'Alfons el Magnànim. Hi havia raons per a aquest fet —és a dir, els virregnats—, que certament a l'inici no agradava cap regne. Ferran II va estar molt més a Castella —va morir fins i tot a Madrigalejo— que no en els seus regnes patrimonials i encara menys en els territoris italians, exceptuant Nàpols, on va anar en 1506-1507. Això l'obligà a nomenar delegats seus en distints llocs, des de l'Aragó fins a Nàpols. Al principi, començà donant els càrrecs a familiars; després, a persones molt vinculades a la monarquia, i això passà a tot arreu, com s'ha posat de manifest en aquest discurs. Era un concepte més que el rei va portar des dels territoris metropolitans als italians.

I ja per acabar, crec que s'han de comparar les estructures socials de cada lloc, les repercussions polítiques i les relacions amb el rei, tot i que individualment ja s'han explicat. Autoritarisme reial, preguntava: sí, però fins a quin punt i amb quins permisos? Perquè, en conjunt, el que no es pot negar és que el rei, en una època de ponts entre els temps baixmedievals i els que es presentaran més moderns —els de la tercera dècada del segle XVI, passades les revoltes a la península i, fins i tot, a Sicília—, jugà més cap a un conservadorisme social i polític que no cap a avançaments per a ell perillosos, tret de l'expansió política italiana. Allí on més reformes va fer —Catalunya i el clàssic redreç—, el rei intentà conciliar les diverses forces que s'enfrontaren en la Guerra Civil. Certament, va signar la Sentència

264. De les seves obres, és ben interessant aquesta de tipus més general: Jesús LALINDE ABA-DÍA, «Virreyes y lugartenientes medievales en la Corona de Aragón», *Cuadernos de Historia de España*, núm. 31-32 (1960), p. 97-172.

arbitral de Guadalupe, però això no vol dir que tota la noblesa, propietària legítima de les terres que passaven en gran part a la utilitat dels pagesos, s'arruïnés. El rei comptava amb ella i amb l'oligarquia de les ciutats, en particular, Barcelona. I, evidentment, el rei va tenir poder, però no podia oblidar les arrels socials. Sobre l'Aragó, no vull repetir-me: Ferran II quasi estava sotmès a l'escuma d'aquella societat. A València, pensant sobretot en el que més es coneix, que és la capital, certament Ferran II se'n va aprofitar amb l'obtenció de préstecs constants no tornats encara en 1570. Però ho va fer d'acord amb l'especulació financera per la qual, des de final del segle xv, una part important de l'oligarquia va anar oblidant-se de la producció mercantil per viure del deute públic: els censals. I a Mallorca les poques i tardanes reformes que intentà Ferran II en un regne que s'enfonsava varen ser aturades per les forces socials d'una oligarquia que només vetllava pels interessos propis.

Fora dels territoris metropolitans, tant a Sardenya com a Sicília, Ferran II intentà governar amb reformes que cercaven sobretot recuperar el patrimoni regi, que s'havia perdut, en part, en mans de la noblesa. En un territori i en l'altre, la pugna va ser constant. A Sardenya, els millors historiadors sards reconeixen que Ferran II va crear autènticament les estructures polítiques vàlides per als segles xvi i xvii. Però no es pot oblidar que, cap al final del seu regnat, la noblesa tornava a fer-se forta i, en els parlaments ja consolidats, abans del servei, pràcticament es presentaven els greuges. A Sicília, passà una cosa semblant: el rei triplicà en pocs anys els serveis que els parlaments sicilians li oferien. Però la noblesa no va perdre posicions i, fins i tot, a la mort del monarca, va encapçalar una part de les revoltes que varen cobrir els anys 1516 a 1522. Nàpols és una història curta, ja que la monarquia poc hi va fer en la dècada en la qual regnà Ferran II. El sobirà hi canvià ben poca cosa i les forces de poder clàssiques continuaren, en el fons, governant. En poques paraules: el pretès redreç de Ferran II presenta moltes raons per interrogar-lo, tot i que el rei va obtenir tants diners dels seus per la política exterior com dels castellans segons Antoni Furió.²⁶⁵

265. Antoni FURIÓ, «Les dues corones del rei Catòlic. Ferran II, Castella i la Corona d'Aragó», a *Ferran II i la Corona d'Aragó*, congrés celebrat l'octubre de 2016 en el si de l'Institut d'Estudis Catalans (en premsa).

